

J. Boadas / J.M. Oliveras / X. Sunyer

El Ter

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

6 GUIES

EL TER

**Joan Boadas i Raset
Josep Maria Oliveras i Puig
Xavier Sunyer i Bover**

12 QUADERNS de la REVISTA de GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA d'ESTALVIS PROVINCIAL

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 12

Sèrie: *Guies (Núm. 6)*

Primera edició en català: *Agost 1987*

Tiratge: *2.000 exemplars*

Edició:

Diputació de Girona / Caixa d'Estalvis Provincial

Gerència editorial:

Xavier Carbó

Director de la col·lecció:

Jaume Fabre

Consell assessor:

Ramon Alberch, Narcís-Jordi Aragó, Enric Bonmatí, Narcís Castells, Josep Clara, Miquel Gil, Ferran Juncà, Jaume Marquès, Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró, Joaquim Nadal, Gabriel Planella, Modest Prats, Carles Sapena, Mariàngela Vilallonga.

Maquetació:

Enric Marquès

Correcció: Rosa Gallart

Redacció i administració:

Servei d'Estudis, Documentació i Informació de la Diputació de Girona. Pujada a Sant Martí, 5. Telèfon (972) 20 57 00. Apartat de Correus 11. 17080 Girona.

Secretària: *Aurèlia Planas*. Subscripcions: *Nuri Sumsi*.

Distribució: *Marta Déu*. Arxiu: *Fina Poch*.

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A. Olot

ISBN: *84-86377-33-1*

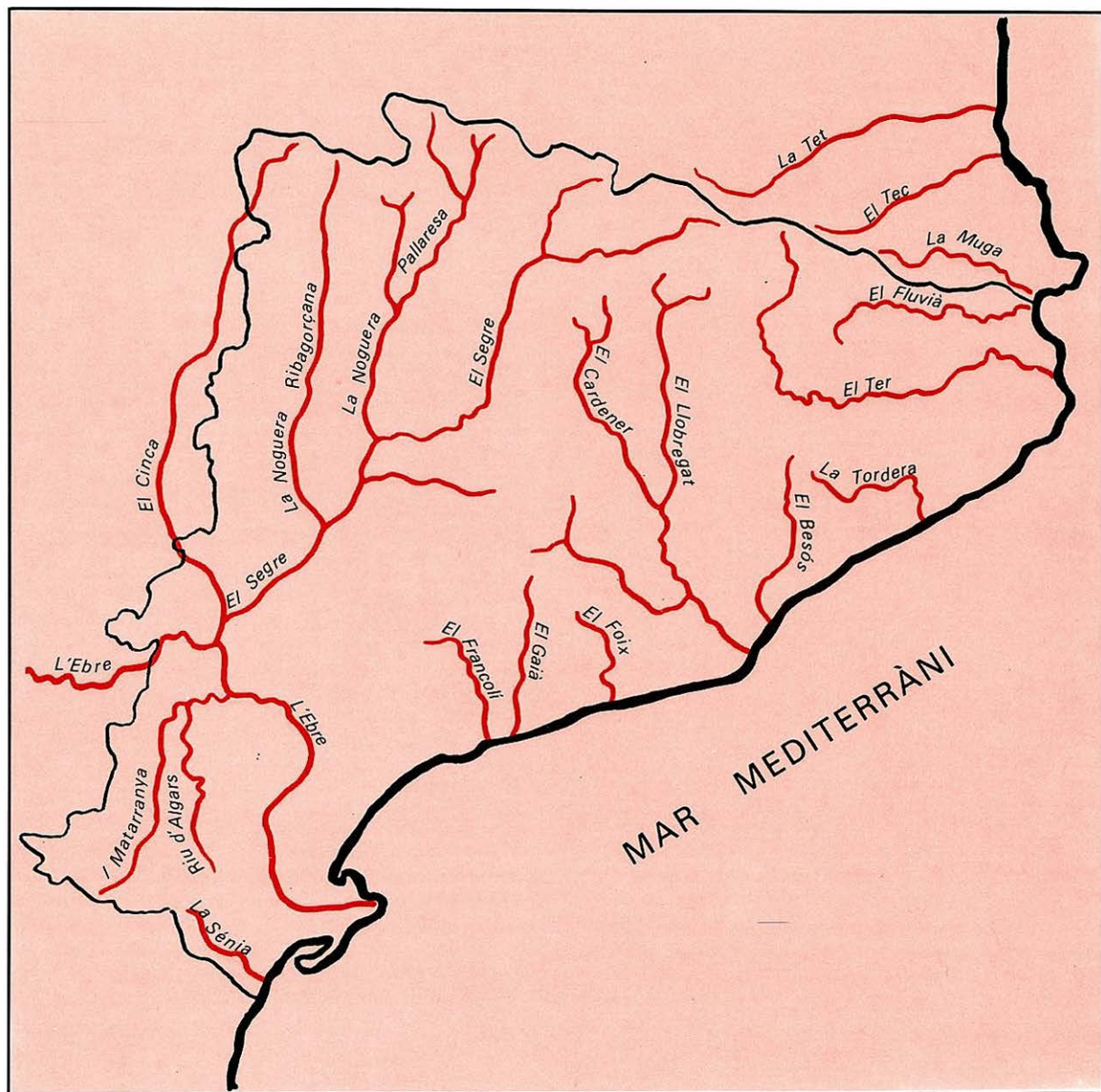
Dipòsit legal: *GI-666-87*

LA NOSTRA PORTADA

En arribar a la gola, l'aigua dolça del Ter es fon amb l'aigua salada del Mediterrani.

Índex

Situació	4
— Dos mil metres de desnivell	6
1. La conca	8
2. D'Ull de Ter a la gola	10
3. Els diferents noms	12
— Els afluents	14
4. El curs alt	20
5. De la plana de Vic a l'Empordà	22
— La virada de Manlleu	24
6. El curs baix	26
— Evolució del curs	28
7. La pluja i la neu	30
8. Els aiguats	32
9. El pantà de Sau	34
10. El pantà de Susqueda	36
11. La presa del Pasteral	38
12. Els transvasaments	40
13. Iniciació a la diversitat	42
14. Els peixos	44
— Ictiofauna	46
15. Mamífers i aus	48
16. La vegetació de ribera	50
17. Els conreus i les deveses	52
18. Les plantes que aprofita l'home	54
19. Els primers assentaments humans	56
20. Sèquies per a l'agricultura	58
21. Regadiu i comunitats de regants	60
22. El conreu de l'arròs	62
23. Desviaments	64
— Oposició a un desviament	66
24. Canals per a la indústria	68
25. La sèquia Monar	70
26. Els molins	72
27. Les fargues	74
28. El tèxtil	76
29. Les colònies industrials	78
— El blanc i el negre	80
30. Les centrals elèctriques	82
31. Ponts i barques	84
— Tots els ponts	86
32. Turisme i excursionisme	98
33. El Ter i les arts	100
34. La campanya «Salvem el Ter»	102
35. La contaminació	104
— Bibliografia, agraïments i procedència de les il·lustracions	106
— Plànol desplegable	108

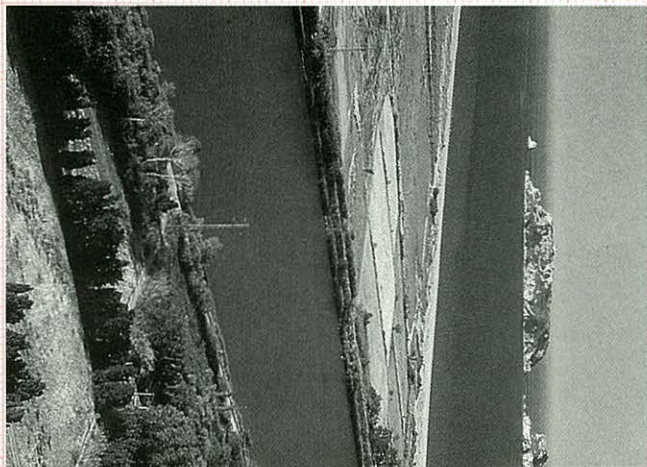
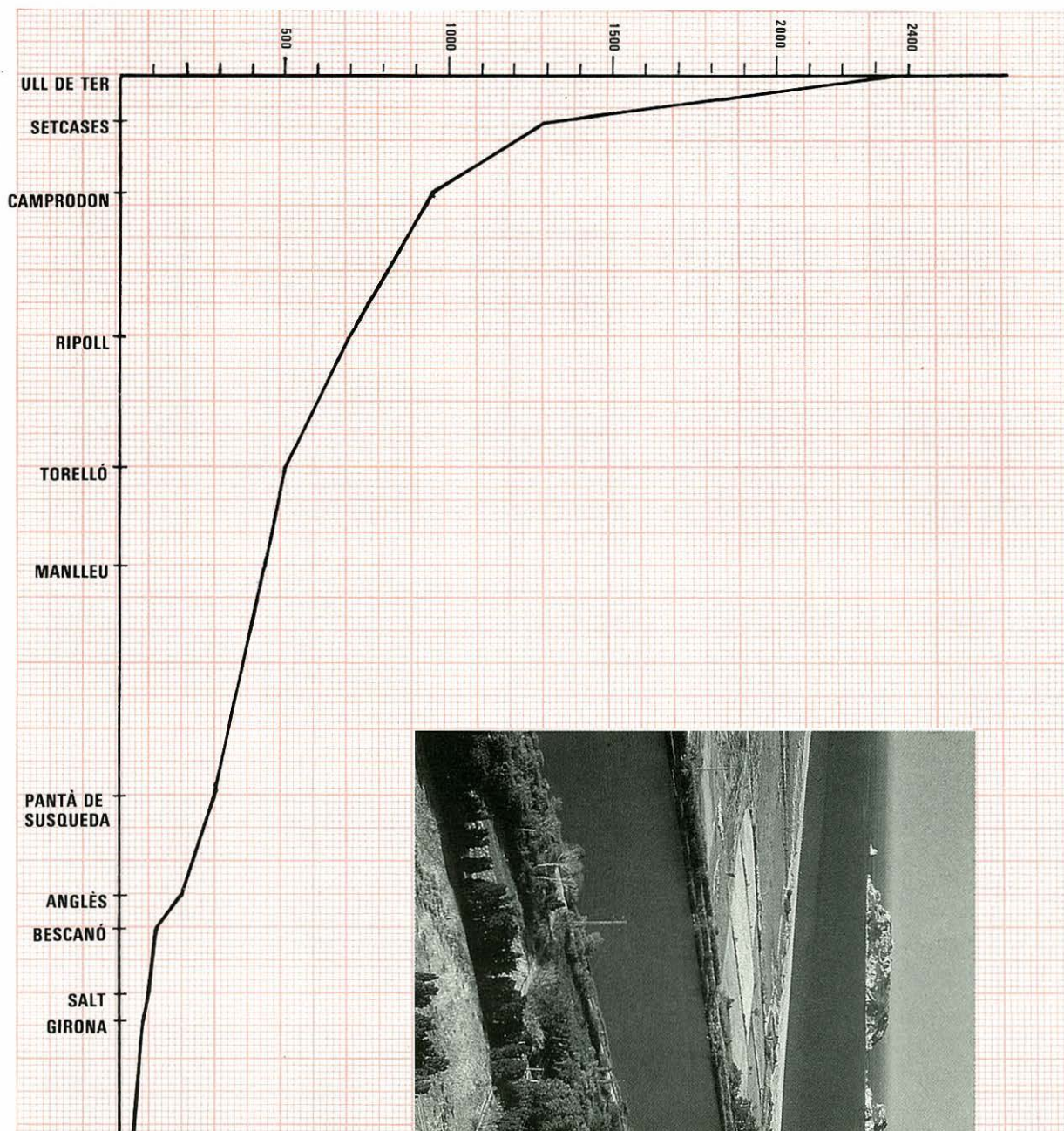
Situació

La xarxa hidrogràfica de Catalunya pot dividir-se en tres grans conjunts: Els rius que neixen a les muntanyes del Sistema Mediterrani, com el Francolí o l'Anoia; els que neixen al Pirineu i van a desembocar a l'Ebre, com el Segre o el Cinca, i finalment, els que neixen al Pirineu i moren directament al Mediterrani, com el Llobregat, el Fluvià, la Muga i el Ter, en el vessant ibèric, o el Tet, el Tec i l'Aglí en el francès.

Aquest darrer grup es caracteritza per rius que formen una xarxa més curta i reduïda que els segrianencs que davallen fins a l'Ebre, recullen les aigües de la meitat oriental dels Pirineus i deriven les seves aigües a la Mediterrània a través de les muntanyes costaneres o buscant les depressions de l'Empordà o del Rosselló.

Els cursos fluvials pirinencs/mediterranis tenen unes peculiaritats que els defineixen i els distingeixen de la resta de rius catalans, com la llargada inferior a 200 km, la morfologia de les valls, modelatge i evolució del curs, règim hídic, etc... El Ter comparteix aquests trets i, a més, presenta unes singularitats pròpies.

DOS MIL METRES DE DESNIVELL

El perfil longitudinal del Ter que presentem té una escala vertical exagerada —1:20.000 davant de la 1:100.000 de l'horitzontal— per tal de poder visualitzar mínimament els diferents trams del curs.

El segment que va d'Ull de Ter fins a Ripoll correspon al curs alt, amb dos subsectors ben diferenciats quant al pendent: el del naixement fins a Setcases i el d'aquest poble fins a Ripoll, i salva un desnivell d'uns 1.700 metres en 40 km.

El curs mitjà, de Ripoll fins a Girona, presenta un pendent regular; en total hi ha uns 500 metres de salt en 140 km. Si treballéssim a escales més grans apreciaríem que aquesta regularitat del pendent en realitat és sincopada, amb alternança de plans i ràpids, és a dir, de zones amb poc desnivell relatiu, amb d'altres més inclinades.

El curs baix, és evident, té una diferència altitudinal d'uns 70 metres en 51 km i presenta un perfil gairebé pla.

Des del punt de vista de la dinàmica fluvial, el perfil del riu correspon al d'un curs madur, semblant al del Llobregat. D'altres rius gironins, en canvi, no presenten una corba tan regular: és el cas del Fluvià; aleshores es parla d'un perfil de riu jove que, amb el decurs del temps, tendirà a assimilar-se al que té actualment el Ter.

TORROELLA
DE MONTGRI

LA GOLA

LA CONCA

1

Habitualment, quan es parla d'un riu pensem en el curs permanent d'aigua que flueix per algun indret. Malgrat això, si el volem conèixer ens caldrà ampliar molt més l'àmbit d'estudi i abastar tota l'àrea que li aporta aigua. D'aquesta superfície, se'n diu la conca.

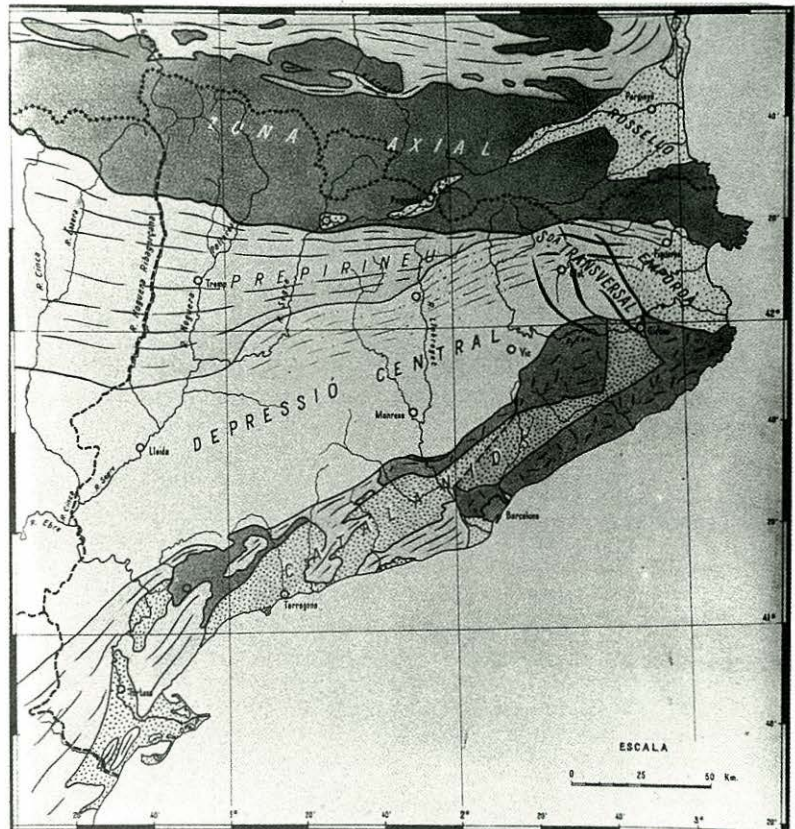
La del Ter recull les aigües de les valls pirinènques situades entre la Collada de Toses i el Montfalgars, en el darrer tram dels Pirineus que encara conserva el port i l'excel·lència de gran serralada. El riu travessa la depressió central catalana per la plana de Vic, després les Guilleries, l'extrem septentrional de la depressió

pre-litoral i finalment mor en terres empordaneses. Al llarg de tot aquest recorregut li vénen aportacions, a més de les del Pirineu, de la serralada pre-pirinènca, de la pre-litoral i de la litoral.

Si observem el mapa de conques, veurem que tots els

rius pirinènecs segueixen una direcció nord-sud, a excepció feta del Ter, que la manté fins a Manlleu i després sobtadament la canvia per una direcció oest-est.

L'extensió total de la seva conca és de 3.010 km² (una mica més de la meitat de la del

Llobregat) i la llargada del curs és de 195 km, durant els quals salva un desnivell de 2.400 metres.

En la seva davallada, tots els rius de la conca es troben amb materials de diversa duresa: durs al Pirineu, més tous a Ripoll, alternança a la plana de

Vic, durs a les Guilleries i tous a l'Empordà. Això provoca que el Ter erosioni amb més o menys èxit el substrat i permet que al riu hi hagi valls amples (molt erosionades) i passos estrets —els congostos— on el curs és encaixat entre el rocam.

L'aigua de 130 municipis

Tot el curs del Ter recull l'aigua d'un total de 130 termes municipals, distribuïts així:

El Ripollès	24 municipis
Osona	41 municipis
La Selva	9 municipis
La Garrotxa	3 municipis
El Gironès	37 municipis
El Baix Empordà	16 municipis

A la pàgina anterior, mapa geomorfològic de Catalunya. Els rius de Catalunya que neixen al Pirineu han de travessar primer la depressió central i després, dificultosament, la serralada Pre-litoral. En aquesta pàgina, plànol de les conques hidrogràfiques dels rius catalans.

D'ULL DE TER A LA GOLA

2

*195 quilòmetres
separen el naixement
del riu (foto d'aquesta
plana) de la gola, al
peu del castell del
Montgri (foto de la
plana següent).*

10

Heràlit va dir que mai no et banyes dues vegades en l'aigua d'un mateix riu. El que no se li hauria acudit de dir és que mai no s'aprofiten dues vegades les seves aigües.

Si poguéssim ficar-nos dins l'aigua que neix a Ull de Ter i deixar-nos emportar corrent avall fins arribar a la gola, seríem espectadors privilegiats d'un aprofitament constant d'aquest compost d'hidrogen i oxigen que s'acordà d'anomenar aigua.

Veuríem que ja en els temps prehistòrics es treia partit dels recursos que ofería el riu; que, d'ençà de l'època romana, el

seu curs ha estat barrat incansablement per tal de fer-ne derivar la seva aigua. Aigua que ha mogut molins de tota mena (fariners, blanquers, paperers, drapers, polvorers) i els martinets de les fargues de ferro i aram, i que també ha contribuït a regar les terres de més enllà de la seva riba.

Ens adonaríem també que l'energia produïda per unes mateixes preses i rescloses s'ha aprofitat i reconvertit al llarg dels anys: de fargues a molins i de molins a indústries tèxtils o centrals elèctriques.

Hauríem de sorprendre'ns que els avenços tecnològics hagin permès de crear immensos

llacs artificials on abans hi passava un riu encaixonat entre muntanyes, i que aquests mateixos avenços facin que milions de litres abandonin diàriament el seu corrent natural per tal d'apaivagar la set d'altres poblacions.

Podríem comprovar, també, els esforços de generacions senceres per intentar de consolidar uns ponts que

massa sovint uns aiguats, que no han respectat ni béns ni persones, s'han entestat a enderrocar. Admirariem, de la mateixa manera, els afanys constants per poder dominar el riu: desviar-lo i canalitzar-lo per tal d'evitar els seus estralls i treure'n el màxim de rendiment. I hauríem d'acabar comprovant que humils plantes de ribera es

converteixen, després del treball de l'artesà, en objectes plens d'utilitat i bellesa, o com es va saber treure profit agrícola de llocs on l'aigua hi senyorejava. No podríem abandonar el riu, però, sense haver experimentat sobtats canvis de color i de sabor que s'anirien produint al llarg del nostre recorregut, i que donarien fe que l'home encara no ha après

a respectar allò que li dóna vida i que, massa sovint, té la tendència de confondre el riu amb un gran albelló.

Tot i així, en arribar a la gola, i abans de convertir-nos en aigua del Mediterrani, si poguéssim girar la vista enrera, ben segur que hauríem de confessar que han estat 195 quilòmetres ben aprofitats.

ELS DIFERENTS NOMS

3

Intentar d'esbrinar l'origen del nom del riu Ter és, ben segur, una feina predestinada al fracàs. Són tantes les opinions i tan diverses les respostes, que aquí únicament recollirem, a tall d'anècdota, aquells topònims que al llarg dels segles s'han repetit amb més assiduitat a l'hora de batejar aquest corrent d'aigua.

Segons J. de Camps i Arboix, hem d'esperar fins a l'època del matemàtic d'Alexandria, Ptolomeu (s. II aC.) per trobar el topònim *Sambroca*, que en

moltes ocasions ha estat identificat amb el Ter.

En el segle I de la nostra era, Plini el Vell bateja amb el nom d'*Alba* un riu situat després de Blanes (la Blenda romana), que Carreras i Candi aplica al Ter i fa desembocar a la platja de Pals.

Altres autors clàssics (Mela, Auré, etc.) proposen nous

El riu Ter havia estat anomenat *Sambroca*, tal com es llegeix en aquest plànol d'Arias Montano de l'any 1586 (foto esquerra). La presència del riu a les comarques gironines queda recollida en el nom de molts carrers de les ciutats i pobles que travessa (foto superior).

apel·latius com els de *Ticis* o *Thetis* (a l'època ibèrica). En el segle XX ha estat l'erudit Pelai Negre i Pastell qui ha dedicat més atenció a aquesta qüestió. Segons el seu parer, el riu Ticis que anomena Mela (40 anys aC.) correspon a l'actual Ter, tot i que aquell autor situava la seva desembocadura al nord de l'antiga Emporiom grega.

Si en l'origen del nom hi ha varietat d'interpretacions, més n'hi ha en les grafies que ha adoptat el Ter d'ençà que en tenim constància en la documentació medieval. Per designar el mateix riu s'han escrit els noms de Tezere o Tezero (any 833), Tacerum (844), Tedzere (869), Tetler (922) i Teyzer (960). De tota manera, a mesura que passaven els anys cada vegada s'assimilava més a l'actual manera d'escriure el nom del riu. Així, el cronista Bernat Desclot (segle XIII) en parlar de Girona deia: «*E devets saber que la ciutat de Gerona es posada en .1. recost que es riba d'una aygua, e ha nom Teer*». En la guerra dels remences, el comte de Pallars va comunicar als diputats del General de Catalunya que durant el setge de la Força de Girona (1462) «*Verntallat me par sen és anat la via de Bas; passa el flom Ther fins la barba que és gran meravella com no es gèa*».

El refugi fet pel CEC l'any 1909 va ser batejat amb el nom del circ on es troba, en el qual neix el riu: Ull de Ter.

Els noms de l'aigua

Els noms de lloc que designen corrents d'aigua i aspectes variats de l'acció de l'aigua, o de la simple presència de l'aigua, són nombrosos certament, i potser constitueixen el grup toponímic en el qual existeix una major proporció d'etimologies no explicades o difícils. El fet és originat per la més gran antiguitat i permanència dels hidrònims.

D'entre els que corresponen a la llengua que parlem, o els fàcilment intel·ligibles, molts contenen el mot «aigua».

La gran majoria d'aquests noms designa corrents d'aigua, perquè «aigua», per extensió, arriba a significar «riu», «torrent».

El naixement d'un corrent d'aigua, un brollador, encara frueix d'altres denominacions: una de bastant freqüent és l'*Ull*,

creador de derivats i de topònims compostos: *Ull de Ter*, *Ullat del Tec*, *Els Ulls* (nom d'un riu de la Ribera alta valenciana). La mateixa imatge existeix en àrab, on *Aín* significa indistintament «ull» i «font». Semànticament veïna encara, la denominació *Els Ullals*, de l'Ebre. Una darrera possibilitat de denominació de l'aiguaneix empra el mot «cap», com en *Capderiu*, *Cabagés* (cap del riu Ges).

El Güell també té el sentit de «font», «ull de riu». *El Goell* del Garona es troba a la Vall d'Aran.

El nom comú «font» serveix de base per a milers de noms de lloc: en composició o per derivació.

El Riu i *La Riera* són els apel·latius més corrents per a designar un curs d'aigua.

MOREU REY, Enric: *Els nostres noms de lloc*, Mallorca, Ed. Moll, 1982.

EL MARGE DRET

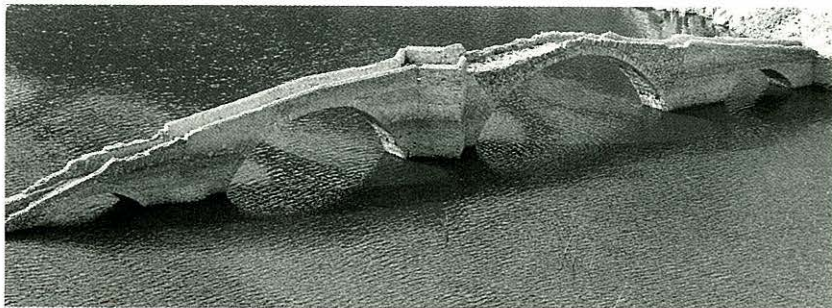
Torrent de Coma d'Orri — Clot d'Arbredes
 Canal Gran
 Canal d'en Padern
 Riu de la Pasiura
 Riera de Catllar

Canal Mala
 Clot del Triader
 Clot de la Jasseta
 Clota de Plató

Riera de Tregurà — Torrent de Maianells
 Riera de Pontiró

Torrent de Merdanç

Torrent de Can Sans
 Riera d'Abella
 Torrent de la font del Verd
 Torrent de la Molina
 Torrent de Quatre Cases
 Torrent del Pas del Coll
 Rierol de Malatosca
 Torrent de Planes Aigües
 Rierol de les Dous
 Torrent del Roser
 Torrent de la Ginebrosa
 Riera d'Ogassa

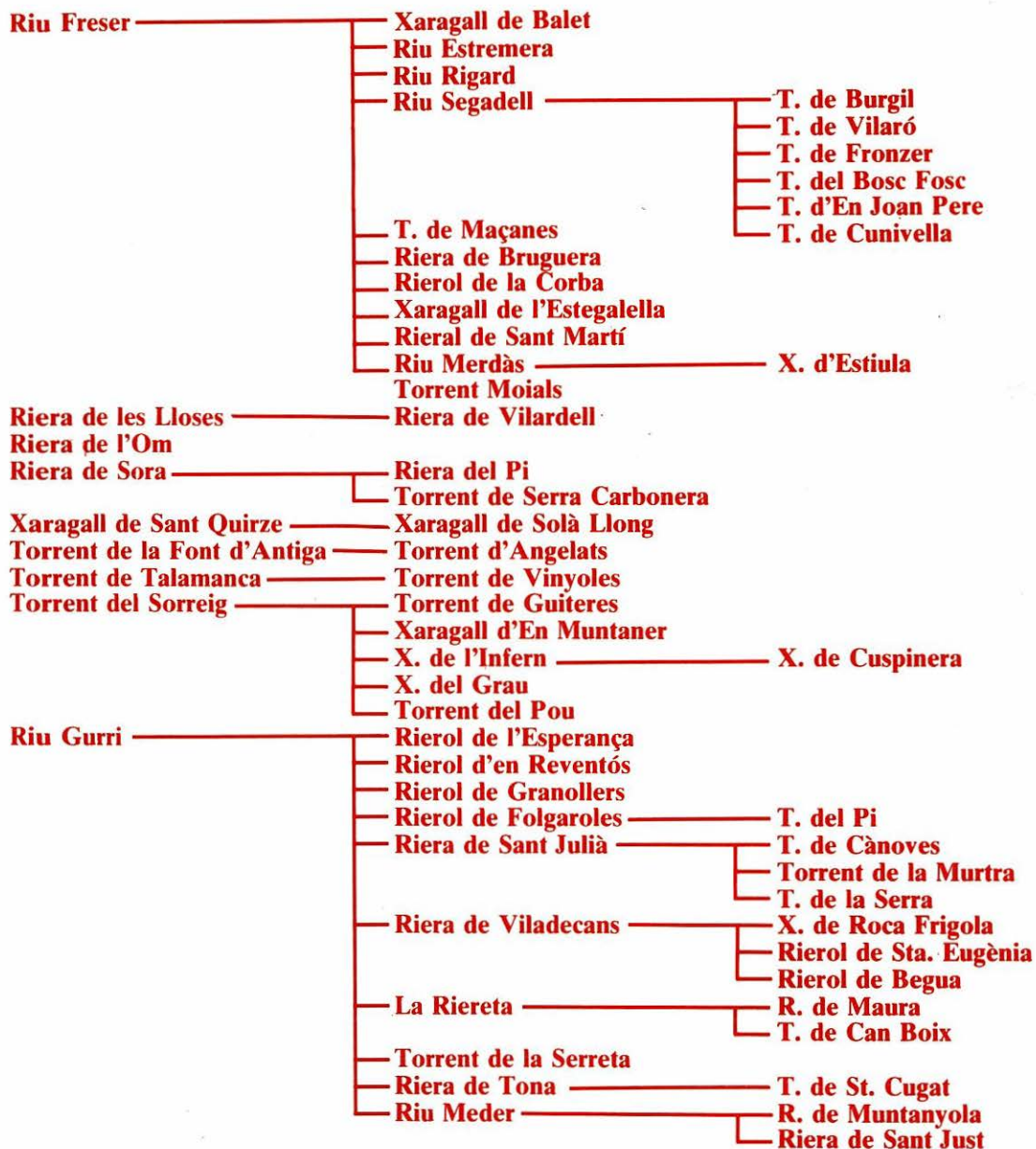
El pont de Querós, en el pantà de Susqueda.

Torrent de Ribamala — Torrent de Vidabona
 Torrent de la Barricona
 Riu Freser

Torrent de les Barraques
 Torrent de Coma d'Eugues
 Torrent de Coma de Vaca
 Torrent Bugader
 Torrent Manso
 Torrent de la Bauma
 Torrent de la Costa de Robí
 Torrent del Salt del Grill

Riu Núria — T. de les Mollerres de Nou Creus
 Torrent de Nou Fonts
 T. de Coma d'Eina
 T. de Font Negra
 T. de Fontalba

T. de Queralbs
 T. Maçanell del Serrat — T. de Serrabona
 T. de l'Estimbador

Xaragall de les Valls
Xaragall de l'Infern
Torrent Morao
Torrent de les Fontetes
Riera Major

Torrent de la Font d'En Martí

X. de Ca l'Escloper

Rierol de Fàbrega

Riera de Fontsabella

Riera de Collpregon

Torrent de Riuclós

Riera de les Corts

Riera d'Espinelves

R. del Mas Dodes

Riera de Castanyadell

Torrent de Sa Codina

Sot de la Cabrerola

Sot de l'Abadia

Rierol de la Collada

T. de la Romareda

T. de Can Felip

R. de Serrallonga

T. del Grèbol

Riera de Torrents

Xaragall del Teix

Riu Querós

Torrent del Coll

Riera d'Osor

Torrent d'en Ribera

Torrent de Gondal

Torrent d'en Ribes

Riera de Mus (Sèquia Monar)¹

Riu Güell

Riu Onyar

Riera de Ribes

Torrent de la Grabalosa

Riera Gran

Riera de la Font Picant

Torrent Muntanyeta

X. de Pla Esteve

T. de la Gobarra

Riu Marroc

T. del Rec de la Torre

T. Calderó

T. de Riudebitlla

Riera de Sant Martí

T. de Gordeons

T. de Gabastra

Riera de Benaula

T. de Farinet

X. de Can Bosc

X. de Can Sola

Riera Gotarra

Riera de la Verneda

Riera Banyaloques

Riera Bugantó

Riera de Quart

Torrent Gornau

Riu Galligants

Riera de Can Camaret

Torrent Palagrell

Riera de Sant Martí

Riera Boscal

Riera dels Romeus

Torrent dels Pins

¹ La construcció de la sèquia Monar va interrompre el curs normal de la riera Mus, que abans desguassava directament al Ter i ara ho fa a la sèquia.

EL MARGE ESQUERRE

Torrent de Coma Armada

Torrent de Carboners

Torrent dels Forquets

T. de la Cabanassa

T. de la Llosa

Clot d'en Felinc

Torrent de Vall Llobre

Torrent de Socarrats

Clot de les Doris

T. del Llebró

T. de Vinardell

T. del Feitús

T. del Griu

T. de les Carrosses

T. del Rodà

T. de la Casassa

T. Comalada

Clot de la Seca

T. del Coll Pregon

Clot de Sant Benet

T. de Favert

Clot de la Closeta

Clot de les Adders

T. de la Font de l'Espatllar

T. de la Ginestosa

Clot de la Fonteta

Clot de la Font

T. de l'Avellaneda

Riu de la Boixeda

T. de Teixonerres

T. de la Gironella

Riu Ritortell

Torrent de Vedellar

Clot del Pla d'en Sala

Rec d'En Clarà

Torrent de Santigosa

Torrent de Font Freda

Torrent de la Clotada Llarga

Torrent de l'Oliva

Rec de Rodonella

Xaragall de Carboners

Torrent de Caganell

Riera de Vallfogona

T. de Llaners

T. de la Balliua

T. de Torna-hi

T. de Cal Cucut

T. del Clot de Milany

T. de la Tolosa

Rierol de Llaers

T. de Milany

*El pont
de Sant Joan
de les
Abadesses.*

Torrent dels Ferrers
 Riera de la Foradada ———— Torrent de les Dous
 T. de la Clarella

Torrent de l'Illa ———— T. de la Cogulera
 Torrent de Saderra

Riu Ges ———— Riu Forners ———— T. de Barcons
 Rec de l'Espinar ———— T. de Coma Coll
 Torrent dels Rònecs ———— X. de Pous
 T. de Vila Vella ———— T. de la Vedellera
 T. de Salgueda ———— T. de Torrent
 T. de Pedroses ———— T. de Cal Sa Pera
 T. del Pujol
 Riera de Níjol ———— T. de la Cuspinera
 T. de Vinyoles

Torrent de Can Masnou
 T. de les Comes

Riera de Sant Martí ———— Torrent de la Sala
 Riera d'Aiats ———— T. de Ses Gorges
 T. de Paganès ———— T. de Maraló
 T. de Vilaporta

Torrent de les Conques ———— T. de Mirons
 T. de les Valls

Riera de Balà ———— Torrent de Balà ———— T. de la Cau

Torrent d'Aiguardent
 Riu Pregon ———— T. de Conca Ferrera
 Torrent de les Pipes ———— T. del Vilar

Torrent Bonebró.
 Riera de Rupit ———— T. de la Lluça
 T. de Renins ———— T. de Cullell
 T. del Pinós
 Riera de l'Om

Torrent de Sant Martí
 Torrent de Riumors
 Riu Brugent ———— X. de Marboleny ———— X. del Gorg Negre
 Riera de Sant Iscle
 Torrent de la Carrera
 Riera de Cogolls ———— T. de l'Avellaneda
 Rierol del Pou
 Torrent de la Font Roja
 T. del Colomer
 T. del Clot de les Banyes ———— T. de Restell
 T. de la Blanquera
 T. de la Costa

Torrent de Rajolet
Torrent de Cànova
Riera de Sant Climent de Calders
Torrent de Can Bora
Riu Llémena

Rierol Gàrrep
Rierol de Bullidors
Torrent de Riudellesques
Riu Terri

Riera de la Farga

Torrent de Cinyana
Torrent Arner
Riera de Diana
Torrent de les Bruixes (Rec del Molí)¹
Torrent Gran (Rec del Molí)¹ ——— Torrent Rius

¹ La construcció del Rec del Molí va interrompre el curs normal del Torrent Gran i de les Bruixes, que abans desguassaven directament al Ter i ara ho fan al rec.

EL CURS ALT

4

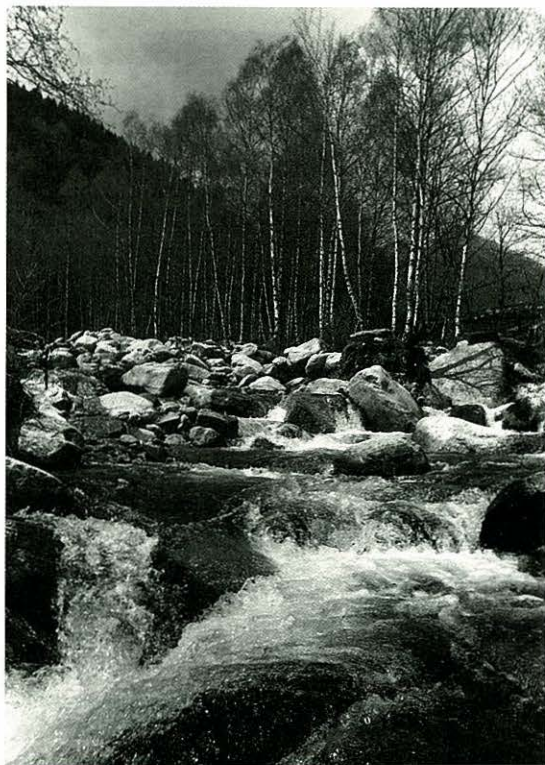
El Ter té un naixement una mica decebedor. Quan l'excursionista esforçat o el turista de cap de setmana pretén contemplar l'Ull de Ter es troba que no el sap veure, no hi ha una font o un indret on es pugui dir que s'inicia el riu. En un circ farcit d'aiguamoixos al peu del pic de Bastiments (2.874 m) al cor del Pirineu gironí, hi desguassa un torrent que davalla de forma ràpida i tempestuosa cap a Setcases, la primera població que travessa, salvant un desnivell de més de 1.100 metres. Pel camí se li

afegeixen multitud de petits afluents, la majoria innominats perquè qualsevol esquerda a la roca és un devessall d'aigua, els més notoris són, pel marge dret, la riera d'Orri i per l'esquerre, la de Carboners.

A partir de Setcases el pendent disminueix, no obstant això les aigües tenen una gran força i poder erosiu, i el riu s'obre pas cap a Tegurà, Vilallonga de Ter, Llanars i Camprodon. Al bell mig d'aquesta població el Ter rep el primer afluent important, el Ritort, que baixa del Coll Pregon i del Pic del Costabona tot passant per Espinavell i Molló.

Tot seguit, el riu enfila el camí cap a Ripoll, amb desnivells més suaus que els anteriors, passa per la colònia Estebanell, La Ral, Sant Pau de Segúries, Sant Joan de les Abadesses i la Jordana. A Ripoll és on el Ter rep l'afluente més important, el Freser, que davalla del Pic de l'Infern (neix a les Fonts del Freser) i passa per Queralbs, Ribes de Freser, Sant Martí d'Armàncies. El Freser és el germà bessó del Ter i les respectives conques són separades pel Gra de Fajol.

Poc després de Ripoll, el riu abandona el Pirineu i a través dels turons que separen el Ripollès de la Plana de Vic penetra a la depressió central

L'important desnivell del curs alt provoca que la força de les aigües erosioni els materials pirinencs i arrossegui el rocam amb una gran potència.

*La confluència del
Freser en el Ter a
Ripoll. Són dos rius
pràcticament
bessons, i el
naixement del Ter es
va establir perquè el
braç que prové de
Setcases és
lleugerament més
llarg.*

21

catalana. És el tram que passa per la Farga de Bebié, Montesquiú, Sant Quirze de Besora, Borgonyà i Torelló.

En el curs alt, el Ter ha desguassat totes les valls pirinenques de la seva conca i les corresponents del pre-Pirineu. Els materials que travessa són d'índole molt diversa, des dels granits i pissarres de l'alta conca, passant per les calcàries eocèniques del pre-Pirineu, fins

als materials de la conca eocènica central (arenisques, calcàries, margues, etc...).

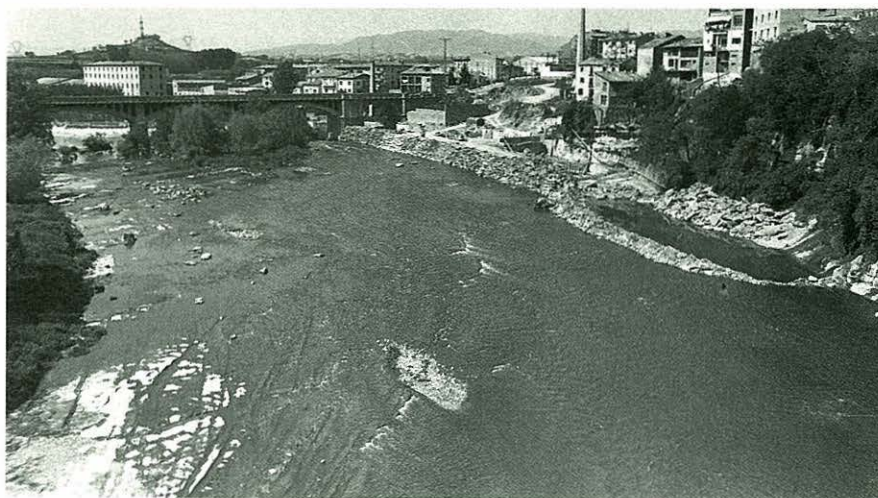
L'acció geològica del riu és primordialment d'erosió, de manera que al llit hi trobem grans roques cantelludes que han anat baixant pels fons de Pavall.

La morfologia de les valls del Ter i dels seus afluents en aquest tram és la de valls pregones en els primers

segments i la de petits plans al voltant del curs a partir de Setcases. El paisatge és agrest, amb relleus vius i pendents considerables, i per això autors com Josep Pla o Joaquim de Camps i Arboix no han pogut evitar en descriure el riu de fer menció d'elements ciclopis o de gegantines batalles entre el riu i la serralada pirinenca. De fet, però, el Ter no arriba ni de bon tros en la seva conca alta a tenir la magnificència dels rius alpins.

DE LA PLANA DE VIC A L'EMPORDÀ

5

*El riu a Roda de Ter.
Quan travessa la
depressió central,
l'aigua s'amanseix i
disminueix el seu
poder de transport i
erosió.*

22

El curs mitjà del Ter té tres sectors ben diferenciats: la plana de Vic, el pas per les Guilleries i el tram del Pasteral fins a l'entrada a l'Empordà.

Després de Torelló el riu discorre per un terreny sense excessiu pendent. En tota la Plana el desnivell és d'uns 120 metres; això comporta que es presenti amb aigües encalmades, formant alguns meandres. Passa per la Farga d'Ordeig, Gallifa, Despujol, les rodalies de Sant Hipòlit de Voltregà, la Gleva i arriba a Manlleu. Pel camí se li ajunten les aigües del Ges, del Sorreixes i a Manlleu les del Gurri, que recull les aigües de la meitat

meridional d'Osona, tristament famós actualment perquè aporta totes les aigües residuals de Vic al Ter. Aquí es produeix un fenomen que va fer anar de corcoll els geòlegs estudiosos de la zona. El Ter canvia bruscament de direcció abans de Manlleu i es prepara per travessar el massís de les Guilleries. Fins fa relativament poc temps aquest gir només s'explicava presumint que antigament el riu Ter havia seguit el curs del Gurri, que es dirigia cap al Congost i que entrava per allí al Vallès Oriental. Modernament s'ha refutat aquesta teoria i es manté que el Ter sempre havia mantingut el curs actual. Després de Manlleu, passa per

les Masies de Roda i Roda de Ter i abans d'enfileu les Guilleries es produeix encara un altre fenomen geològic notable: el riu sofreix una important pèrdua de cabal. Molts geòlegs ho han relacionat amb l'estany de Banyoles, però actualment aquesta suposició no és gaire acceptada.

El pas de les Guilleries té un caràcter molt més feréstec que

*El riu a Bescanó.
Després de travessar
les Guilleries, on
recupera la força
erosiva, malgrat la
pèrdua de cabal, el
riu passa pel Congost
de Cal Gegant.*

l'etapa anterior. Ens trobem amb un riu encaixat entre massissos muntanyosos, rodejat de cingleres com les de Tavertet o el Far. El riu descriu un traçat sinuós, molt desfigurat per les obres hidràuliques, i passa per indrets molt pintorescos, com el monestir de Sant Pere de Casserres, Sau, etc... fins que surt al Pasteral. Pel camí ha rebut la riera de les Gogues, el torrent de Balà, la riera Major i la de Rupit.

Poc després de la presa del Pasteral hi ha la desembocadura del Brugent o riera d'Amer i el riu conforma unes unitats que es van

repetint fins al curs baix. Són unes planes al·luvials força extenses que queden tancades per passos estrets entre muntanyes. Així, hi ha la plana del Pasteral-la Cellera-Anglès-Trullàs, que es clou passat Vilanna; la de

Bescanó, que queda tancada a la Pilastra, i el pla de Salt-Girona, que fineix al congost de Sant Julià de Ramis. Les aportacions més importants d'aquest tram són les de la riera d'Osor, del Llémena i de l'Onyar.

Abans de Manlleu, el Ter canvia bruscament de direcció. Existeixen moltes teories sobre la causa. Reproduïm a continuació la que pot ser considerada, actualment, com la més solvent:

Aquesta virada aparentment inexplicable ha estat atribuïda per Marcel Chevalier a un fenomen de captura. Aquest autor suposa que el Ter primitiu, seguint com el Llobregat, la direcció nord-sud fins a arribar a mar, travessava d'un extrem a l'altre la Plana de Vic i, agafant després el curs actual del Congost, anava a desembocar al Besós, o sigui a Barcelona. La hipòtesi té, si més no per a la ciutat cap i casal de Catalunya, l'atractiu que de la solució que intenta cercar als seus problemes hidrològics, car la desviació que ara es pretén fou ja projectada i estudiada pels consellers de Barcelona l'any 1584, per resoldre la falta d'aigua destinada als molins de la ciutat.

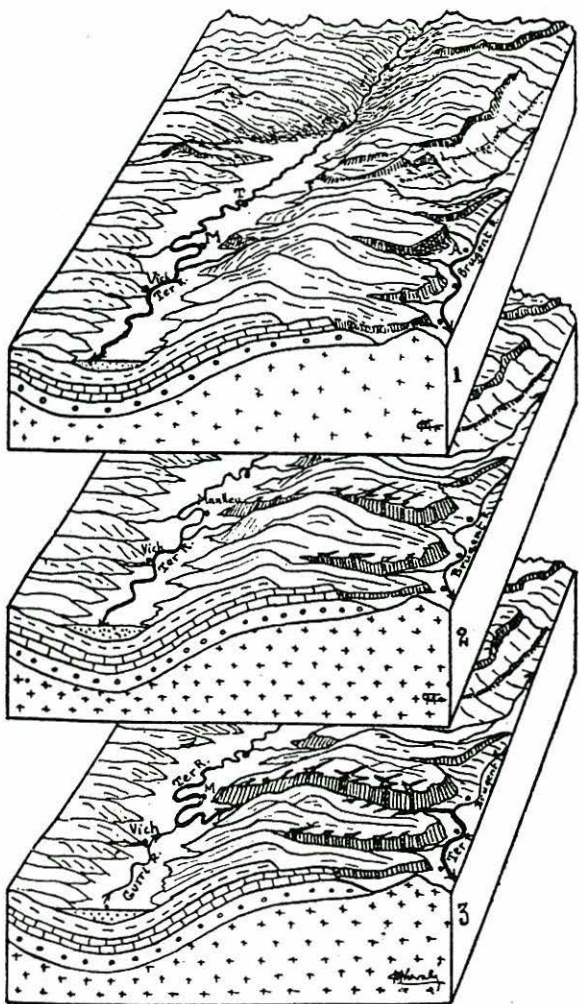
Després, un riu poc important com el Brugent, nascut a la vessant oriental de les Guillerries, hauria anat excavant, per erosió regressiva (de baix cap amunt), el seu curs a través de la Serralada Prelitoral, com tants d'altres rius, l'Anoia, el Francolí, etc. que han fet el mateix, fins a desplaçar la seva capçalera a la Plana de Vic. Aleshores les aigües del Ter, sol·licitades a seguir aquest nou camí, afavorit per un pendent més pronunciat, es desviarien; en una paraula, la vall del Brugent hauria capturat l'Alt Ter i l'hauria obligat a canviar de camí. La desviació del Ter a Manlleu seria, doncs, un típic colze de captura i la Plana de Vic no menys que la vall morta, abandonada; el Congost, per últim, havent perdut les seves aportacions pirinenques seria la vall residual, d'amplada desproporcionada. La hipòtesi és seductora i en forma menys explícita ja havia estat suggerida per Almera. Per altra part, s'hi reconeixen tots els elements propis d'una captura clàssica, i els fets semblen

tan típics que hom diria que estan disposats a posta per a produir una impressió que és absolutament falsa. Car com ha demostrat W. Panzer, el Ter no ha seguit mai un curs de traçat meridià, ans sempre ha tingut l'actual.

Els fets en què recolza aquesta conclusió són els següents:

La plana de Vic no és, com suposava Chevalier, una vall morta, sinó un solc excavat entre dues costes (les Guillerries i Collsuspina)... que a primera vista donen la impressió d'una ampla vall sense col·lector.

En segon lloc, el curs del Congost, com molts d'altres rius del Sistema Mediterrani, s'ha establert sobre una línia de falla, la que separa el Massís del Montseny dels cingles de Bertí. Gràcies a ella aquest rierol ha arribat per erosió regressiva a perforar les muntanyes

Blocs-diagrames demostrant l'evolució del Ter; 1. El Ter baixa en direcció N.S., ajuntant-se a la mar a Sant Adrià del Besós; 2. Un gran canyó s'excava a poc a poc entre el Ter i el Brugent; 3. El canyó és excavat a través de les Guilleries. El Ter, captat pel Brugent, va a llançar-se a la mar a Torroella de Montgrí. (CHEVALIER, Marcel: *Geografia física de Catalunya*. Girona, Dalmau Carles Pla, 1934)

de la serralada i a desplegar la seva capçalera en les margues tendres de la Plana de Vic...

Per últim cal assenyalar que les terrasses del Ter i les del Congost no tenen res en comú. Els materials pirinencs no han arribat mai al Congost...

La falsedat de la hipòtesi de la captura és, doncs, indubtable. Per tant, el que cal és explicar no per què el Ter no segueix el curs hipotètic nord-sud, sinó per què ha experimentat des del bon començament la desviació de Manlleu.

Els geòlegs expliquen aquesta darrera qüestió mitjançant l'estructura del terreny i dels moviments experimentats per la serralada Prelitoral.

SOLÉ i SABARÍS, L. i altres: *Geografia de Catalunya*, vol. I. Ed. Aedos.

EL CURS BAIX

6

26

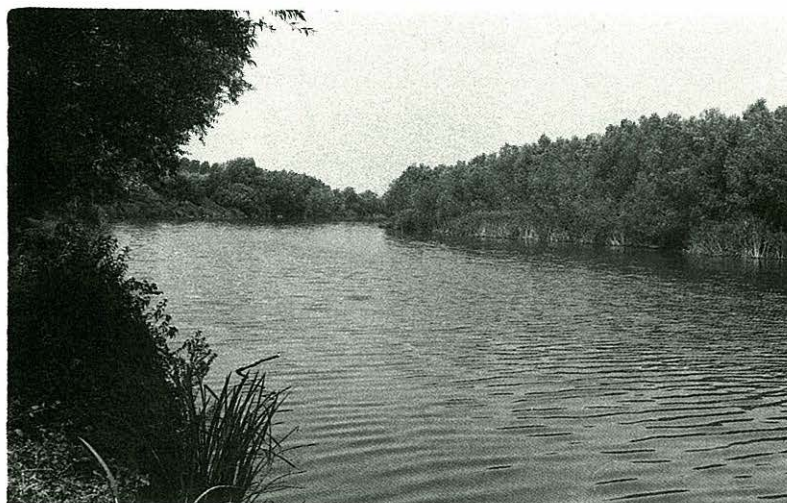
Un cop superat el congost de Sant Julià, el Ter es troba amb la plana empordanesa. En aquest darrer segment el riu es comporta mandrosament, amb aigües molt encalmades. En total supera un desnivell d'uns 70 metres. Això comporta que hi hagi multitud de meandres, de cursos abandonats, d'illes fluvials, etc.

El recorregut s'inicia amb la rebuda de les aigües del Terri, provinents de l'estany de Banyoles, poc després de Sant Julià de Ramis, passa per Medinyà i abans de Cervià hi desemboca la riera de la Farga. Discorre entre Sant Jordi Desvalls i Flaçà, per Sant

Llorenç de les Arenes, Colomers, Jafre de Ter, Verges, Ullà, Torroella de Montgrí i finalment mor al Mediterrani a la Platja de Pals, prop de l'Estartit, al peu del massís del Montgrí.

De fet, el Ter recull al curs baix bona part de les aigües del vessant nord de les Gavarres, les del vessant oest de Rocacorba, les del turons de Fontcoberta, Vilademuls i Sant Esteve de Guialbes i les de la Serra de Valldevià.

En aquest tram, i deixant de banda fenòmens com ara meandres oclusos com els de Bordils/Flaçà, o braços auxiliars com els de Cervià de

El Ter recupera amplada en arribar a l'Empordà. A la plana següent, les illetes, que es formen poc abans de la gola amb els materials d'al·luvió.

Ter o Torroella de Montgrí, el Ter presenta algunes formacions molt interessants. D'una banda hi ha la del possible Ter Vell, del qual parlem amb detall al capítol 23. Segons una teoria, el riu, en comptes de desembocar al lloc d'ara, ho feia a la platja de Sant Martí d'Empúries, formant una gran zona deltaica comuna amb el Fluvià i la Muga, que descrivim en un altre capítol. Un altre aspecte important és el de la mixtificació del curs del Ter amb el darrer tram del curs del Daró, fins i tot abans de les

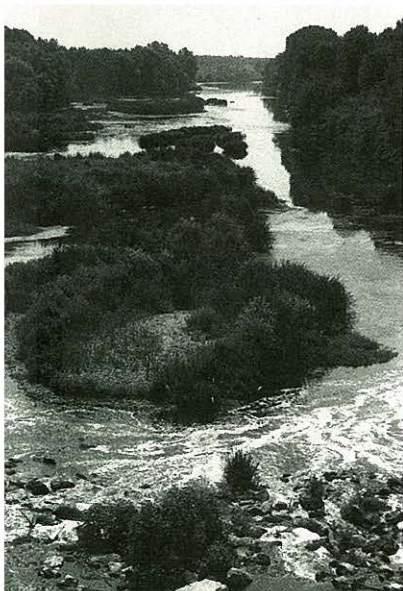
canalitzacions actuals, que conformava un sistema d'aiguamolls molt important. La mort del Ter és també, en consonància amb el naixement, una mica decebedor. És un riu no gaire cabalós, brut, amb aigües marronoses i lleugerament pudentes que pacientment discorre per un llit artificial i mor en una petita llengua superficial en una de les platges més llargues del nostre litoral.

Aquesta fi tan prosaica amaga en el subsòl una aportació d'aigua molt més important

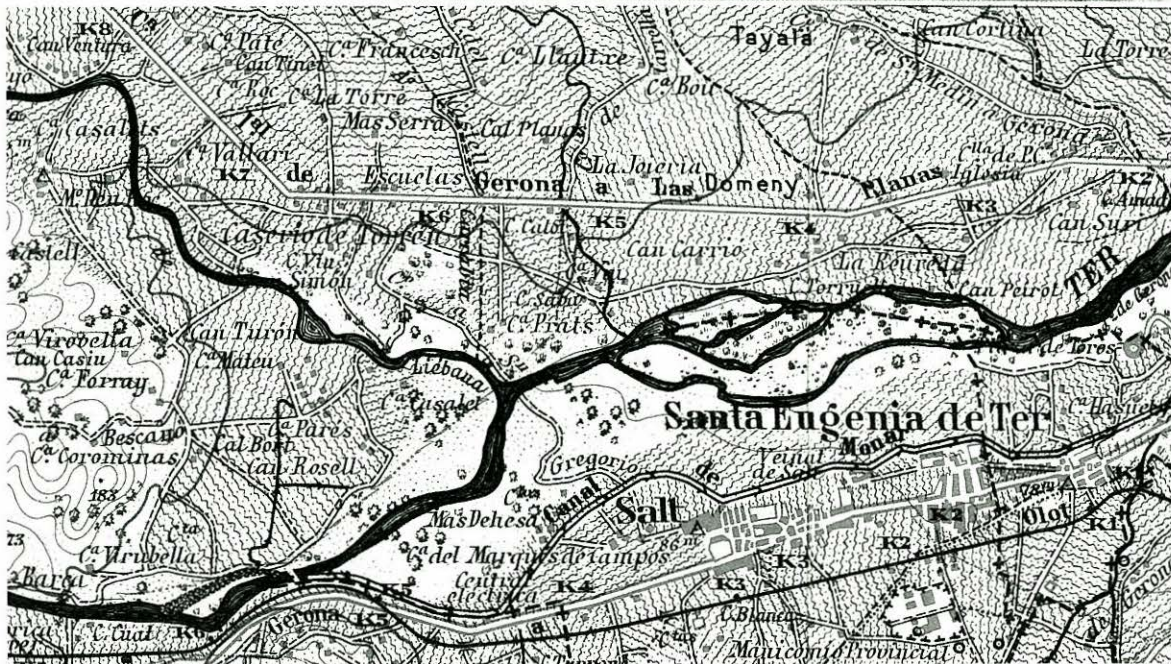
—el terreny és sorrenc i molt porós— i un equilibri subtilíssim entre les aigües salades del mar i les dolces del riu que no s'arriben a barrejar a causa de la diferència de densitats, però que poden arribar a fer-ho si es produeixen excessives extraccions d'aigua dolça mitjançant pous. Aleshores és quan es salinitzen les deus i s'ensorra l'estabilitat precària dels aquífers del curs baix.

El Montgrí, la muntanya del bisbe mort, és el testimoni mut de la darrera batalla del Ter.

Aquesta formació també té el seu misteri i ha estat motiu de llargues controvèrsies d'experts. Descansa sobre materials més joves que les roques calcàries que el conformen i s'accepta que prové d'un «desplaçament» d'una llenca de les serralades pirinenques. Al seu redós i entre Torroella i l'Estartit hi ha unes dunes mortes, molt extenses, que van ser fixades definitivament al principi de segle gràcies a la intervenció i direcció inicial de Xavier de Ferrer i de Lloret i de Primitiu Artigas, enginyers forestals.

1865

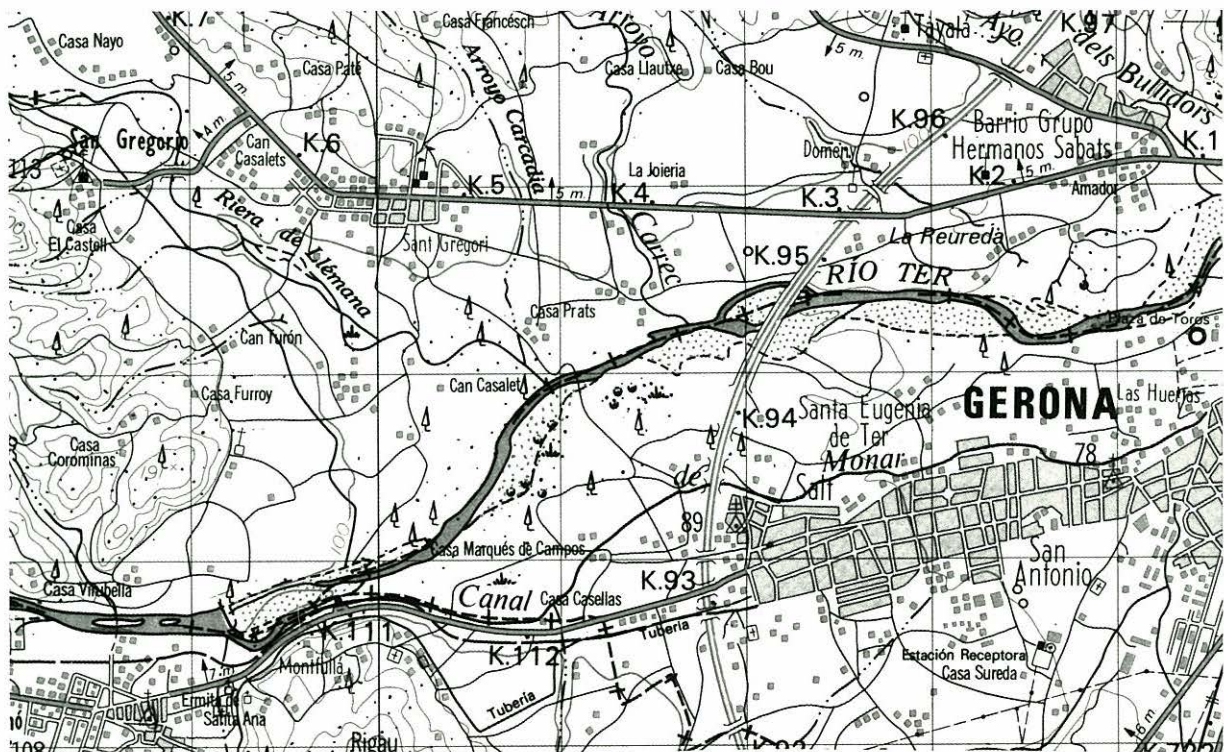

1946

El curs d'un riu no és, ni de bon tros, estable, sinó que evoluciona i canvia, a vegades de forma subtil i imperceptible de manera que han de passar molts d'anys per tal de poder adonar-nos-en, d'altres cops ho fa ràpidament, en pocs dies.

El Ter, fins que li van regular el règim hídric, també seguia aquesta reva. En l'alta conca contínuament grans blocs de pedra van caient fins al fons de les valls, o quan es fonen les neus l'aigua arrossega els materials fent-los

rodolar curs avall. En el curs mitjà, els meandres de Torelló fins a Manlleu, cada cop descriuen corbes més amples, de manera que poden arribar a quedar closos. El tram d'Anglès fins al Congost de Sant Julià de Ramis es mostra amb detall als mapes d'aquesta plana. El curs baix presenta un comportament semblant al de la Plana de Vic, excepte pel que fa a la desembocadura, que té una dinàmica molt més important.

ELS CANVIS A SALT

Els darrers 150 anys el riu al seu pas pel Pla de Salt ha mantingut una tònica de desplaçament del curs cap al Nord, és a dir, d'anar menjant-se el terreny de Sant Gregori i d'anar-ne donant a Salt. Els tres mapes d'aquesta plana mostren el procés mitjançant la comparació. El de 1865 presenta un riu que

passava per l'actual curs de la Bassa dels Carros, i un braç abandonat encara més al sud, el Torrent de les Fonts. En el plànol de l'Institut Geogràfic y Catastral de l'any 1946 s'hi veu un nou curs situat al Nord (que és l'actual) compartint el cabal del riu amb la Bassa dels Carros. Al darrer mapa, del Servicio Cartogràfic del Ejército de l'any 1983 ja només es veu el Ter passant per la banda de més cap a Sant Gregori.

LA PLUJA I LA NEU

7

30

La quantitat d'aigua que s'escola per un riu no és constant al llarg de l'any. Cada curs d'aigua es caracteritza per unes variacions en el seu cabal; aquestes oscil·lacions s'anomenen règim hídric.

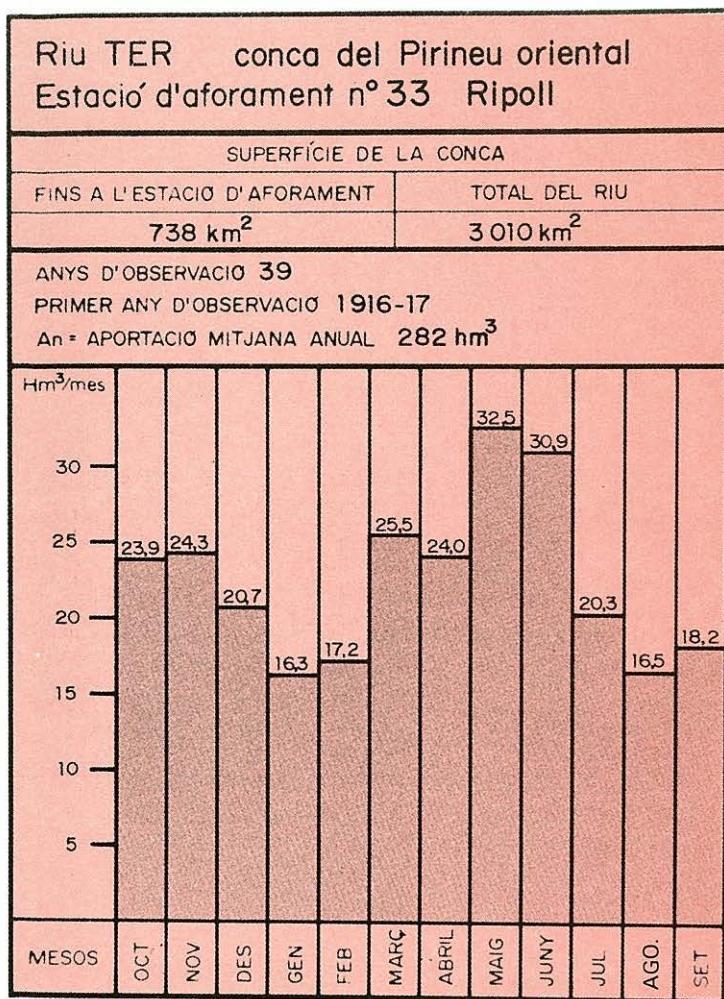
La circulació d'aigua al Ter ve marcada per dos fenòmens que sumen les seves influències i en determinen el règim: d'una banda les nevades hivernals del Pirineu es van acumulant a totes les valls de la capçalera del riu i l'aigua que contenen es manté gelada fins ben entrada la primavera; aleshores, i lentament, es van fonent les congestes. De l'altra, les

precipitacions líquides, que en un clima de tipus mediterrani com el nostre presenten dues èpoques de plagues (la primavera i la tardor) i dues amb baixes precipitacions (l'hivern i l'estiu). En el decurs de l'any, i seguint les estacions, el Ter alterna períodes d'aigua abundant —i

Al final de la primavera, la fusió de la neu fa augmentar considerablement el cabal del riu.

fins i tot molt abundant— amb d'altres amb un cabal mínim. A la primavera té un volum important d'aigua provinent de la fosa de les neus i de les

Hidrograma del cabal del Ter. El màxim de cabal el porta els mesos de maig i de juny. Les pluges tardorals també produeixen un increment del volum d'aigua.

D'aquesta successió de períodes d'avinguda amb els de secada, alternats, i amb l'origen de l'aigua deguda a les neus i a les pluges, se'n diu un règim nivo-pluvial.

Una altra circumstància que també afecta la circulació d'aigua superficial al Ter és el substrat per on discorre. En tot el curs hi ha materials litològics molt variats, que presenten una diferent permeabilitat a l'aigua. Generalitzant molt podem dir que els materials del Pirineu són poc permeables, els de la Plana de Vic ho són molt —i per això el riu perd passat Roda de Ter—, els de les Guilleries tornen a ser molt impermeables, i els de les planes al·luvials fins a la desembocadura són molt permeables.

pluges; a l'estiu gairebé no duu aigua per la falta de precipitació i per l'elevada evaporació; a la tardor torna a presentar un cabal important per les pluges, que són més

abundants que les de primavera i arriben a provocar aiguats, i a l'hivern es repeteix una circulació baixa d'aigua, sense arribar, però, als mínims estivals.

Això no obstant, actualment el riu ja no presenta aquest règim hídric que sembla lògic. L'únic agent regulador del cabal és la intervenció humana.

ELS AIGUATS

8

32

La dita popular, com gairebé sempre, sol ser d'allò més exemplificadora: «el foc té aturador, però l'aigua no». I efectivament és així. Quan el riu baixa desfermat no respecta ni camps, ni cases, ni vides humanes.

D'ençà del final del segle dotzè i fins al 1971 s'han comptabilitzat 123 aiguats que han afectat la ciutat de Girona. Però aquests són únicament aquells que, per una o altra circumstància, han quedat reflectits en la documentació. Si en el nostre segle les inundacions ja passen d'una vintena, és fàcil d'imaginar que no han estat un centenar, sinó

més d'un miler les vegades que el riu ha sortit de mare. El primer aiguat del qual es té notícia és el de 1193. Tant o més important que les destrosses i morts que va provocar, és el fet que després de l'aigua va venir la fam, i en conseqüència la pesta.

A partir d'aquesta data, la cronologia aportada pels autors de *Girona: rius, ponts, aiguats*, deixa constància de cinc inundacions al segle XIV, tres al segle XV i tretze durant el cinc-cents. Pel que fa al segle XVII, una de les més remarcables és la de l'any 1617 que, sense cap contemplació, s'emportà el pont de Torroella de Montgrí.

El nombre d'aiguats augmenta en la mateixa mesura que ho fa la documentació. Se'n té notícia de 27 al segle XVIII. En el 1768 el riu va obrir un llit

davant de Canet, prop de Verges; l'amenaça contra la vila va determinar la construcció de la gran mota de defensa que avui encara es manté. Del segle XIX hi ha informació de 40 aiguats. L'any 1843 es va produir una de les avingudes més espectaculars que ha tingut el Ter. A Girona, i atesa la confluència de l'Onyar, el Güell i el Galligants, l'aigua va arribar en alguns indrets als segons pisos dels habitatges, mentre que van ser més de 120 les persones que hi deixaren la vida.

Durant el nostre segle, els aiguats que han provocat els estralls més remarcables són el de l'any 1919, el de 1933

Els teatres Coliseo i Albéniz, a la plaça de la Independència de Girona, inundats. Sovint l'aigua del Ter ha convertit en llacs carrers i places dels pobles que travessa.

—Torroella va restar incomunicada durant quatre dies— i el de 1940.

El d'aquest darrer any, atribuït a un ràpid desglaç ocorregut a mitjan octubre, afectà gairebé totes les poblacions per on corre el Ter. A Sant Joan de les Abadesses l'aigua va provocar greus perjudicis a les indústries tèxtils; a Ripoll, Ter i Freser inundaren totes les fàbriques de la seva conca i deixaren 3.000 obrers parats. Torelló va pagar una quarentena de vides de tribut a les aigües, mentre que a Manlleu el nombre de morts va ser de sis. Roda de Ter comptabilitzà una víctima i les aigües pujaren fins a quatre metres, dos més que en

algunes zones de la ciutat de Girona, on l'aigua s'emportà sis o set persones, i costà la vida de qui pretenia salvar-les, l'alferes Hermógenes Huarte.

L'aigua encara va tornar a córrer per camps i carrers onze vegades més (sobretot l'any 1962) fins a 1971, data de les darreres riudes. De tota manera, però, la posada en funcionament de la presa de Sau (1963) i posteriorment la de Susqueda (1968) fa que cada vegada es pugui atribuir menys responsabilitat al Ter a l'hora de les inundacions. En l'aiguat de 1970, especialment dur per a la ciutat de Girona, cal atribuir a l'Onyar que més d'un centenar de botigues i habitatges quedessin negats.

Amarga recordança

El periòdic de Torroella «Emporium» va publicar l'any 1919, aquesta informació sobre l'aiguat del dia 7 d'octubre:

«És gairebé impossible descriure el sinistre aspecte del riu, que devallava impetuós arrastrant feixines de blat de moro, plantes, fruites, grans arbres i fins algun moble, (...) en moltes cases fou necessari treure el bestiar. Als pobles veïns ocorregué també altre tant. A l'entrada de fosc se oïen alguns tocs de corn i el clam d'algunes campanes demanant una ajuda que no podia portarse».

Les pèrdues «són incalculables, no pot senyalar-se lo valor de les mongetes arrastrades o malmenades, de les oserdes perdudes, de les palles, de les fruites i d'altres cullites robades pel riu (...); se'ns diu que en un sol mas s'ha perdut per valor de 35.000 pessetes.

«L'aiguat de l'octubre de 1919 serà retret per anys i panys, i sa memòria serà per a molts de ben amarga recordança».

Emporium, 12 d'octubre de 1919. (Arxiu de Torroella de Montgrí).

L'any 1921, l'estació de ferrocarril de Girona recordava la Venècia dels canals.

EL PANTÀ DE SAU

9

El dia 13 d'agost de 1963, les autoritats ministerials i les de la Confederació Hidrogràfica tancaven les comportes de la presa de Sau. Aquesta operació va culminar unes obres iniciades l'any 1949 i donà lloc a una radical transformació del paisatge de les Guilleries amb la creació d'un gran llac artificial de 17 quilòmetres de llargada.

La necessitat del pantà era una reivindicació que es deixava sentir des de feia anys. No hi feia res que desapareguessin planes senceres de conreus, ni

ponts medievals, ni l'escola ni l'església romànica de Sant Romà de Sau. L'empresa constructora, Hidroelèctrica de Catalunya, S.A., va fer construir una nova escola, una nova església i una caserna de la Guàrdia Civil.

S'havien adduït raons econòmiques que feien imprescindible bastir una presa vint quilòmetres aigües amunt del Pasteral. Ja el juny de 1936, l'enginyer Jaume Cruañas i Rulduà publicà un informe en el qual, a més d'indicar el reduït cost econòmic que suposarien les expropiacions per a poder construir l'embassament, posava en evidència quins serien els avantatges que se'n derivarien.

En el camp industrial s'aconseguiria la regulació absoluta de tots els aprofitaments elèctrics perquè

El pont medieval de Sau va desaparèixer dels ulls de la gent l'any 1963, quan es va fer el pantà.

s'evitarien les conseqüències dels estiuatges, època en què les turbines havien de treballar a mitjà o nul rendiment.

Pel que fa a l'agricultura, el pantà permetria la posada en regadiu de les terres de la conca baixa del Ter en una extensió de 60.000 vessanes. Es preveia, i mai no s'han portat a la pràctica, la creació de grans canals de regatge que havien de portar l'aigua a cinc zones de regadiu que s'estenien des del pla de Salt al Baix Empordà.

La guerra civil va estroncar el projecte, i quan el pantà va entrar en funcionament, època del miracle industrial dels anys

seixanta, ningú no va preocupar-se que les aigües de Sau ajudessin a augmentar la superfície de terres de regadiu.

Tècnicament la presa va ser construïda utilitzant el sistema anomenat de gravetat pura. El mur de contenció té una altura de 83 metres, sobre uns fonaments de 7 metres d'amplada que descansen sobre bancals de roca granítica. Els 260 metres de paret, que uneixen les dues vessants del congost d'Els Remolins, permeten emmagatzemar 177 milions de m³ d'aigua.

La central elèctrica construïda a peu de presa és subterrània, a

25 m sota el riu, i aprofita un salt d'aigua que té un desnivell de gairebé 100 m. Aquesta circumstància permet d'obtenir una potència instal·lada de 75.000 CV i una producció de 85 milions de quilovats/hora.

Avui, quan encara les aigües no han pogut vèncer el campanar de Sant Romà, porten el nom de Sau un parador «nacional», un club nàutic i el projecte d'estatut d'autonomia redactat al parador el 1978. I el pantà regula aigües, evita aiguats, fa produir energia elèctrica i actua com a enorme claveguera a cel obert on van a parar els generosos estómacs de les fàbriques d'Osona.

35

177 milions de metres cúbics d'aigua era la capacitat inicial del pantà de Sau quan va ser inaugurat. Amb el pas del temps, les terres arrossegades en van limitant la capacitat.

EL PANTÀ DE SUSQUEDA

10

36

El treball de 1.600 persones, el moviment de dos milions de metres cúbics de terres i la utilització de 2.500 tones d'acer i 250.000 tones de ciment, van donar com a resultat un pantà que recull 233 mil milions de litres d'aigua i que porta per nom Susqueda.

Començada a construir l'any 1963 i acabada definitivament el 1968 (tot i que un any abans la central ja era en

Els habitants de Susqueda van haver d'abandonar les seves cases quan el nivell de les aigües va pujar per causa del pantà fet als anys seixanta.

funcionament) és, amb tota seguretat, l'obra més polèmica de les construïdes a les nostres comarques. D'ençà del seu naixement Susqueda va comptar amb l'oposició de tots els organismes públics. Ajuntaments, Cambra de Comerç i Indústria i Diputació van fer palesa la seva queixa, no per la construcció de la presa en si, sinó pel sistema que es volia emprar, el de volta o de clova d'ou. Apel·lacions a la històrica sismicitat de la zona, al recent desastre de l'esfondrament de la presa de volta de Malpasset (França), o a antics projectes que preveïen la construcció de dos salts intermedis entre Sau i

Susqueda, no van impedir que Hidroelèctrica de Catalunya, S.A. aixequés una paret de 135 metres per tal de frenar les aigües del Ter.

L'empresa, a part l'interès hidroelèctric, justificava la presa argumentant que regularia el riu i evitaria les seves avingudes, que tindria una gran utilitat com a embassament regulador pels plans de regadiu de les comarques gironines i, per últim, i ben segur que finalitat primordial, esdevindria la capçalera de l'abastament d'aigües a Barcelona.

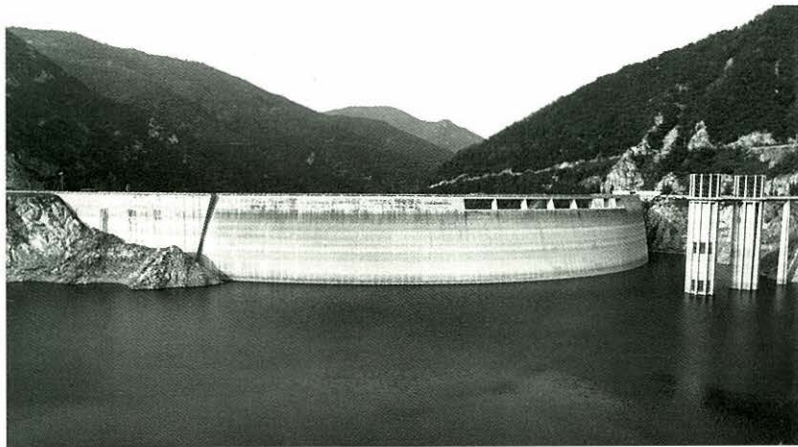
No es van estalviar esforços per allunyar la por d'una

possible ensorrada. Les muntanyes van ser reforçades amb més de 20.000 injeccions de ciment i s'instal·laren un miler de sensors per analitzar contínuament el comportament de la presa.

Susqueda havia de tenir dues funcions ben específiques i que s'exemplifiquen en les dues grans torres de formigó de 105 m. d'altura i 12 de diàmetre. En una d'elles, amb quatre boques d'entrada, s'havia de recollir l'aigua destinada a Barcelona, captació que avui es fa des del Pasteral. L'altra és la que permet el pas de l'aigua a un túnel subterrani de 3,5 km que va a parar a la Central elèctrica excavada a la muntanya i que

El sistema utilitzat en la construcció de la presa de Susqueda és conegut com de clova d'ou per la seva forma característica.

produeix 180 milions de quilovats/hora.

Les campanes del cloquer romànic de Sant Vicenç no van poder tocar a difunt per la mort dels trenta-tres treballadors que deixaren la vida construint la gran reclosca de ciment. Ni tampoc no van poder acomiadar la Gallusa, la dona que als seus setanta anys va resistir-se a abandonar fins a l'últim moment la casa que l'havia vist néixer. I junt amb la gran bassa ha quedat una gran por que en més d'una ocasió ha fet fugir de les seves cases els habitants de la conca mitjana del Ter.

Certament que amb la construcció de Sau i Susqueda s'han evitat els aiguats, però ara el que tothom tem és l'aiguat definitiu.

Retrat d'un poble desaparegut

J. Botet i Sisó descriu així la vila de Susqueda durant la segona dècada del nostre segle.

«Té 272 edificis y alberchs, amb 603 habitants de fet (710 segons lo cens de 1920). Es districte sumament montanyós, aspre i trencat. Hi ha meners de plom; bosch d'alzines, castanyeres, roures i algú faig, que s'explotan principalment pera fusta. Té dues escoles públiques elementals incomplertes, l'una de noys y l'altra de noyes; alguna botiga d'articles de consum; hostals; dos molins fariners en lo terme, y celebra la festa major lo día 22 de Janer».

Botet i Sisó, J.: *Provincia de Gerona*, (Carreras Candi, Geografia General de Cataluña), Ed. Albert Martín (s.a.)

LA PRESA DEL PASTERAL

11

L'any 1879, Antoni Salvadó i Safont, gerent de l'empresa «Burés hermanos» de Barcelona i Manresa —de la qual també n'era soci Frederic Homs— va arribar a Anglès per tal d'iniciar els estudis que li permetessin la creació d'un gran salt d'aigua. L'objectiu era clar i seguia l'exemple d'altres empresaris tèxtils que s'apropaven al Ter per aprofitar-se de la seva força motriu.

Salvadó, Homs i Burés pretenien aixecar una fàbrica

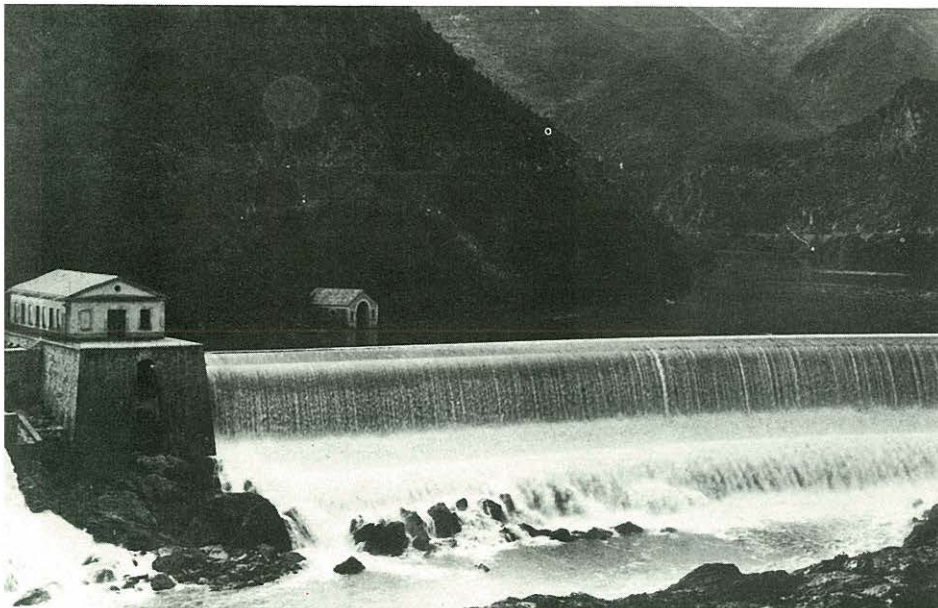
tèxtil a tocar la vila d'Anglès, amb 30.000 fusos i 600 telers, que donés feina a més de 700 obrers. Però per tirar endavant el projecte necessitaven un recurs fonamental: l'aigua.

Aquesta circumstància va motivar que els tres empresaris decidissin construir una gran presa que unís el Plantadís amb la muntanya d'Amer, a l'indret conegut com el Pasteral.

Sis anys després que Salvadó hagués visitat la zona, la presa ja començava a ser una realitat. De les set boques de les seves comportes, una era utilitzada per a regar, una altra de desguàs i la resta havien de conduir l'aigua a través d'una sèquia en construcció de més d'un quilòmetre de longitud per tal de poder alimentar les turbines de la factoria Burés, que finalment posà en funcionament els seus telers el 13 de novembre de 1887.

La presa del Pasteral ha estat, fins a la construcció del pantà de Sau, l'obra hidràulica més important bastida sobre el Ter.

Fins a la construcció de Sau i Susqueda, el Pasteral era l'obra hidràulica més important bastida en el Ter.

La seva paret de 154 m de llargada i amb 20 m d'alçària i amplada la van convertir, ara fa poc més d'un segle, en una obra colossal.

La producció d'energia elèctrica a peu de presa mateix va haver d'esperar uns anys. El 1894 els enginyers Planas i Flaquer, de l'empresa homònima gironina, tenien ultimada el projecte i calia enllestir únicament la col·locació de les grans turbines. Cap al final de segle el salt de la presa va començar a donar una força de gairebé 2.000 CV. A l'inici de la segona dècada del nostre segle el Pasteral ja es permetia donar corrent a unes línies d'alta tensió de prop de 70 quilòmetres.

Fins a l'any 1960 la presa no va canviar les seves característiques. En aquella data, Hidroelèctrica de Cataluña, S.A. va arribar a un acord amb Josep Maria i Francesc Juncadella i Burés per augmentar en sis metres la seva paret, cosa que li permet acumular 1.500 milions de litres d'aigua i produir 35 milions de quilovats/hora. Actualment, la seva funció primordial és la d'actuar com a contraembassament dels salts de Sau i Susqueda, amb la finalitat de lliurar al Ter un cabal pràcticament constant. En el marge dret del riu, i a tocar la presa, s'hi va instal·lar el complex d'on surt la derivació per proveir d'aigua potable la ciutat de Barcelona, i altres poblacions.

La fada i el bandoler

L'agost de 1894, Tomàs de Cendra, d'Anglès, va escriure una petita narració en la qual fa parlar el geni del bandoler Joan de Serrallonga amb la fada que habitava al Pasteral.

«Tú, la del Pasteral, la mas pulcra y seductora ¿qué has producido en los siglos que llevas de existencia? Nada. Las generaciones han admirado, sí, tu salvaje hermosura pero estéril; el catalán aborrece la esterilidad. El genio catalán del progreso te ha visto sin hijos y quiere hacerte madre ¿de qué te quejas?

En tu somnolencia has tomado á profanación y deshonra los cariños de generoso amante que admira y quiere acrecentar tus ocultas riquezas de tal modo que pasmará á los hijos de sus hijos.

Ya sé que en el tálamo nupcial, la recién desposada ha de ofrecer sacrificio á Himeneo: mas al pequeño holocausto de la virginidad, suceden los dulces goces de madre. Te da vida, calor, acrecienta tus riquezas, te hace admirable y útil, te jura fidelidad, ¿de qué te quejas?

Este genio de la civilización, que ya es tu esposo, viene acompañado de tres mortales intrépidos y emprendedores (*es refereix a Salvadó, Homs i Burés*). De carácter firme, son dignos émulos míos en la lucha del progreso, cual fuí yo en mis tiempos legendario capitán en la defensa de nuestras libertades».

Suplemento literario de El Autonomista, núm. 2-3. Girona, (febrer-març 1903).

ELS TRANSVASA- MENTS

12

40

Gairebé 700.000.000 de litres d'aigua abandonen diàriament el curs del Ter a la central de captació instal·lada al Pasteral, i mitjançant una canonada de 85 km es traslladen a l'estació depuradora de Cardedeu que, d'ençà de 1966, s'encarrega de potabilitzar l'aigua que necessiten moltes de les aixetes barcelonines.

Malgrat que el transvasament d'aigües a Barcelona tot just acaba de complir una vintena d'anys, l'aigua del Ter ha fet set als barcelonins des de fa molt de temps.

El darrer dia de juliol la Diputació i el catorze d'agost

II DICTAMEN DE OPOSICIÓN

PRESENTADO POR LA PROVINCIA DE GERONA EN EL TRAMITE DE VIVA DEL EXPEDIENTE ADMINISTRATIVO DEL ANTEPROYECTO Y PROYECTO DE ABASTECIMIENTO DE BARCELONA CON AGUAS DEL RIO TER.

Escrito por los Ingenieros Ilustres. Sres.
D. Jaime Ondis Pagés
Ingeniero Industrial
D. Juan Calot Picornell
Ingeniero Agrónomo
D. José M.º Nogueira Sabater
Ingeniero Industrial
D. Manuel Vidal Hospital
Ingeniero Agrónomo

de 1865 l'Ajuntament de Girona mostraven la seva preocupació i oposició al projecte presentat per Ramon Merli i Joaquim Viralta, que tenia com a objectiu derivar, des de Sant Quirze de Besora, un m³ per segon d'aigua del Ter amb destinació a l'abastament d'aigües potables de Barcelona. El projecte, qualificat com a «*altamente perjudicial y ruinoso para esta provincia*», fou desestimat, però les pretensions es tornaren a reproduir el 1869, i en dues ocasions el 1910.

El B.O.P. del 8 d'octubre de 1910 recollia un projecte on es contemplava la construcció de dues preses, una a la riera

L'any 1957 les corporacions gironines manifestaven la seva oposició al projecte d'agafar aigua del Ter per a l'abastament de Barcelona. Portada del llibre que recollia la impugnació conjunta.

Major i l'altra a la d'Osor, de 59,5 m cadascuna, i tenia prevista una desviació de 100.000 m³ diaris a la capital catalana. El 17 de desembre eren 2,5 m³ d'aigua per segon els que es pretenien desviar gràcies a la construcció d'una presa de 87 m, aquesta vegada aixecada a l'indret anomenat «la Fàbrega», uns metres més avall d'on desguassa la riera Major.

Diputació i Ajuntament van fer front comú i tornaren a paralitzar l'intent, cosa que els fou impossible de repetir al cap de quaranta anys. El març de 1950 el Govern encarregà a la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental un avantprojecte, que s'aprovà el 1954, de portada d'aigües a Barcelona. El 1957, coincidint amb el nomenament de Porcioles com a alcalde de Barcelona, el ministeri va disposar la distribució dels cabals del Ter: un m³/s destinat a proveir la ciutat de

Girona, poblacions de la conca i la Costa Brava; 3 m³/s a favor de les comarques aigües avall del Pasteral; un cabal sense determinar destinat a les terres de regadiu i un màxim de 8m³/s per proveir Barcelona i la seva zona d'influència.

El mateix any, la Cambra de Comerç i la Diputació de Girona van palesar la seva oposició i van fer públics uns estudis en els quals adduïren que el cabal que l'avantprojecte i projecte de transvasament atribuïa al Ter

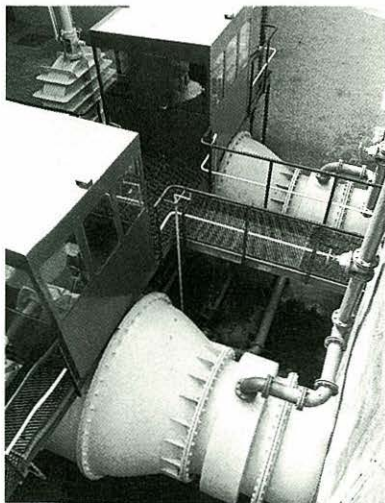
(18 m³/s) era exagerat i que el cabal real era imprescindible per a les necessitats de les comarques gironines. No únicament es parlava de les greus pèrdues que significaria per a l'agricultura, sinó que el desviament provocaria la deshidratació de Girona i que, a més del perjudici per a la Costa Brava, els trenta-cinc aprofitaments hidràulics existents des de Susqueda fins al mar es veurien compromesos, cosa que faria inevitable l'emigració de les indústries.

L'estiu de 1966, Franco, en plena política del «desenrotllisme», va inaugurar les instal·lacions depuradores de Cardedeu i posà fi a una

obra que havia necessitat una inversió superior als 3.500 milions de pessetes.

Però l'aigua del Ter no arriba només a Barcelona. El 1971, es van iniciar les obres, inaugurades el 1974 pels aleshores prínceps d'Espanya, que des del Pasteral II havien de permetre que sortissin 270 litres d'aigua cada segon per abastar les necessitats de Girona Salt i Sarrià. Aquesta quantitat s'ha duplicat després del desdoblament de la canonada efectuat a partir del 1986.

Al Pasteral hi ha la central de captació d'aigua del Ter per Barcelona. 700 milions de litres marxen diàriament cap a la capital.

Les aigües de Girona, Salt i Sarrià són potabilitzades a la central de Montfullà.

INICIACIÓ A LA DIVERSITAT

13

42

Des del punt de vista de la biologia, qualsevol riu és una illa de vida aquàtica inserida en el medi terrestre. Això fa que els organismes que l'ocupen tinguin unes característiques i adaptacions molt particulars.

Quan ens preguntem quins animals i plantes viuen al Ter, de seguida ens vénen a la memòria els peixos, algun ocell, les algues i 4 o 5 espècies d'arbres. No obstant això, al riu hi trobem una multitud d'éssers vius molt diversa, des d'organismes que només són visibles al microscopi fins a les grans ardeïdes o a mamífers com el teixó.

Alguns d'aquests grups els tractarem detalladament, però cal abans definir els grans trets que perfilen la biosfera en el riu. La característica dominant de l'entorn viu és l'adaptació al medi. La vegetació de ribera és producte del règim hídric; les colònies d'invertebrats i les d'algues són emmotllades a la composició de les aigües i a la seva contaminació; les espècies oportunistes són omnipresents quan l'acció humana canvia dràsticament les condicions de l'entorn...

L'altre gran agent modelador de la coberta viva al Ter ha estat l'home. La seva acció continuada sobre els

ecosistemes fluvials ha deixat empremta. Malgrat tot, la veritable gran intervenció no s'ha produït fins a mitjan segle XX, que és quan els paisatges amables, i fins i tot bucòlics, de les riberes del riu han esdevingut zones hostils, poblades per plantes i animals molestos, com ara: rates, ortigues, etc... Podríem dir que és la venjança de la natura davant d'una gestió poc racional com la que s'ha dut a terme fins ara.

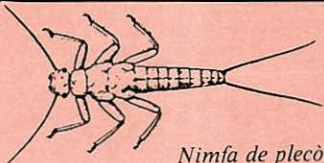
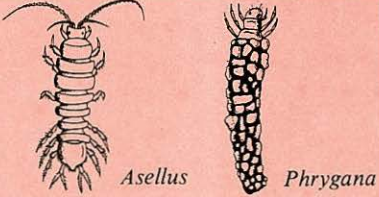
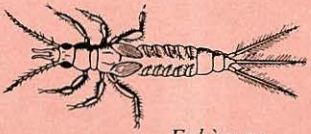
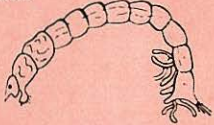

Una bona lliçó de biologia és portar els escolars al riu perquè busquin sota les pedres els microorganismes que hi viuen.

Els organismes indicadors

Ja fa temps que els naturalistes i biòlegs varen descobrir que hi ha tota una sèrie d'éssers vius que només es troben en un ambient determinat. Són els anomenats organismes indicadors, donat que la seva presència ens permet deduir tota una sèrie de condicions de l'indret on els hem localitzat.

El quadre mostra els organismes indicadors més interessants que colonitzen el Ter. Uns assenyalen aigües molt contaminades, d'altres aigües poc pol·luïdes i els darrers una bona qualitat hídrica. Per a comprovar la taula només cal anar al riu, aixecar un rierenc de dins del llit i fer el recompte i determinació d'organismes.

ORGANISMES INDICADORS	GRAU DE CONTAMINACIÓ
 <p><i>Nimfa de plecòpter</i></p>	Aigües netes i fredes.
 <p><i>Asellus</i> <i>Phrygana</i></p>	Aigües netes, temperatura variable.
 <p><i>Ephemera</i></p>	Aigües amb un principi de degradació, oxigen abundant.
 <p><i>Chironomus</i></p>	Aigües amb un grau important d'alteració. Breus períodes amb falta d'oxigen.
 <p><i>Tubifex</i></p>	Pol·lució important. Llargs períodes sense oxigen a l'aigua.
Sense vida animal.	Pol·lució domèstica i industrial molt important. Perill de toxicitat per a l'home.

ELS PEIXOS

14

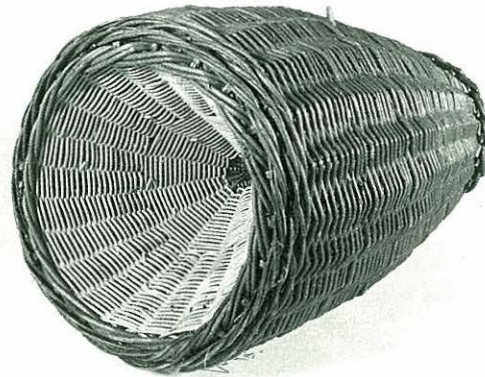
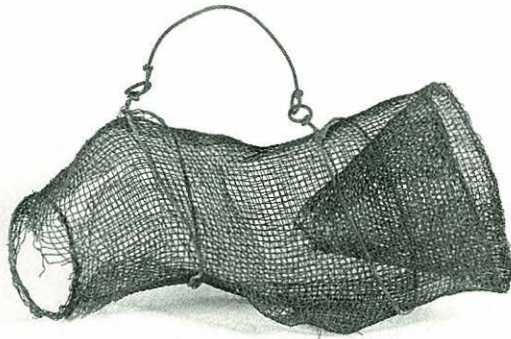
Al Ter hi ha fins a 15 espècies de peixos, distribuïdes en tot el curs. A la conca alta hi viuen les truites. Segons una dita popular, les truites per ser bones han de tenir les 3 «f»: fresques, fregides i del Freser. Més avall van compartint l'hàbitat amb els barbs i les bagres. En la conca mitjana, les anguiles i tenques també hi fan l'aparició, i a la baixa hi trobem, a més de moltes d'aquestes espècies, algunes que provinents del mar s'endinsen per la gola, com la saboga falsa, la llísera, el

llobarro, la plana, o les angules.

Aquesta ictiofauna, que podríem anomenar autòctona, es veu acompanyada per tota una sèrie d'altres espècies que han estat introduïdes al riu i que són pròpies d'altres indrets. Aquest fenomen va ser iniciat a principi de segle i un dels promotors fou Francesc de Paula Darder i Llimona (1851-1918), veterinari i director del Parc Zoològic de Barcelona, el qual a partir de 1910 va instituir les Festes del Peix, inicialment a Banyoles i després a molts altres pobles de Catalunya. Amb aquest procediment, ara al riu hi viuen les carpes i carpins, els peixos-sol o mirallets, el *black-bass*, el gardí, el lluç de riu o el peix gat, que a poc a poc han anat desplaçant les espècies autòctones i per la seva voracitat han provocat que actualment el riu tingui una riquesa piscícola molt minvada.

La imatge d'un pescador cada vegada resulta més difícil de veure a les vores del riu Ter.

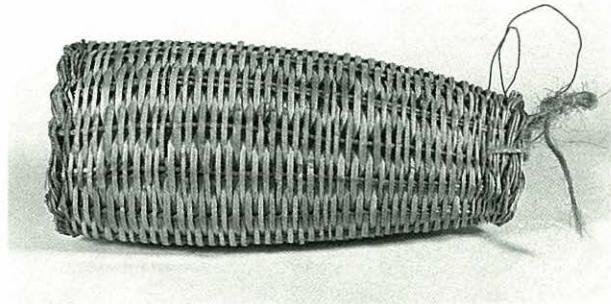

Els peixos del riu han sofert també tots els trasbalsos que ha suposat la regulació del règim hídric i la contaminació de les aigües, i s'hi han hagut d'adaptar, alguns amb més fortuna que d'altres. Poc després de la construcció dels pantans es va produir una gran abundància de truites i anguiles aigües amunt d'aquestes obres. Després aquestes poblacions dequeien ràpidament, de manera que més aviat esdevenien espècies rares.

L'home, des que va colonitzar les vores del Ter ha aprofitat el recurs dels peixos, desenvolupant tècniques de tota mena per extreure'ls del riu. Algunes són molt rudimentàries: pescar amb les mans, percutir les pedres del

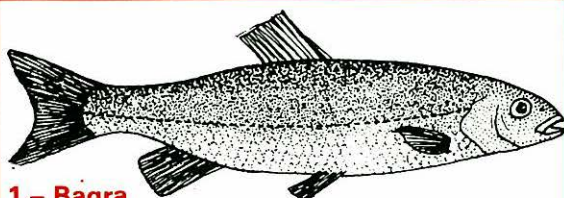
riu amb malls per estabornir-los, esperar baixades de nivell per capturar els que queden en zones amb poca aigua... D'altres són molt més sofisticades: les enfiles i tremalls, les canyes amb esquers molt específics...

De fet, però, tota aquesta activitat pesquera actualment queda reduïda a l'àmbit esportiu.

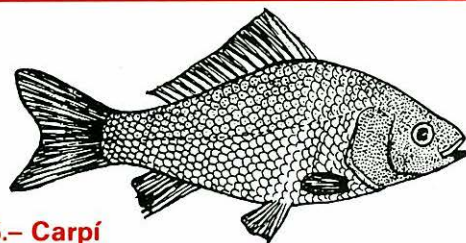

Diferents anguileres per a pescar al riu. A dalt, a l'esquerra, una de filferro. A dalt, a la dreta, una de vimet. A baix, una de canya.

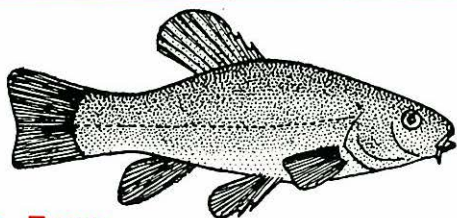
ICTIOFAUNA

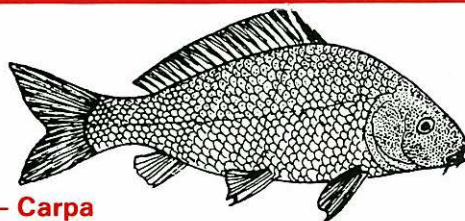
1.- Bagra

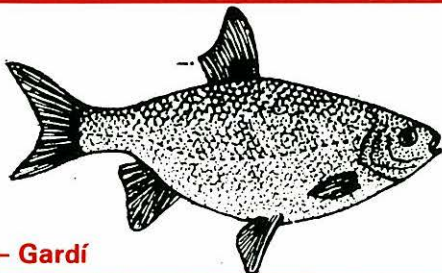
5.- Carpi

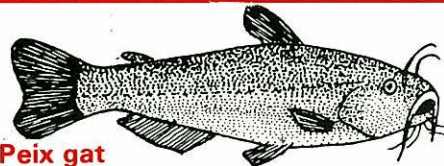
2.- Tenca

6.- Carpa

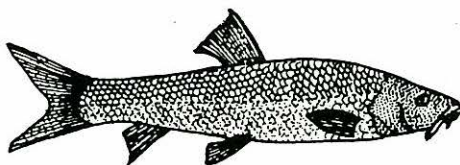
3.- Gardí

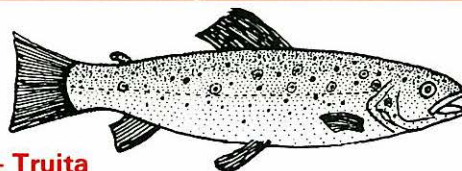
7.- Peix gat

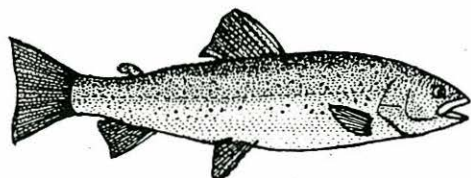
8.- Anguila

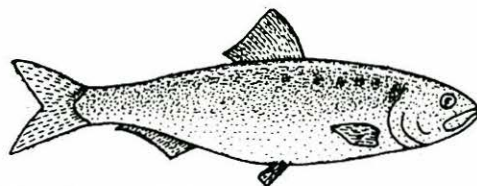
4.- Barb

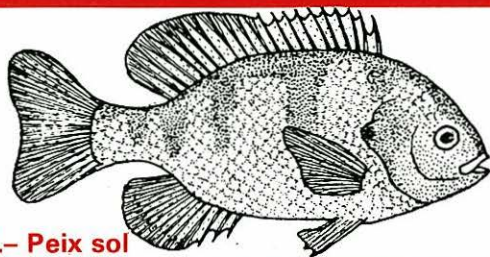
9.- Truita

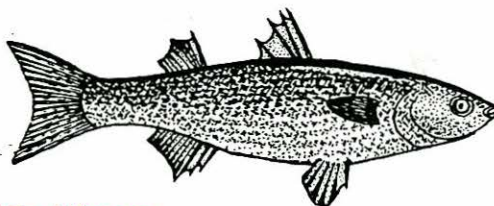
10.- Truita Arc de Sant Martí

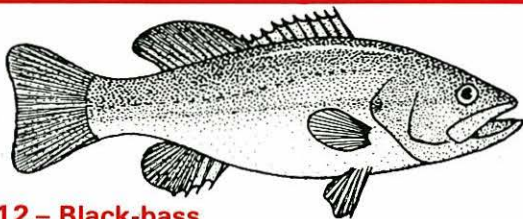
14.- Saboga falsa

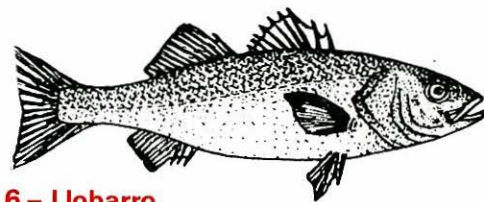
11.- Peix sol

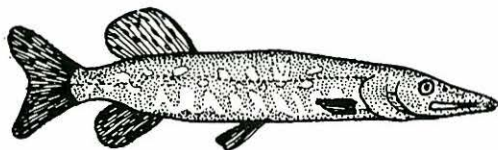
15.- Llíspera

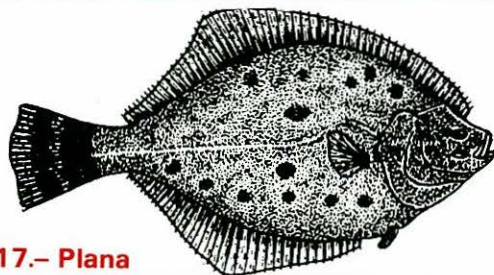
12.- Black-bass

16.- Llobarro

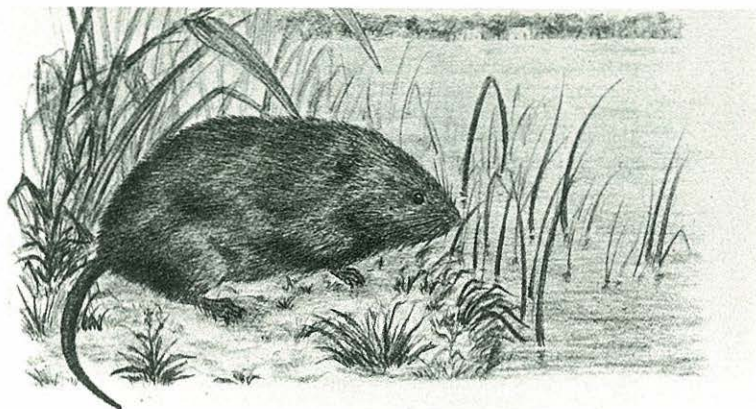
13.- Lluç de riu

17.- Plana

MAMÍFERS I AUS

15

Rat-buf o rata d'aigua, una espècie corrent en el Ter.

48

El teixó encara no ha desaparegut del Ter.

Les zones humides són bons hàbitats per a moltes espècies animals, donat que els proporcionen aigua i menjar abundant. Tant els marges del Ter com el mateix riu són ambients molt propicis per a l'assentament de mamífers i aus.

A l'alta conca, el Ter i els seus afluents són els abeuradors dels isards i cabres salvatges. Més avall van apareixent les feristeles com la mustela, el gat mesquer, el gat salvatge, la fagina, les llúdrigues o el teixó, que es troben fins gairebé la desembocadura. Els rosegadors també poblen gairebé tot el riu i aprofiten els marges de terra sorrosa i

humida per a fer-hi els caus, és el cas de les rates, rates tragineres, rats-bufts, conills, ratolins, talpons, musaranyes i alguna llebre. El senglar i la guilla també fan incursions al riu i no és estrany, encara avui dia, poder veure'ls al capvespre.

Les aus presenten una diversitat encara més gran. De fet, com que el riu travessa ambients de tota mena, podem localitzar als marges del Ter des d'ocells raríssims i que defugen el contacte humà, com són molts rapinyaires diürns o nocturns, fins a

espècies que habitualment conviuen amb l'home, com ara pardals, orenetes, etc.

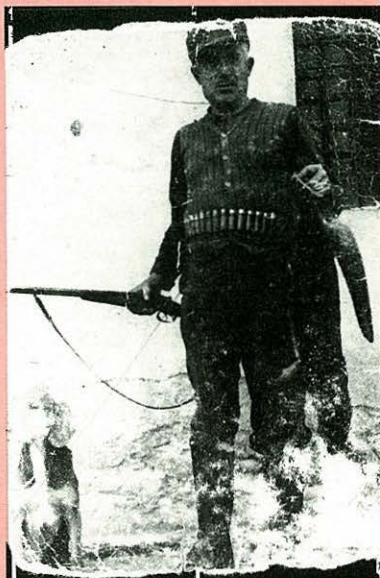
De fet resultaria prolix fer una enumeració d'espècies observades, que gairebé arriben a 200. Però cal fer esment d'alguns paratges d'especial interès ornitològic, com l'illa fluvial de Verges, on hi ha una colònia d'ardèids molt important i que és un dels únics indrets catalans on hi nia l'esplugabous, els aiguamolls de Pals o totes les basses que en el curs mitjà baix resten com a reductes d'antics cursos del riu, com ara les de la Barca de Bescanó, la bassa dels Carros a Salt, les basses de Flaça, etc...)

En realitat aquesta riquesa en mastofauna i avifauna actualment està molt malmesa. D'una banda la pressió de la cacera i de l'altra totes les agressions humanes al riu, han reduït molt el nombre d'espècies i han provocat, alhora, l'augment desmesurat de les poblacions d'alguns animals, que esdevenen plagues. És el cas de les rates, actualment de les gavines, etc.

L'extermini de llúdrigues a Salt

Els marges de la Sèquia Monar i tota la xarxa de recs que la connectaven amb el Ter eren fins al final dels anys 50 un bon hàbitat per a les llúdrigues. Gràcies al registre escrit que duia un dels caçadors de Salt, hem pogut reconstruir el procés d'eliminació d'aquest animal al curs mitjà del riu.

J. Palou en va caçar 352, la darrera als anys 60, i és molt notori un dels mètodes que emprava per capturar-les: quan buidaven la sèquia Monar, ell es situava dins del canal i feia anar la canilla pels marges del rec, els gossos alertaven les llúdrigues i elles, per un acte reflex, es llançaven a la sèquia per tal de protegir-se dins l'aigua. Evidentment, el caçador les esperava i el final era una pell per a l'adober, un plat de carn per al campaner i la cuixa de la bèstia per al rector de la parròquia.

En Palou de Salt va ser un gran caçador de llúdrigues, espècie animal ja desapareguda del riu Ter.

LA VEGETACIÓ DE RIBERA

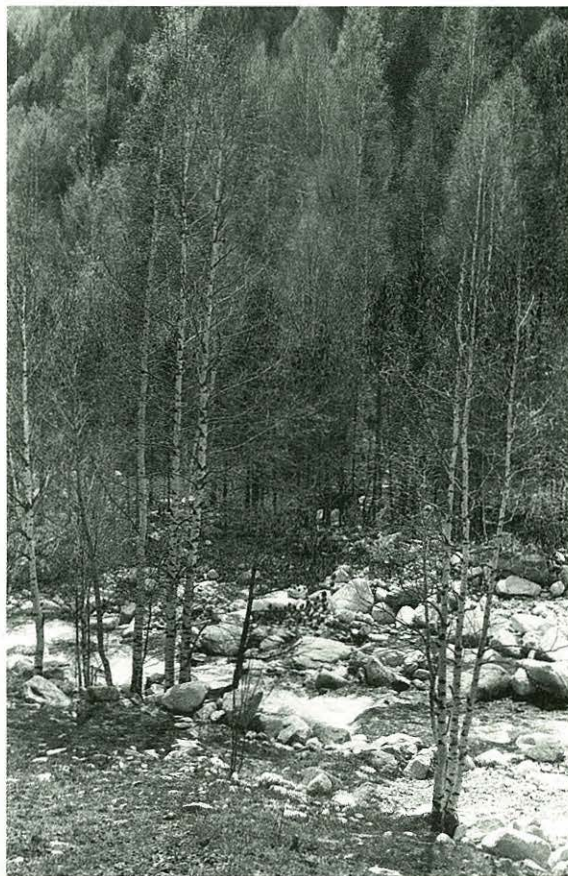
16

50

El paisatge vegetal de qualsevol indret va íntimament lligat a la disponibilitat d'aigua, i s'adapta a les possibilitats hídriques de cada ambient. En el cas dels marges del nostre riu, és evident que les plantes no tenen falta d'aigua, però sí que s'han d'emmotllar a resistir la força erosiva de les avingudes, protegint alhora les parets del llit del riu. Els boscos de ribera són els que hi han encaixat més bé i realitzen aquesta funció.

Es tracta de formacions lineals, de no gaire amplada, paral·leles als cursos fluvials. Estan constituïdes per arbres de creixement ràpid,

A la vora del riu, en el curs alt, conviuen diferents espècies arbòries. A la foto trèmols i bedolls.

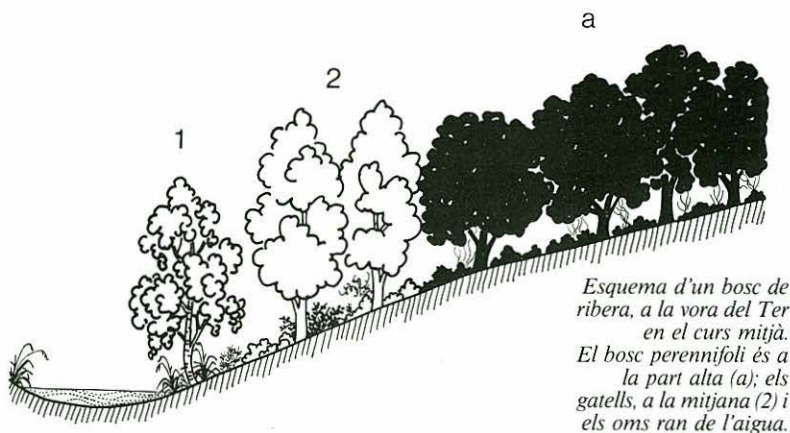

generalment de fulla caduca, i conformen arbredes molt ombrívoles. Presenten una gradació de diferents comunitats vegetals, segons estiguin a primera línia de l'aigua o més endarrerides. Les més importants són:

La verneda, amb un estrat arbori de verns, apareix des de

pràcticament Setcases fins al Congost de Sant Julià de Ramis. Té la notorietat botànica de representar la penetració d'espècies eurosiberianes al si de la terra baixa mediterrània més notable.

La gatelleda, amb gatells, oms i verns, és molt estreta i la

Esquema d'un bosc de ribera, a la vora del Ter en el curs mitjà. El bosc perennifoli és a la part alta (a); els gatells, a la mitjana (2) i els oms ran de l'aigua.

trobem en el curs mitjà del riu, entre 200 i 600 metres d'altitud.

Les omedes, més rares que les anteriors i molt mixtificades amb d'altres comunitats i amb arbres introduïts al nostre paisatge com les acàcies i els plàtans, també són pròpies del curs mitjà (en podem trobar petits redutes fins a Bescanó).

Les salzeredes, són el substitut de les gatel·ledes a mesura que ens acostem al mar. Comencen a aparèixer després del Pasteral, estan constituïdes per diversos salzes, com la sarga, el triandre, la vimetera, el salze blanc, el saulic i per freixes de fulla estreta.

Les alberedes i les pollancredes són pròpies de la terra baixa mediterrània. No obstant això, ens apareixen

pollancredes al curs alt. Com a comunitat estan en segona línia de l'aigua, després de les salzeredes. Els arbres més importants són l'àlber (pollancre de fulla blanca) el de fulla negra i freixes de fulla estreta i oms. En trobem exemples molt ben conservats

al tram de riu entre Celrà i Flaçà, a Vilanna i també a la Cellera.

El tamarigar. Al curs baix, ja prop de la desembocadura, on els sòls ja tenen un contingut amb sal apreciable, el bosc de ribera és el tamarigar. Els tamaris estan ben adaptats a aquests sòls. N'hi ha de dues espècies, el tamaris africà i el tamaris gal·lic. El trobem gairebé només a la gola, però bé que hi ha exemplars de tamaris esparsos des de més amunt d'Anglès.

L'exuberància de la vegetació al curs baix dona origen a zones d'una gran bellesa paisatgística. El Ter, prop de Colomers.

LES DEVESES

17

52

En tota l'àrea del curs mitjà i baix del riu, en correspondència a la zona de la pollancreda, hi ha uns conreus que mereixen especial interès per la seva significació paisatgística. Són les deveses.

Les deveses són plantacions d'arbres, exclusivament de pollancre i plàtans, que s'aprofiten per a fusta de baixa qualitat. En ser arbres de creixement ràpid i tenint en compte que es planten en zones de regadiu, el conreu és molt rendible, sobretot considerant que té uns costos de manteniment molt baixos.

Inicialment les deveses es plantaven en terrenys guanyats

al riu i que eren adjudicats als propietaris que hi confrontaven. Per això l'estructura de la propietat de deveses és molt fragmentada i constituïda per llargues llengües de terra molt estretes. Actualment aquesta organització ha variat i molts propietaris han abandonat el conreu d'horta en benefici de l'arboricultura.

Aquesta tendència va provocar, ja fa alguns anys, una investigació profunda de les diferents varietats de pollancre. El del país era el negre. Això va motivar l'aparició de multitud d'híbrids de diferent qualitat i que al cap de poc temps quedaven desplaçats per una nova varietat amb més prestacions.

Així trobem el bordilenc, varietat nascuda a Bordils que va ser molt usada fins fa uns vint anys. Aleshores es va abandonar perquè produïa una fusta molt esquerdadissa i perquè presentava més nusos que el pollancre del Canadà o carolina, encara molt en voga malgrat que ja es veu substituït per les varietats italianes que són conegudes per un número.

Els plàtans, també híbrids entre el plàtan oriental i l'occidental, no són tan

Devesa de plàtans a la vora del Ter, a Salt. Són arbres que poden ser tallats cada deu o dotze anys, però tenen l'inconvenient d'agafar moltes malalties.

Pollancreda a la vora del Ter, a Salt. La seva importància no és només econòmica, per l'explotació forestal que se'n fa, sinó també paisatgística i per l'esplai.

subjectes a manipulacions genètiques. Tenen l'avantatge davant dels pollancre que rebrollen un cop tallats, i l'inconvenient que sofreixen moltes malalties: fongs, atacs d'insectes, etc.

Aquests arbres són tallats cada 10 o 12 anys, segons els indrets i la varietat plantada, i les deveses es replanten immediatament. El bon encert dels propietaris ha permès que tota la vora del Ter, des de la Celleria fins a Torroella de Montgrí, hi hagi una rotació de plantacions en diferent estadi de creixement, de manera que el mantell arbori es manté continu.

Potser el tret més rellevant de les Deveses, des d'una òptica ambiental, és l'elevada qualitat paisatgística que tenen. Passejar-hi a l'estiu, quan els raigs de sol gairebé no poden travessar l'espès fullatge de plàtans i pollancre és un dels plaers més grans que encara avui dia ens pot proporcionar el Ter.

LES PLANTES QUE APROFITA L'HOME

18

A més dels conreus, a les vores del Ter, sobretot al curs mitjà i baix, hi ha tota una sèrie de recursos vegetals que l'home aprofita des de temps molt remots, i que són proporcionats pel riu.

Es tracta de plantes de creixement ràpid que es poden utilitzar anualment, algunes per les seves llargues fibres i la seva flexibilitat, d'altres per emprar-les com a suport.

És el cas de les balques (*Thypha latifolia* i *Thypha angustifolia*)

que creixen en els marges i dins del riu on les aigües són encalmades i poc profundes. Les fulles de les balques o bogues es seguen cada any, a mitjan estiu, quan encara són verdes. Es deixen assecar i abans de fer-les servir (per fer seients, teixir algun tipus de cistell ...) s'humitegen per tal que recuperin una mica de flexibilitat.

Balques, vimets, joncs i canyers, com el de la foto, han estat objecte d'aprofitament constant per part de l'home.

Els vímets, que són rebrols joves d'alguns salzes (*Salix sp.*) que de joves han estat coronats perquè no atenyin alçades inaccessibles, són tallats un cop tenen la mida adient per a la destinació que se'ls vol donar, i s'utilitzen verds o, si són secs, hidratant-los prèviament.

Les canyes (*Arundo donax*) són originàries del nostre país.

Provenen d'Amèrica, però s'han adaptat molt efectivament al nostre paisatge. Les trobem fent formacions lineals tota vora dels recs que fertilitzen les planes del Ter. A final de primavera o al principi d'estiu es tallen i un cop seques tenen multitud d'aplicacions, des de suportar el pes de conreus enfiladissos —tomates, mongetes d'asprar...— fins a la

fabricació d'encanyissats. ànimes de falsos sostres de guix, coves en cistelleria i conjuntament amb vímets, i una llarga rècula d'altres utilitats.

Els canyissos són els germans pobres de la canya, molt més fràgils, però autòctons del país. Els trobem darrera les balques en les aigües encalmades i pràcticament han caigut en desús. En l'antigor havien estat emprats fins i tot per a la confecció de petites embarcacions per navegar per les zones palustres del curs baix del riu.

El jonc (*Juncus sp.*), que havia estat emprat en cistelleria per la seva flexibilitat, també resta en l'oblit i actualment no és aprofitat.

L'avinentesa de disposar d'aquestes plantes va provocar l'aparició d'uns artesans, que han perdurat fins avui, especialitzats en l'extracció i en els tractaments adients per comercialitzar-les. Per això gairebé a cada poble hi ha un cisteller, uns hortolans que es cullen les canyes i algun envelador que encara es fa els propis encanyissats.

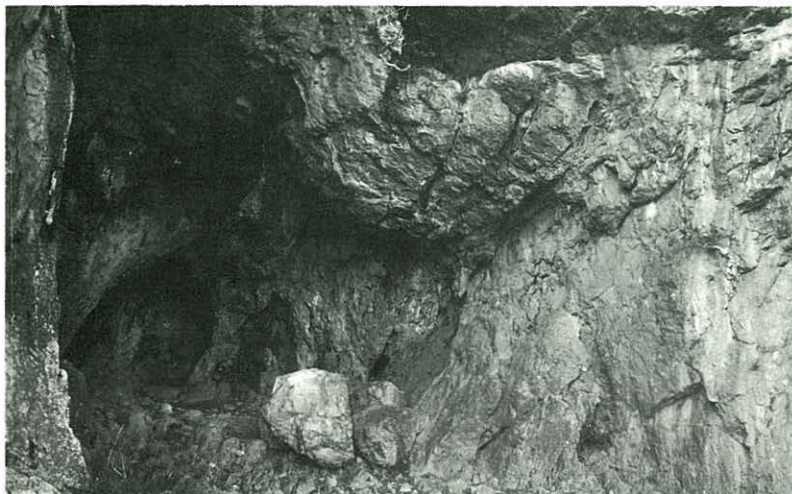
Malauradament aquests oficis són en perill d'extinció per falta de sang jove que agafi el relleu als vells artesans, i abans de gaire seran peces de museu.

Les mans dels cistellers, com Joan Pont de Bonmatí, són l'eina bàsica per a doblegar vímets i canyes a l'hora de fer coves i cistells.

ELS PRIMERS ASSENTAMENTS HUMANS

19

El Cau del Duc, a Torroella, és una de les poques coves a la vora del Ter on s'han trobat restes del paleolític inferior.

56

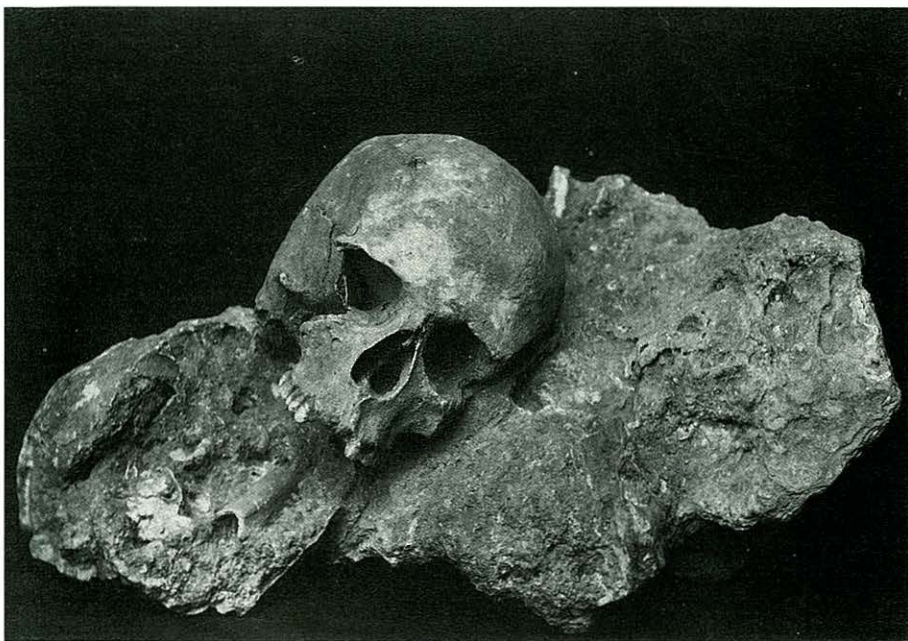
Observant un plànol de situació dels jaciments paleolítics a les comarques catalanes es veu que el denominador comú de la seva majoria és la proximitat a les zones d'aigua. Aquesta circumstància es deu, en part, al fet que les terrasses fluvials han estat els indrets on s'ha dut a terme una prospecció més sistemàtica de restes prehistòriques en superfície. Però, mentre noves recerques no posin al descobert jaciments més allunyats dels corrents fluvials, cal pensar que les conques de la Tet, el Tec, el Fluvià, el Llobregat o el Segre mitjà foren les contrades més visitades per l'home paleolític. I, naturalment, el Ter.

Durant tota l'època paleolítica ben segur que el Ter era molt diferent del d'ara. Però l'home ja s'aprofitava dels seus recursos.

Fins que l'home prehistòric no va domesticar les plantes i els animals, era caçador i predador i, per tant, nòmada. Quan cercava un indret per ocupar temporalment, aquest li havia d'oferir suficients recursos per a garantir la seva subsistència. Un marc favorable que li assegurés, d'una banda, la recol·lecció de vegetals i, de l'altra, fes possible l'existència d'una nombrosa fauna susceptible de ser caçada. Si a aquestes condicions hi afegim la presència d'un riu que els

cobris les necessitats d'aigua, els facilités la cacera dels animals i, el que és tant o més important, els fornís de la primera matèria per a fer les seves armes i instruments de treball, haurem de concloure que l'espai físic ocupat era immillorable.

No cal dir que el Ter presentava indrets que

Cranis dolicocèfals trobats al Cau del Duc. La calç d'una estalactita l'havia anat cobrint i en ser trencada l'estalagmita que li era simètrica, va aparèixer a sota.

complien aquests requisits i que foren ocupats des del temps més reculats. A la petita zona compresa entre l'actual ciutat de Girona i el Congost, s'han identificat dues estacions del Paleolític inferior (Puig d'en Roca i Campdorà) i tres del Paleolític mitjà i superior (Pedra Dreta, Cau de les Goges i Cova de les Goges). Sens dubte que un dels jaciments més importants és el del Puig d'en Roca, que aleshores (Quaternari mitjà) es trobava al costat d'una plana al·luvial que anava formant el Ter. L'espessa vegetació que

l'envoltava i l'existència de còdols del riu deurien atreure els primers homes que hi deixaren la seva petja fa més de 500.000 anys.

Característiques semblants són les que expliquen també l'ocupació del massís del Montgrí. El Cau del Duc d'Ullà i el de Torroella de Montgrí són dues de les poques coves amb restes del Paleolític inferior que existeixen a Catalunya. La seva situació, que convertí els seus ocupants en privilegiats observadors de la plana del Ter, la presència d'un

ecosistema ric en conill, bou, cabra, porc senglar, ós, cavall i cèrvol, i l'existència dels materials lítics que els oferia el Ter van fer que aquestes coves fossin ocupades ocasionalment al llarg del Paleolític.

La presència d'altres jaciments en zones molt més properes a la capçalera del riu (Sant Joan de les Abadesses, Torelló, Vilanova de Sau) ens pot fer suposar que el Ter va ser utilitzat com a zona expansiva, de penetració, cap a indrets de més difícil accés de les nostres comarques.

SÈQUIES PER A L'AGRICULTURA

20

Les condicions climàtiques de les terres situades aigües amunt del Pasteral fan comprensible que el canals que s'hi han construït tinguin una finalitat bàsicament industrial. Des del Pasteral al mar, però, hi ha tot un seguit de sèquies que, sense oblidar la seva utilització per a la indústria, sobretot fins al Congost, comparteixen sovint aquesta finalitat amb la de regar les terres que travessen.

La primera d'aquestes canalitzacions és la sèquia de *la Celler*. A més de regar una extensió propera a les 300 hectàrees pertanyents als pobles de la Celler, Anglès i Vilanna, subministra energia a les fàbriques d'Anglès. A la riba esquerra neix la sèquia de

Sant Julià del Llor, que movia, abans de tornar al riu, les fàbriques de la Colònia de Bonmatí. Al marge dret, i derivada de Vilanna, surt la sèquia de *Bescanó*, rega més de 500 hectàrees del poble que li dona nom i de Salt i s'encarrega d'alimentar dues centrals elèctriques. Del Salt del Gegant, davant de Montfullà (Bescanó), surt la sèquia Monar, la més antiga de les derivades del Ter. Passat el pont de Sarrià de Ter, la sèquia que hi neix rep el nom de *Vinyals*. Travessa els termes de Celrà, Juià, Bordils i Flaçà, i

Les comportes (a l'esquerra) regulen el pas de l'aigua per a les sèquies. A sota, exòtic conreu de palmeres, entre Anglès i la Celler.

permet de regar més d'un miler d'hectàrees.

Abans d'arribar a Colomers, la presa d'aquest nom permet la derivació del *Rec del Molí*, que abans de desguassar a la platja de la Font movia els molins de Jafre de Ter, Verges, Bellcaire i l'Escala. Presa i canal havien estat propietat del marquès de Ciutadilla, fins que al 1892 van passar a ser propietat de Joaquim de Sentmenat y Patiño, marquès de Sentmenat.

Vuit-cents metres aigües avall d'aquesta resclosa, la

Les sèquies fan arribar l'aigua del Ter a les plantacions d'arbres fruiters (a sota) i als conreus d'usurda i blat de moro (a la dreta).

Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental hi acabà de construir l'any 1970 una nova presa que també porta el nom de Colomers.

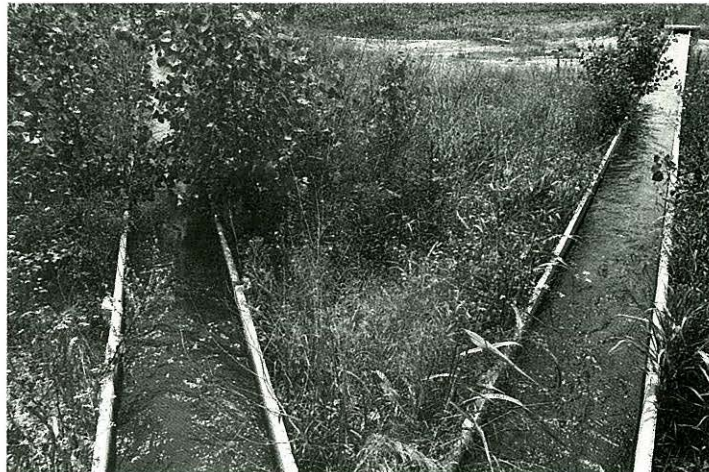
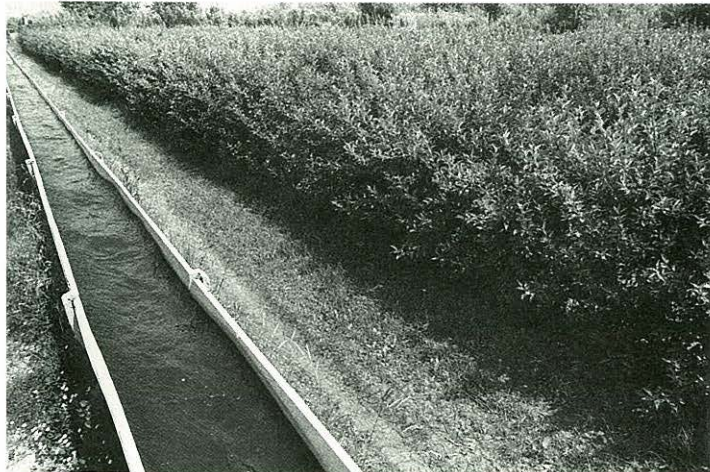
Amb una amplada de 103 metres i una altura que ratlla els 6 m., permet una capacitat d'embassament propera als 50.000 m³. Va ser plantejada per suprimir les velles preses de Colomers, Canet-Gualta i Torroella i per augmentar la superfície de regadiu amb la construcció de dos canals, un a cada marge del riu, però no ha passat de la fase de projecte.

El comte de Peralada era propietari de les sèquies de Gualta i Canet. La primera d'elles portava les aigües a les terres de Gualta, Serra de

Daró, Ultramort, Pals i una part del terme de Torroella de Montgrí. Movia, a més, els molins de Gualta i l'important molí arrosser de Pals.

La darrera de les sèquies del Ter és la de Torroella. D'ençà de 1724 havia estat una concessió al comte de Solterra i actualment rega unes 150 Ha. del municipi de Torroella de Montgrí.

En definitiva, tot un seguit de sèquies que en un principi podien fer pensar en un aprofitament intensiu de l'aigua del Ter per a les necessitats agrícoles, però els grans projectes per solucionar la manca d'aigua no han arribat a convertir-se en realitat.

REGADIU I COMUNITATS DE REGANTS

21

60

La polseguera que va aixecar el projecte de transvasament d'aigües a Barcelona es va intentar d'escombrar amb tot un seguit de promeses que havien de fer possible que l'aigua del Ter arribés a les assedegades terres de la seva riba. Era la compensació que des del ministeri d'Obres Públiques es volia oferir als gironins, que veien fugir 8.000 litres cada segon cap a la capital catalana.

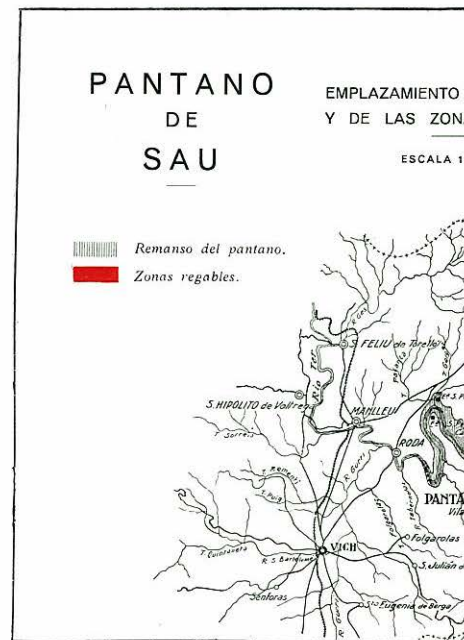
L'any 1955 visità les terres gironines el ministre Conde de Vallellano, i en la seva cartera hi portava un projecte que havia de permetre regar 20.000 hectàrees.

L'any 1936 ja existia un projecte de fer un pantà a Sau per crear cinc zones de regadiu des del pla de Salt fins a la Gola. Plànol original del projecte.

Tretze anys més tard, quan les grans obres hidràuliques ja s'havien construït i el transvasament era una realitat, fou el seu successor, el general Vigón, qui, jurant pels seus atributs, molt en sintonia amb el seu càrrec, assegurarà que les hectàrees de terreny que entrarien en regadiu serien 37.000, ampliables a 50.000.

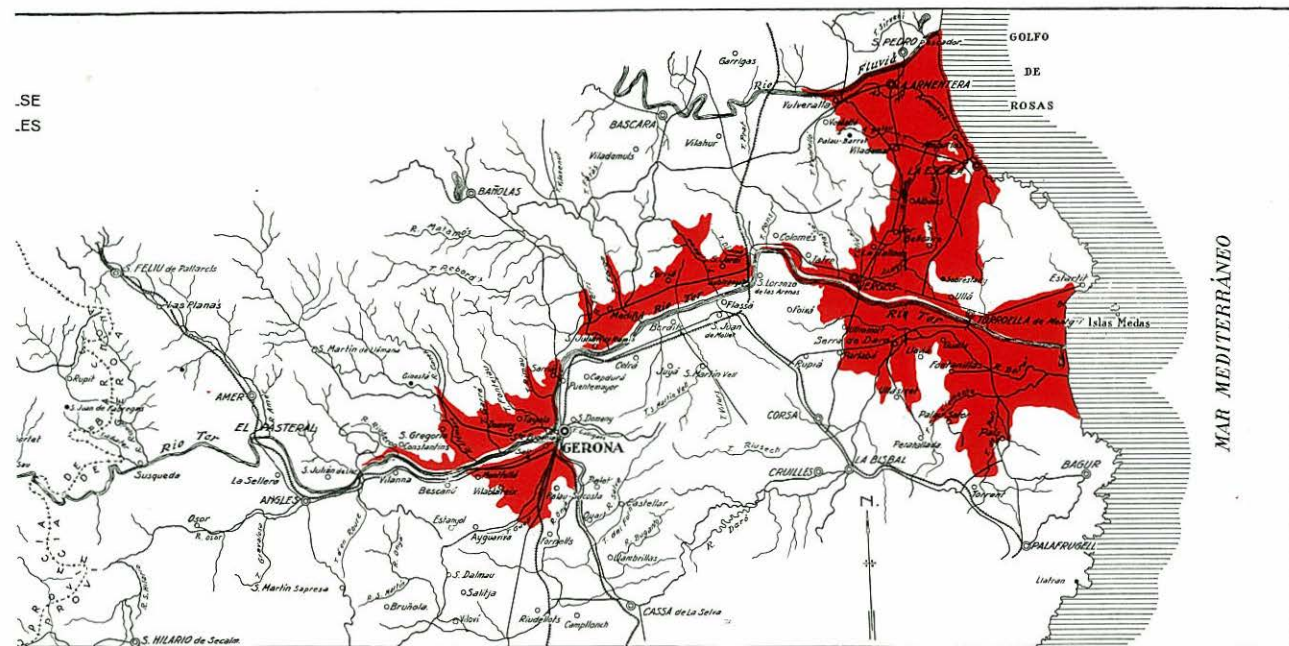
El mateix ministeri ja va començar a fer marxa enrera l'any 1976. Considerà que no calia dur a terme els regadius perquè la zona afectada deixava de ser eminentment rural, per convertir-se en urbana i turística. Amb tot, però, al principi dels anys setanta encara havia dissenyat un macroprojecte per regar el Baix Ter amb el sistema d'aspersió a la demanda. Malgrat la fantasiositat del projecte es va arribar a adjudicar a una empresa per 1.000 milions de pessetes, però no el va poder executar davant la inhibició dels pagesos empordanesos.

La realitat és molt diferent del que pretenien els grans projectes oficials. La superfície regada directament per les

aigües del Ter supera escassament les 6.000 hectàrees, o almenys aquesta és l'extensió declarada per les comunitats de regants, creades degut a la necessitat de reglamentar l'ús de les aigües.

La degana d'aquestes associacions és la *Comunitat de Regants de la Ilacuna d'Ullastret*, creada el 1870 arran de la dessecació de l'estany d'Ullastret (1856-1896). El gran rec que s'obrí per tal de drenar-lo permet que avui hi entri l'aigua del Ter i regui un centenar d'hectàrees dels pobles d'Ullastret i Fontanilles.

L'any 1908 es creà la *Comunitat de regants de la Sèquia del Molí de Pals* per tal de tirar endavant el conreu de l'arròs a rec corrent. En fou el primer president Antoni Pla i Vilar, pare de l'escriptor Josep Pla, i actualment rega més de 3.000 Ha. dels termes de Pals, Palau-sator, Gualta, Fontanilles i Torroella de Montgrí.

Amb les darreres ampliacions, 943 Ha. dels municipis d'Anglès i Bescanó són les que estan sota el control de la *Comunitat de regants d'Anglès i comarca*, les ordenances de la qual s'aprovaren el

novembre de 1947. De les aigües del canal que es deriva de la presa de Vinyals se'n beneficia la *Comunitat de regants de Cervià de Ter, Sant Jordi i Colomers*. Amb un cabal concedit de 1.325 litres per segon, rega un nombre similar d'hectàrees i, tot i funcionar amb anterioritat, és aprovada formalment l'any 1971. En la mateixa data fou reconeguda també la *comunitat de regants de Bescanó-Salt* que rega, fonamentalment, terres de la primera població esmentada.

Sembla que actualment està en vies de solució el projecte

que ha de permetre la construcció d'un canal que des del marge esquerre de la nova presa de Colomers regarà més de 4.500 Ha. fins a arribar a l'Escala. La comunitat de regants responsable en serà la del Baix Ter.

La darrera de les associacions, encara en procés de consolidació, és la *Junta de Regants de la sèquia Monar de Salt*. Deslligada de l'Associació d'Usuaris de la mateixa sèquia, que té un caràcter marcadament industrial, pretén garantir el consum d'aigua dels hortolans saltencs.

EL CONREU DE L'ARRÒS

22

Tot i que presumiblement el conreu de l'arròs és anterior, a mitjan segle XV ja hi ha notícies documentals de la seva existència a la zona propera a la desembocadura del Ter. El fet que el conreu d'aquesta gramínia s'hagués de fer en closes i aiguamolls, atès que necessita un contacte permanent amb l'aigua, provocava que enmig d'aquesta aigua estancada hi trobessin el lloc idoni per a reproduir-se les larves dels mosquits anòfels, que eren causa de malalties tan greus com el paludisme.

Com ha indicat Joan Surroca, durant el segle XVIII no

únicament es van destinar a l'arròs les zones pantanoses, sinó que fins i tot se n'inundaren artificialment i el conreu va arribar fins a les portes de Torroella. En augmentar la superfície destinada al cultiu i en ser l'arròs una planta d'estació seca, les aigües no eren suficients i els camps quedaven plens d'aigües estancades i putrefactes.

Malgrat el risc sanitari, però, el rendiment molt superior de l'arròs respecte al blat va fer que aquest conreu es revaloritzés al llarg del set-cents.

Aquest conjunt de circumstàncies explica perquè durant aquell segle fossin 30.000 les vessanes que es dedicaven a l'arròs. La seva distribució quedava dividida en tres parts: la del molí de Bellcaire, la del molí de Torroella i la dels molins de Gualta i Pals.

Potser allò que s'amaga darrere els conflictes relatius a la salubritat o no de l'arròs tingui més a veure amb la propietat d'aigües i terres que no pas amb el conreu en si. Molins, aigües i terres eren propietat d'uns pocs senyors –marquès de Ciutadilla, comte de Peralada, comte de Solterra– i d'uns quants

Pere Coll i Rigau va tornar a introduir, l'any 1904, el conreu de l'arròs a Pals, després d'haver-se enriquit a Cuba.

rendistes que viven a Girona, Barcelona o Mataró.

Aquesta situació va ser la que va fer néixer la queixa que «*los acaudalados viven en partes sanas i muy distantes de los arrozos, (...) los demás que por necesidad de trabajo para vivir han de quedarse y sujetarse a las enfermedades que son tan ciertas como experimentadas*». A Verges, els dies 11 i 13 de maig del 1764 hi va tenir lloc un dels avalots populars de més ressò. El poble va trencar

**A sa terra va arribá
lo bufat americá**

**Volta ferlos felissos
sembran los ayguadissos.**

**Tot ab lo deliri
de omplir lo cementiri.**

L'oposició d'un sector de la població al conreu de l'arròs (foto de baix) va motivar l'aparició d'auques satíriques contra el promotor, Pere Coll.

el conducte de les aigües i va causar greus perjudicis. Els avalots es van tornar a reproduir el 1797, tot i que les

plantades d'arròs van continuar fins que les grans mortaldats de 1837 l'assenyalaren injustament com a culpable directe de la pesta.

Una reial ordre del mes de juliol de 1838 va prohibir-ne el conreu a l'Empordà, activitat que no fou represa fins al 1904 de la mà de Pere Coll i Rigau.

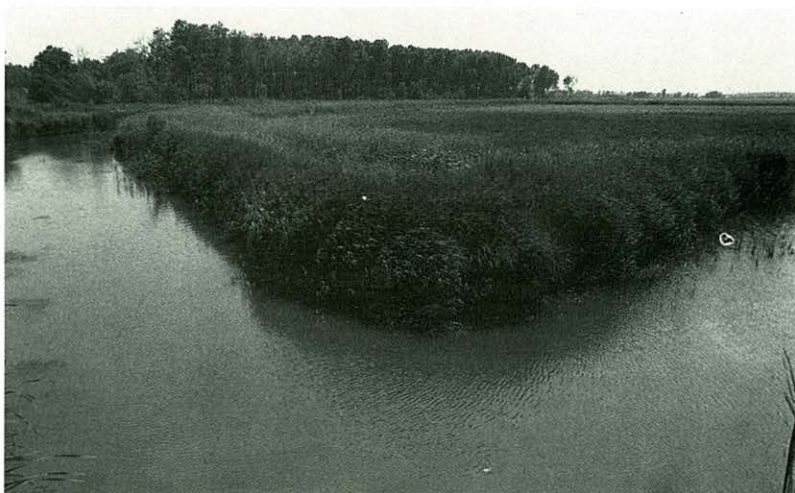
Malgrat l'oposició d'una part de la població, Pere Coll, que utilitzava uns mètodes moderns basats en la plantació a rec corrent (cosa que evitava l'estancament de les aigües i la consegüent putrefacció) va aconseguir el permís definitiu l'any 1909.

D'ençà d'aquesta data el cultiu tornà a anar en augment, i durant els anys de la postguerra civil s'arribà a elevats nivells de producció. Les 7.000 vessanes que s'hi dedicaren de Pals fins a Castelló d'Empúries, durant la campanya de l'any 1950-51, van assenyalar el sostre màxim d'aquest conreu, que comença a perdre superfície per quedar reduït a menys de 250 vessanes durant l'anyada 1976-77.

DESVIAMENTS

23

El Ter moria abans en aquest punt de Sant Martí d'Empúries conegut com el Riuet. Ara és un braç mort del riu i quan es fan pous a les vores es troba sorra de l'antic llit del riu.

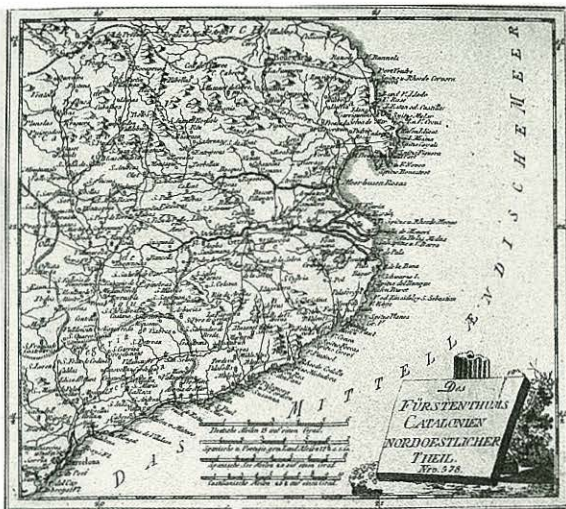
La zona que, comprensiblement, ha enregistrat més canvis en el recorregut del Ter ha estat la del curs baix. Passarem per alt, per poc documentada, l'afirmació que Torroella de Montgrí fos port de mar fins al segle XIV, però el cert és que, malgrat la controvèrsia, s'han atribuït tres desembocadures diferents al riu Ter.

Segons Pella i Forgas, fins al segle XIV el riu es dividia en dos braços en arribar a Verges. Un d'ells, seguint la línia actual del rec del Molí, anomenat encara avui Ter Vell, prenia la direcció de Torroella i passant per Ullà anava a desguassar a l'Estartit. La pèrdua d'aigua del braç que anava a l'Escala l'atribueix, Pella i Forgas, a

Ponç Hug IV d'Empúries (1273-1313), el qual, arran dels seus enfrontaments amb Jaume II, deuria haver maniobrat el riu per tal de desviar-ne el seu cabal únicament cap al braç que es dirigia a Torroella.

Aquesta opinió, comunament acceptada, no fou compartida per Camps i Arboix. A més de dubtar de l'existència de recursos suficients per fer front a una obra d'aquestes característiques, Camps i Arboix posa en evidència que

Seguir la trajectòria que ha tingut el Ter, sobretot en el seu curs mitjà i baix, és un treball que resta pendent de fer. Les avingudes sobtades i l'erosió constant de les aigües han fet que el llit del riu anés variant el seu curs al llarg dels segles. Zones properes al riu conegudes amb el nom de les *deveses del comú* (Salt), o simplement *els comuns* (Verges) són una prova palpable que l'aigua era abans la seva propietària. També demostren aquesta propietat les sorreres que sovint és localitzen prop dels marges actuals, i que han estat aprofitades des de sempre per la construcció.

Plànol de l'any 1789 realitzat per l'alemany F. J. J. Von Reilly, probablement amb la col·laboració de F. L. Güssefeld. Tot i que el dibuix és més aviat fantasiós, dona una idea de la diversitat de braços que en aquella època tenia el riu.

el desviament perjudicava els comtes d'Empúries, atès que era la corona (a Torroella) i l'església (a Ullà) qui sortien beneficiats de la possible supressió del ramal de l'Escala. L'autor no nega que una petita branca del Ter anés a parar a aquesta població, però considera que seria una veritable desviació contra l'ordre natural dels corrents aquàtics pretendre que el llit sortegés les planes aturonades de Bellcaire i Albons. En conseqüència, conclou, mai el riu no va ser desviat a Verges per obra d'home.

Sí, en canvi, cal veure la intervenció de l'home en el projecte de rectificació que, el 1790, manà realitzar el *Consejo Superior de Castilla*. Curiosament, va ser

l'Ajuntament de Torroella de Montgrí qui presentà la seva oposició al projecte tot adduint que amb la nova rectificació perdria la finca de la Devesa («*la más bella finca de la Universidad*»), a part que el canvi li obligaria a tenir cura de les dues ribes («*inmensas costas de plantar i replantar arboledas i formación de parapetos*») quan fins aquell moment només li calia ocupar-se d'una. S'oposava també que es canviés la desembocadura del riu de l'Estartit i es desplaqués més al sud. Malgrat les queixes dels torroellencs, se suprimiren algunes de les corbes més pronunciades del riu traslladant-lo de l'Estartit a l'indret actual de la Gola, gairebé al centre de la badia de Pals.

Els aiguadexos

Els aiguadeixos, o dipòsits fluvials, pertanyien com a terres noves al patrimoni reial. En aquest document de l'any 1510, el Comú de la ciutat de Girona en reclama la seva concessió.

«Capitol molt bo en fauor de les obres de Teer, an inibicio de oficials que gosen entrametre.

Item los dits sindic supliquen a V.R.M. que considerades les grandissimes despeses ques son fetes es fan per la dita ciutat en e per les obres del dit riu Ter, per conseruar e defendre les ortes e territoris e muralles de la dita ciutat, placia a V.M. fer gracia y merce a la dita ciutat de Girona e tots e sengles ayguadeixos e terres quis diuen aygualeixos e de qualsevol drets pertanyents a S.M. en lo dit riu Ter de la resclosa del rech reyal fins en lo hospital dels pobres masells de la dita ciutat de Girona, a fi que la dita ciutat qui tants dans, carrechs o despeses ha sostenguts e soste haia alguna poca ajuda o subuencio, e ja ab priuilegis reyalis, los quals se exhibeixen fou feta donacio de aygualeixos e ara se suplica del dit terme».

A.H.C.G. Llibre Vermell, f. 143-144, Capítol 8 (Ferran II, Montçó, 16-7-1510). Transcripció de Griselda Juliol.

L'Ajuntament de Torroella de Montgrí manifesta la seva oposició al projecte de desviament del Ter que es volia dur a terme l'any 1790. Els arguments utilitzats rebatien la idea exposada per l'enginyer Joan Escofet.

“(…) este habría manifestado su idea de consistir en gran parte, el remedio de tantos daños, en dar al Río una dirección recta, desde el bosque propio de los consortes Quintana y Paretas, Vecinos de ésta, o entre el bosque de la Casa Hospital y tierras de la Universidad, hasta desembocar al mar, variandole por consiguiente el consueto curso y alveo con el que besando las margenes del bosque de esta Universidad, desagua vecino al Puerto del Estartit: no puede menos el Ayuntamiento de exponer a V.A. a que de llevarse a efecto este o semejante proyecto se verificaría nada menos que un doloroso estrago de la más bella finca de la Universidad precisada a recibir en medio de lo bueno y mejor que posehe el cauce y aguas no de un mediano río.

En el día solo tiene la Universidad que aplicar sus cuidados en la fortificación y defensa de una Ribera, que le ocasiona sin embargo crecidas sumas en plantíos y parapetos, y después quedará en la molesta situación de asegurar las dos; que antes que lo logre (si es asequible) habrá sufrido los insultos y daños que son considerables, en la pérdida de la tierra para el nuevo alveo, e inmensas costas de plantar i replantar arboledas y formación de parapetos, una y repetidas veces; que a buen seguro que no sean pocas las que se lleve el río, todas estas defensas, antes de que se consiga quedar las Riberas con la fuerza y solidez necessarias para resistir a la furia no que de las grandes, sinó aun de las medianas avenidas; que a suceder dos, como las últimas del Marzo y Junio próximos podrá contar con solas las rentas de un estanque de pesca, tal quedarán

las pobres tierras que poco tiempo hace eran una rica mina del consuelo de este pueblo, (...)

Pero vamos, que la Providencia se compadezca de esta Universidad y Pueblo, que misericordiosa nos libre de otros azotes como los que acabamos de sufrir: calculando sobre la providencia ordinaria del río Ter ha de venir crecido en otoño, invierno y primavera y aunque sus aguas solo excedan poco más de la mediana en que nada habría de extraordinario; como por lo frágil, endeble y arenisco de la tierra, las orillas no tendrán tiempo de fortificarse en el mismo año por precisión habrán de desmoronarse y quedar perdido el tiempo y los muchos caudales consumidos en los plantíos y terraplenes; y si con todo el cuidado y sumas inmensas se logran todavía a compactarse las Riberas, y poner freno a las aguas, sucedera esto después de largo tiempo, en cuyo inter las Universidad perderá sus cosechas, y consumira el dinero de que quedaría en breve exausta en faltándole el producto de su mayor y más fértil finca que es la Dehesa; falta que es de temer malogre la empresa, y que quizás forzara a abandonar el empeño después que se habrán agotado los caudales de esté Público que si se verificase como fundamento es de recelar quedariamos en el irremediable desconuelo de ser testigos de la conversión de los campos amenos en cenagosos charcos, y de las doradas mieses en plantas acuáticas y melancólicas. Catástrophe terrible! de la que la piedad de V.A. esperamos nos preservará como puede. (...)

La presentida dirección, prescindiendo aun de los prejuicios que padeciera la Universidad y algunos, y los más de los particulares de la Orilla del medio día, no es necesaria por otra parte para reprimir la violencia del Río; pues este quedaria solida y permanentemente corregido con dar alguna y mucha mayor anchura y capacidad por la parte del cierzo, especialmente toda la región de tadevol (?)

El 1790 el Consell de Castella va ordenar que es fes el desviament que reflecteix aquest plànol, i que es va realitzar en part poc després.

que más adelante se nombrará, y que es el que acarreado tantos daños por sus adelantados plantíos y no menores adquisiciones de tierras, secundariamente se lograría el intento o por mejor decir para su logro es preciso la saca y desvío de las arenas, en tercer lugar es absolutamente necesaria rectificar las salidas o morros de entrambas orillas; y sobre todo debería disponerse que los terratenientes de una y otra orilla, que plantasen cada uno, en sus regiones y renovado cuando fuese menester, los plantíos de suerte que el espacio les señalase (cuanto más en recta línea mejor) quedase perpetuo bosque y malesa; esto los que tienen suficientemente resguardo». (...)

Pel que fa al canvi de desembocadura del riu, l'Ajuntament exposa, «que seria pues si se proporcionase el desahogo del río acia esta última parte? en que se aumentarían los inconvenientes del desembocadero por las aguas del otro Río nombrado Adaró, y azequia de Massot que no pudiendo ya desaguarse con libertad, forman el lago perenne nombrado de la Follonera, y algunos charcos, o balsas nombradas la бага llarga, de Fra Ramon, y otras menores en tiempo de lo que se llama el pahiz plenas del Mar, que suceden quando a violencias del levante, o cierzo se comunica el

mar con estas lagunas y ocupa otras tierras, que después con la calma se restituyen a su anterior estado. (...)

«Se excusa referir los insuportables gastos que causaría el mudar al Río su alveo, esto lo conocerá al ojo el Comdo, que serían tales que por falta de arbitrios, se dificultaría muy mucho la empresa; o arruinaría al Pahiz, que ya lo está bastante de las anteriores contribuciones; esterilidad de los años, y particularmente por la entera perdida de las mieses en el presente, en los terrenos, que no son pocos, y casi todos, los de la orilla meridional de Río Ter. (...)

L'Ajuntament sol·licita que, «por ningun termino execute el insinuado proyecto, caso se hubiese formado, de dar la dirección al expresado río en línea recta (...) hasta desembocar al Mar, por ruinoso al Patrimonio de esta Universidad, y de algunos particulares y aun insaquible con buen suceso; antes sí le dé el natural más facil, y menos costoso desaguadero hacia el Oriente con inclinación al Norte, por hallarse más cubierto, y menos expuestas a un violento retroceso las aguas (...)

Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí. Fulls solts. Rectificació del riu Ter. 1790.

CANALS PER A LA INDÚSTRIA

24

De la vuitantena de preses que —segons inventari de la *Comisaría de Aguas del Pirineo Oriental*, realitzat l'any 1973— barren el riu Ter, la seva gran majoria tenen, o han tingut, una finalitat industrial. El canal que generalment se'n deriva té com a missió fonamental moure les turbines que permeten la transformació d'energia hidràulica en energia elèctrica.

Lògicament és a la conca alta del riu on el pendent i la velocitat de l'aigua ho permeten, la zona on podem localitzar un major nombre de canals industrials.

Molt a prop del seu naixement, a Setcases, fins fa una dotzena d'anys un canal d'aigua s'ocupava d'alimentar un molí fariner, la central elèctrica i les serres, tot emplaçat a l'indret conegut com a Can Tiranda. De Vilallonga de Ter a Sant Joan de les Abadesses, les preses del molí *Aranyó* (Vilallonga), *Coc*, *Llanars* i *Bassols* (Llanars), la *Mariner* i la *Matabosch*

En el curs alt del Ter és on hi ha un nombre més elevat de canals que porten l'aigua a les centrals elèctriques. A la foto, la situada prop de Llanars.

(Freixanet), la *Rocasses* i la *Iglesias* (Camprodon), les tres de Sant Pau de Segúries, i les de *Cal Gat*, *Comamala*, *Molí Gran*, *Llaudet* i *Salt de Serradalt* a Sant Joan de les Abadesses, ens permeten d'entendre la quantitat de canals que paral·lels al riu l'acompanyen en el seu recorregut.

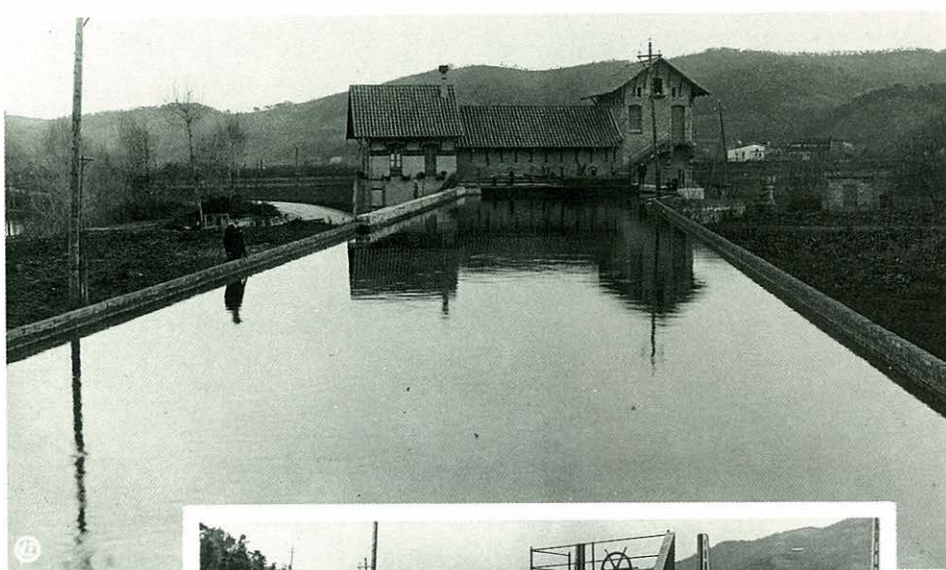
En arribar a Ripoll, el nombre de canals encara és més elevat. Gonçal Cutrina els recull en el seu treball relatiu a les arts tèxtils. El primer que pren les aigües del Ter és *l'Estamariu*. La contenció segurament va ser edificada en el mateix lloc on es trobava la primitiva presa d'una farga i posteriorment molí, a Rama. Els cinc quilòmetres de llargada del canal conduïen l'aigua al grup de fàbriques que al final del segle passat va aixecar Josep Badia i Capdevila.

El canal de *Serra Balet* o *rec de Can Guetes*, que avui té un aprofitament plenament industrial, havia proporcionat l'aigua al Molí Nou, on va funcionar l'últim tornall de barrinar canons de Ripoll, i també a un altre molí, anomenat d'en Tristó.

La resta de canals de la capital ripollesa han tingut també, gairebé tots en el seu origen,

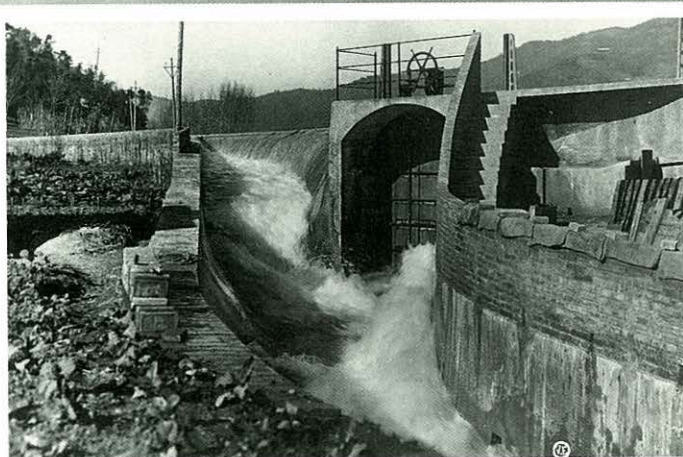

Central elèctrica de Bescanó. L'aigua dels canals mou les turbines dels llocs on es produeix energia.

l'obligació de moure molins: el *Canal del Pla*, el *d'Agafallops*, el de *Sant Quintí*, el *del Roig*. Més actual és la construcció del *Canal de la Corba* (1933-34) i el de *l'Escala* (1932), que prenen les aigües del Ter a l'antiga parròquia de Ripoll. Encara dins el terme municipal ripollès hi trobem el *Canal de l'Aliguer*, la central elèctrica del qual va ser construïda sobre les restes d'un molí, i el canal de *la Cúbia*, encarregat de subministrar energia elèctrica a la colònia tèxtil de la Farga de Bebiè.

Entre Sant Quirze de Besora i Manlleu, el riu és interromput per una vintena de preses —la de *la Farga*, *Can Guixas*, de *la Caseta*, de *la Mambla*, de *Borgonyà*, de *Can Blanch*, *els Pelots Conanglèll*, *Coromina*, *Gallifa*, *Can Riba*, etc.—, que desvien l'aigua cap a canals industrials.

I aquest és precisament el nom, *Industrial*, que rep un dels sis canals existents a Manlleu i que subministra aigua a vuit indústries de la zona.

Tot i que amb la construcció de Sau, les preses de *Còdol-dret*, *Salou* i *els Molins* quedaren submergides per les aigües, Roda de Ter encara en compta amb tres més, la

Portabella, la de *l'Obra*, avui sense utilitat, i la de *Malars*.

Ja hem vist que aquest aprofitament industrial continua aigües avall, sobretot si considerem Sau, Susqueda i el Pasteral, però les més de seixanta preses del Ripollès i Osona converteixen el Ter en un dels rius més ben aprofitats per la indústria de tots els que existeixen en el nostre país.

LA SÈQUIA MONAR

25

Poques vegades els recursos energètics que ofereix una conducció d'aigua han estat tan ben aprofitats com en el cas de la sèquia Monar. El mateix origen del nom, *molnar*, ens recorda que, tot i l'aprofitament de les seves aigües per a regar, la finalitat bàsica de la sèquia era la de moure molins. Des dels seus inicis, doncs, el seu objectiu va ser fonamentalment industrial.

Sembla que el primitiu recorregut de la sèquia (entre els segles X i XI) s'iniciava més amunt del poble de Santa Eugènia, travessava el Mercadal i desguassava a l'Onyar. La sèquia que coneixem avui es deu, però, a Pere III el Cerimoniós, el qual l'any 1346 en va fer ampliar el seu recorregut i li féu prendre les aigües Ter amunt, concretament a la reclosa de Montfullà, a Besanó.

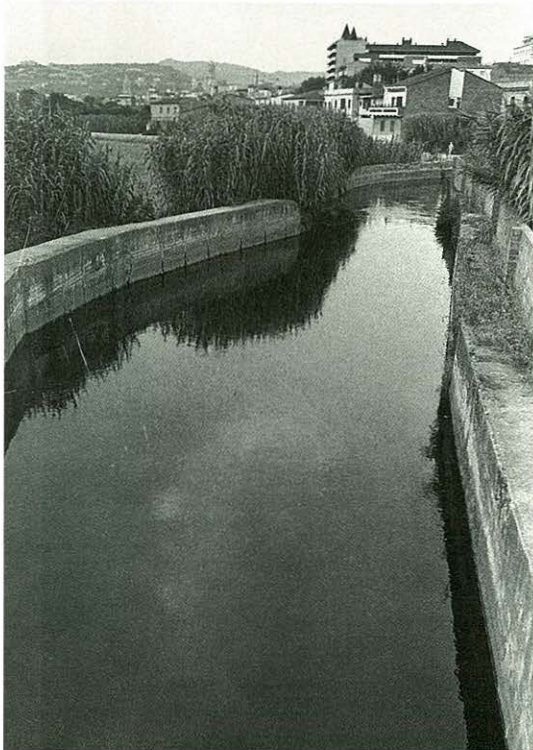
El 1358 l'esmentat rei va concedir en emfiteusi a Berenguer de Riera i altres, com a millors licitadors en subhasta pública, tot el Monar Reial existent en el Mercadal

La Catedral i l'església de Sant Feliu són el teló de fons dels paisatges que travessa la sèquia Monar al seu pas per Santa Eugènia.

de Girona, amb les seves aigües, sínies, aqüeductes i comportes. El preu estipulat fou de 3.200 sous barcelonesos i 10 sous de cens anual.

Després de successius traspassos, el control de la sèquia passà a mans de Francesc de Cruilles i de Sitjar, el qual el 24 de setembre de 1620 la va vendre, per 21.000 lliures barceloneses, al Comú de la ciutat de Girona. A més dels censos, terres i cases, s'inclouïen en aquesta venda dos molins fariners, dos molins de retórcer, un molí draper, un de paperer, dos d'esmolador i una fàbrica de llustrar i premsar, tots situats al Mercadal. A Salt, el Comú de Girona passava a ser propietari d'un molí fariner, un de fabricar claus, el molí paperer i el polvorer.

Les noves perspectives industrials que van néixer a partir del primer terç del segle XIX a la ciutat de Girona havien de passar forçosament per l'aprofitament de l'aigua de la sèquia. Aquesta necessitat és la que motivà a l'empresa Oliva i Cia. a intentar d'adquirir els drets sobre l'aigua del rec Monar. Oliva i Cia va convertir-se poc després en La Gerundense i va establir a la ciutat la primera fàbrica de paper continu de Catalunya. El 31 de desembre de 1842

L'enderrocament del mur de la sèquia, al costat del col·legi dels Maristes, poc abans del sifó que li permet travessar el Güell, ha deixat com una desferra inútil aquesta comporta.

l'Ajuntament de Girona, a canvi d'un molí nou, una entrada de dos pollastres i 500 fulls de paper de la millor qualitat com a cens anual, va cedir en emfiteusi perpètua els drets de la sèquia Monar a l'esmentada societat, amb la condició de repartir-se els beneficis que en

un futur es poguessin obtenir de noves concessions industrials.

A partir d'aquesta data és la sèquia Monar la que explica la industrialització de l'àrea gironina. Les tres fàbriques tèxtils que apareixen a Salt a partir de 1846 i les del Mercadal —la paperera La Gerundense, la tèxtil, Planas i Bosch i la foneria Planas, Junoy, Barnés i Cia, entre les més importants de la dècada dels quaranta del segle passat— basaven les seves fonts d'energia en el cabal de l'aigua de la sèquia.

Normes d'ús

D'ençà de 1620, l'Ajuntament de Girona publicà repetits edictes que contenien la normativa que havien de seguir els usuaris de la sèquia Monar.

Reproduïm a continuació el preàmbul de 1854, en el que justifica tot un seguit d'obligacions i prohibicions.

«El extraordinario desperdicio de aguas que se observa en la acequia monar de esta capital, causando inmensos perjuicios á las fábricas y concesionarios que tienen un derecho indisputable á su completo aprovechamiento, ha llamado seriamente la atencion de esta corporación municipal; y no pudiendo tolerar por mas tiempo los frecuentes abusos que en este particular se cometen, los cuales no corregidos desde luego, llegarían á lastimar los intereses creados á cuantos, bajo la garantia de la ley, han adquirido el derecho de utilizarse de dichas aguas, empleando con esta seguridad inmensos capitales, que dependen principalmente del mayor disfrute que de las mismas obtengan, la propia Corporacion ha acordado en esta fecha lo siguiente».

A continuació, l'edicte indica normes concretes, en vuit punts, i detalla les sancions als qui les transgredeixen.

A.H.C.G. I.3.2.1. Patrimoni Municipal Lligall, 2.

ELS MOLINS

26

El rec del molí, cal moliner, la molina, el molí d'en..., són topònims presents a gairebé la totalitat dels pobles de les comarques gironines i recorden una època en la qual aquests enginys hidràulics complien la funció de moldre gra o d'esmicolar matèries diverses per mitjà de les moles

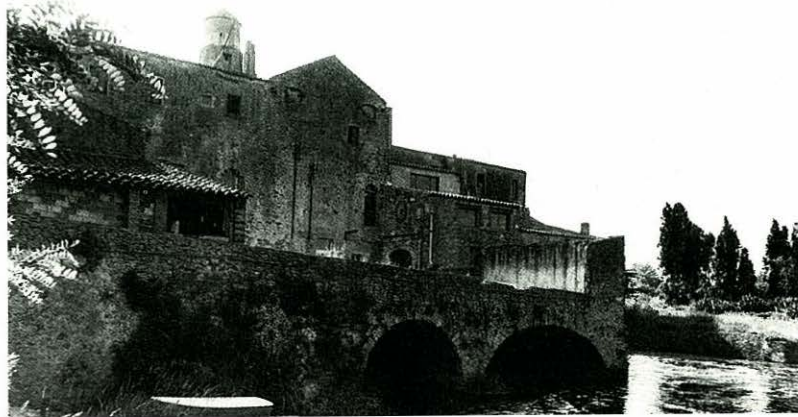
Al llarg del Ter eren pocs els molins que treien la seva força directament del corrent d'aigua. La manca d'un curs regular obligava a bastir-los damunt de sèquies que asseguraven un cabal d'aigua pràcticament constant —cas de la sèquia del Pasteral, la sèquia

Monar o del rec del Molí, que neix a la presa de Colomers— o bé, en el cas del curs alt del riu on la presència d'aigua és garantida durant tot l'any, desviar-la mitjançant un petit rec per tal de regular el funcionament del molí.

Quan no es donaven aquestes condicions, calia construir una resclosa que, mitjançant un canal, conduís l'aigua del riu a una bassa, amb la qual cosa s'aconseguia una regularitat en la pressió de l'aigua que queia sobre el rodet.

El mecanisme d'un molí és relativament senzill. Dins el *carcavà*, una mena de túnel que hi ha sota l'obrador, hi ha el *rodet*, generalment de fusta amb un cercol metàl·lic, que té unes paletes guerdades i còncaues sobre les quals

La sèquia que neix a Colomers ha fet funcionar durant segles el molí de Verges (a la dreta); i la de Gualta, el de Pals (a sota).

l'aigua exerceix la força en direcció perpendicular a l'eix de rotació i provoca un moviment rotatori. Un eix vertical, *l'arbre*, encaixa dins l'ull quadrat del rodet. En el seu extrem inferior porta una punta cònica de ferro —*l'agulla*— que descansa damunt del *dau*, el qual va encaixat sobre una biga anomenada *banc* que permet, elevant-lo o abaixant-lo, graduar la finor de la mòlta, atès que l'arbre es fixa mitjançant el *coll-ferro* i la *nadilla* a la mola superior.

De les dues moles del molí, la inferior és fixa i rep el nom de mola sotana o jussana. La superior, mòbil, és anomenada mola sobirana, corredissa o volandera. Ambdues són tapades per una caixa de fusta circular —el *riscle*— que té damunt seu un dipòsit —la *tremuja*— que a través d'una obertura permet que els grans caiguin al *canalot*, que els condueix fins a l'ull de la mola i d'aquí a l'entremig de les dues moles. El gra ja engrunat, fet farina, surt de les dues moles per un forat, *el farinal*, i cau a la *farinera*.

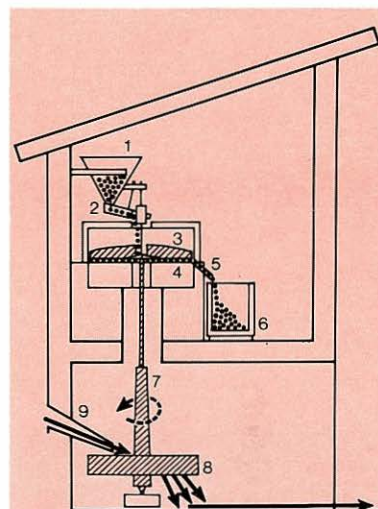
Quant a la seva funció, cal distingir entre molins estretament lligats a les necessitats agrícoles i d'alimentació —molins fariners que molen tota mena de grans

(blat, ordi, fajol, faves, blat de moro...), molins arrossers, com els de Torroella de Montgrí i Pals, destinats a esclofollar l'arros— i molins amb una finalitat industrial, que actuen per mitjà de maces i que pròpiament no són destinats a esmicolar.

Des de l'alta Edat Mitjana, a més dels molins fariners es troben documentats *molins blanquers* (per a assaonar pells), *molins paperers*, com el de Sarrià de Ter (per a trinxar draps i fer-ne pasta de paper) *molins drapers* —també anomenats nocs o batans de maces, en els quals s'enfetraven els teixits prèviament amarats en uns líquids sabonosos—, *molins polvorers*, etc.

Molt semblants en el seu funcionament eren les *molines*, les antigues serradores hidràuliques.

Els molins, que al llarg de tota l'Edat Mitjana van ser monopoli del comte o del senyor jurisdiccional, eren generalment a la plana una empresa mixta de molinaria i agricultura de regadiu que donava bon rendiment. Amb la industrialització, una vegada perduda la seva finalitat inicial, van veure adaptar les seves rescloses i els seus salts d'aigua en petites centrals

Esquema del funcionament d'un molí fariner. El recorregut del gra i de la farina, representat per punts, comença a la tremuja (1), d'on passa al canalot (2) que condueix el gra fins a l'ull de la mola, o cau entremig de la mola volandera (3) i de la mola sotana (4). Un cop el gra és mòlt surt pel farinal (5) i cau a la farinera (6). El recorregut de l'aigua és representat per sagetes negres. L'aigua de la bassa o del pou surt a pressió per la canal (9) i cau damunt del rodet (8), fent que volti, després s'escola pel sòl del carcavà fins a l'exterior. Les peces raillades: el rodet (8); l'arbre (7) i la mola volandera (3) són les úniques que volten, alhora, en el molí fariner.

elèctriques, sobretot en el primer terç del segle XX, que produïen energia per a les fàbriques instal·lades a la riba del Ter o il·luminaven barrriades i poblacions.

LES FARGUES

27

Martinet conservat a l'arxiu-museu de Ripoll. Era mogut per una roda introduïda en un canal del riu, mitjançant un senzill sistema de transmissió

74

D'ençà del seu descobriment, l'obtenció del ferro ha seguit un procés molt semblant que consisteix en la reducció de la mena, generalment òxid fèrric, mitjançant el carbó avivant el foc, bufant amb la boca o bé amb una manxa de pell d'animal.

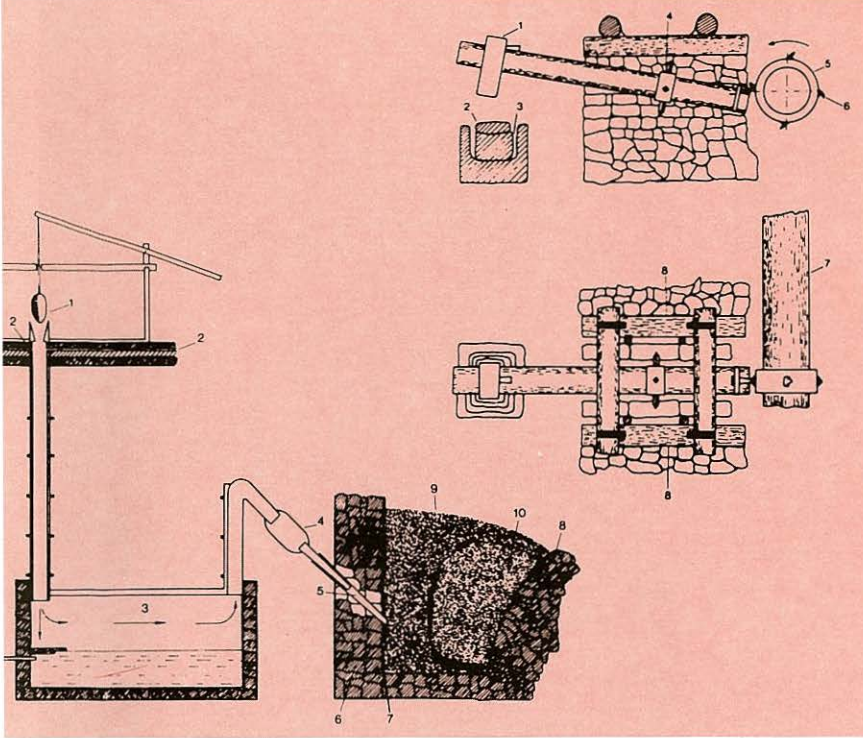
A Catalunya, però, els topònims de Farga, Martinet, Ferrer o Ferrera, aplicats a les riberes de molts rius o als mateixos corrents d'aigua, ens volen recordar que, a partir del segle XI i fins al segle XIX, s'establí i es desenvolupà un procediment genuí per a obtenir material de ferro conegut arreu del món

occidental com a *farga catalana*, o *procediment català*, que bàsicament es diferenciava dels emprats fins llavors en la manera d'injectar aire al forn.

Farga era el nom que es donava a l'establiment on es produïa el ferro i que allotjava *el forn*, *la trompa* i *el martinet*. El primer, en forma de tronc de piràmide invertit, era de pedres fogueres revestides parcialment de peces de ferro, i acollia la mena que a través de la combustió del carbó es convertida en una massa de ferro pastosa o *masser*. La *trompa*, que s'unia al forn mitjançant la *tovera*, era l'encarregada d'injectar-li l'aire

que es produïa en caure l'aigua a la *caixa de vents*, fet que augmentava la seva pressió i empenyia el vent cap la tovera i activava la combustió del forn.

El *martinet*, format per un gran mall mogut per una roda hidràulica, tenia la funció d'eliminar, amb els seus repetits cops, les impureses del masser —forjar-lo— i estirar-lo en barres de diferents perfils.

A l'esquerra, esquema del forn emprat pel procediment de la farga catalana:

- 1, Trompill. 2, Espirall.
- 3, Caixa de vents. 4, Burro.
- 5, Tovera. 6, Píec del foc.
- 7, Porgues. 8, Ore o contravent.
- 9, Carbó. 10, Mena.

A la dreta, esquema del martinet:

- 1, Mall. 2, Demet. 3, Dema.
- 4, Boga. 5, Bota. 6, Palma.
- 7, Calaibre. 8, Soqueria.

de la Farga de Bebiè i Manlleu, feien retrunyir amb força els seus martinets, sobretot durant els segles XVII i XVIII.

Salt, amb una farga d'aram, assenyalava el límit oriental d'expansió d'aquesta activitat, que es tornava repetir a Anglès i Vilanna.

Aigua, mena i carbó eren doncs els tres elements essencials per a l'existència d'una farga. I el Ter, al llarg del seu recorregut, en trobava a bastament. El salt d'aigua era imprescindible per accionar el martinet —el martell del qual podia arribar a 500 kg— i servia per produir, mitjançant la trompa, el corrent d'aire que avivava el foc del forn.

Els meners del ferro no havien d'estar localitzats forçosament prop de les fargues, i sovint es trobaven a dues o tres jornades. Més important per al seu funcionament era el carbó, i per això s'intentaven instal·lar en la proximitat de zones molt boscoses, atès que una farga

consumia gairebé dues tones de carbó per cada tona de mineral. La producció d'una farga solia ser de vuit tones al mes i en gastava trenta de mena i cinquanta de carbó. Aquestes proporcions han portat a afirmar que la farga va ser el veritable incendi dels Pirineus durant centúries.

La necessitat de boscos i els meners de la Vall de Ribes fan comprensible el fet que sigui el curs alt del Ter on hagi existit una major densitat de fargues. Les dues que hi havia a Setcases, la de Vilallonga de Ter, Llanars, Camprodon, Sant Joan de les Abadesses, Rama, les dues de Ripoll —tot i que prenien l'aigua del Freser—, la

La producció de ferro de totes aquestes fargues va donar lloc a la creació de diverses indústries: projectils, encluses, ferradures, martells, reixes i sobretot claus i armes de foc. Aquestes activitats convertiren Ripoll en la capital metal·lúrgica de Catalunya al llarg del segle XVI-XVIII.

L'empobriment dels boscos i dels meners marca l'inici de decadència de les fargues. De tota manera, el cop de gràcia ve donat per l'aparició, al final del segle passat, dels alts forns. Més de cinquanta fargues produïen menys que una d'aquestes noves instal·lacions.

EL TÈXTIL

28

76

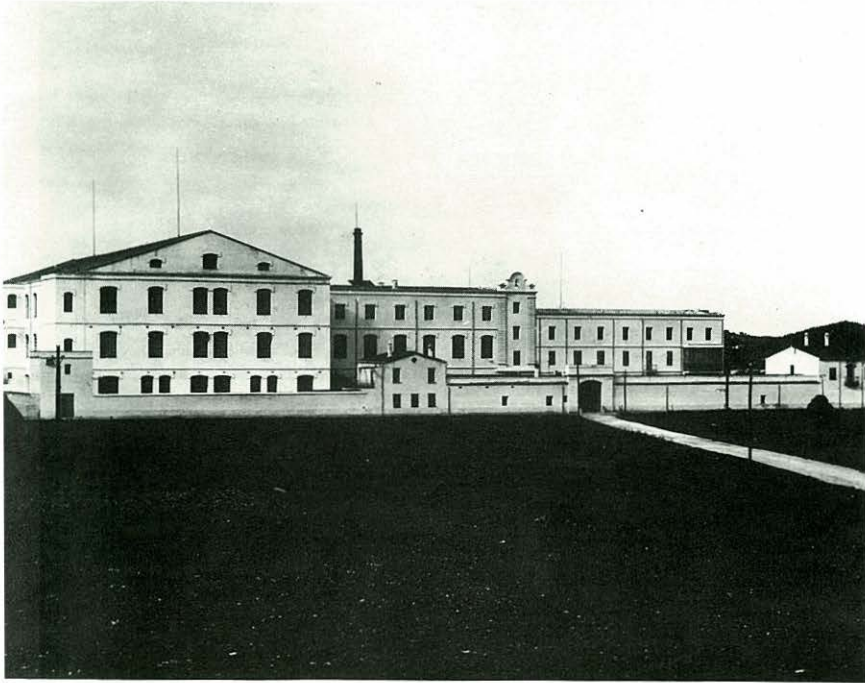
En el nostre país —com gairebé arreu d'Europa— la revolució industrial es va iniciar gràcies a les transformacions que es produïren en l'elaboració del cotó en passar de manufactura a indústria moderna.

Entorn dels anys cinquanta del segle passat, els capitals catalans, generalment barcelonins, s'aproparen als rius àvids de la seva força hidràulica, i hi assajaren dos models diferents d'instal·lacions industrials: d'una banda les colònies industrials i de l'altra les simples fàbriques tèxtils. Des de Llanars fins a Salt el Ter va permetre, amb l'energia de les

seves aigües, que milers de fusos s'enrotlessin de fil. L'any 1870 l'olotí Ignasi Casabó va implantar a Camprodon la indústria de teixit de cotó amb telers mecànics moguts per la força hidràulica. Durant aquests mateixos anys, els

Treballadors de la fàbrica tèxtil Coma Cros, de Salt, a començament del segle XX. Malgrat el que pot donar a entendre la foto, el nombre de dones que hi treballaven era molt superior al d'homes.

La Coma Cros, l'any 1931. Pocs anys després, durant la guerra civil, va ser col·lectivitzada i convertida en fàbrica de municions amb el nom de Kropotkin.

Agustí Badia, Domènec Salvans, Josep Coronas, Josep Rifa, Bancells Rexach i Cia., i un llarg etcètera aconseguiren salvar la zona del voltant de Ripoll de la crisi a la qual es veia abocada després de la pèrdua de la seva tradicional indústria metal·lúrgica.

Cap als anys vint del nostre segle, Manlleu (70.000 fusos), Torelló (44.000), Roda de Ter (40.600), Sant Quirze de Besora (23.000) convertiren la part d'Osona regada pel Ter en un immens teler que ocupava gairebé 8.000 treballadors.

De tota manera, però, de les comarques gironines va ser el poble de Salt el que des del primer moment i de forma intensa va rebre la visita i l'impacte d'aquesta nova activitat. Les possibilitats hidràuliques de la Sèquia Monar van permetre la creació

de la primera fàbrica tèxtil a la vila, l'any 1846. Sis anys després ja hi treballaven més de 300 persones, que vivien en una mena de grans barracots davant la impossibilitat d'allotjament que els ofería una població que escassament superava aquest nombre d'obriers.

Quinze anys després de l'establiment de la primera indústria Salt comptava ja amb tres fàbriques (entorn de 25.000 fusos a partir de 1882) que s'inclouïen entre les dotze empreses més importants de les comarques gironines. La desena posició que ocupava en xifres absolutes pel pagament de la contribució industrial durant els anys seixanta del segle dinou, passava al primer lloc si es dividia aquella quantitat pel nombre d'habitants (menys de 1.500).

L'aparició del capital barceloní va fer que gradualment les tres fàbriques passessin a mans d'un sol empresari i, a partir de 1910 i fins al 1923, la Companyia Coma, Clivellés i Clavell va controlar tota l'oferta laboral de la població. Aquesta circumstància, i l'augment de la capacitat associativa dels treballadors, va provocar l'aparició i radicalització del moviment obrer, que esclatà de manera violenta durant l'any 1936.

LES COLÒNIES INDUSTRIALS

29

78

Pràcticament la totalitat de les colònies industrials bastides al llarg del Ter són posteriors a l'any 1870, i moltes es començaren a construir d'ençà 1885. És a dir, en una època en què ja s'havia aplicat amb èxit la utilització del vapor com a força motriu de la indústria tèxtil. ¿Quin sentit tenia, doncs, edificar veritables pobles que sovint allotjaven més d'un miler de persones, construir capelles, escoles i tot un seguit de serveis que fessin mínimament habitables aquests nuclis de població? Ni la manca de carbó, ni les exempcions fiscals, ni tampoc el pagament d'uns salaris més reduïts en comparació a Barcelona o el

En aquesta plana: a sobre, la colònia Estebanell, prop de Camprodon; a sota, la colònia Llaudet, prop de Sant Joan de les Abadesses. A la plana següent, la colònia Burès, a Anglès. El desig dels industrials d'evitar la conflictivitat obrera va ser una de les causes essencials del naixement d'aquestes colònies.

Vallès, no compensaven ni les considerables inversions constructives ni las dificultats de transport provocades per l'isolament d'aquells nuclis productius.

Com ha indicat Ignasi Terrades, la raó d'aquesta implantació és bàsicament extraeconòmica i es relaciona d'una manera directa amb la qüestió obrera. Més que

l'estalvi produït per l'aprofitament hidràulic, el que es perseguí fou l'estabilitat política de la mà d'obra. Teixir una xarxa de dependències i fidelitats que assegurés una població lleial i evités una conflictivitat obrera que ja es començava a apuntar en altres nuclis fabrils.

Aquesta realitat és la que ens ajuda a entendre perquè l'any

1870 Antoni Matabosch, fundador de la societat «Antonio Matabosch e Hijo y Soler», decidís de construir a Camprodon la primera colònia industrial que trobem en el riu Ter. Les dificultats d'accés queden paleses si tenim en compte que la maquinària de filatura va entrar a la Vall per l'antic camí d'Olot desmuntada en petites peces i probablement a bast, almenys en el tros del Capsacostà. La fàbrica comptà inicialment amb 300 telers i una secció de tints. Arran d'un incendi ocorregut l'any 1923 fou adquirida per la societat «Estebanell i Pahissa», que encara manté la propietat, tot i que des del 1984 ha deixat de treballar.

L'Estebanell va ser la primera de tot el reguitzell de colònies que s'apropaven al riu Ter: Cal Gat (colònia Jordana), el Pagès, Espona, i la colònia Llaudet a Sant Joan de les Abadesses, el Pla, Agafallops i el Roig a Ripoll i, a cavall entre el municipi de les Lloses i Montesquiu, la Farga de Bebiè, un dels complexos industrials més importants de la comarca.

El suís Edmond Bebiè va comprar l'any 1895 l'antic molí de Rocafiguera, situat a l'indret de «la Farga», nom que conservava per haver-hi funcionat una de les fargues del Ripollès. Va instal·lar-hi la

indústria de filatura de cotó i començà la producció l'any 1899. La importància que assolí la colònia féu que, el 1919, la companyia «Camino de Hierro del Norte de España» hi construís una estació de ferrocarril.

El cas de la Farga de Bebiè és un dels exemples més clars d'aprofitament i adequació d'uns mateixos salts d'aigua al llarg de la història: primer, farga, a l'acabament del segle XVIII, la seva transformació en molí fariner, i posteriorment, la seva utilització per a la indústria tèxtil.

Manlleu i Roda de Ter també foren visitades per aquests grans establiments industrials, tot i que el més important d'aquesta zona és la colònia Vilaseca, instal·lada a Sant Vicenç de Torelló.

A Anglès, va obrir les seves portes, el novembre de 1887, la factoria Burés. La inauguració fou celebrada amb actes festius i religiosos que preludiaven, segons els cronistes, l'inici d'una nova època.

La darrera de les colònies del Ter és la que fundà a partir de 1896, Manuel Bonmatí.

Aprofitant el salt d'un antic molí, l'any 1898 ja funcionava la primera fàbrica i el 1900 Bonmatí n'aixecà una altra. Les dues instal·lacions industrials allotjaven una fàbrica de paper, Salvador Torres Domènech, i una de filats, Hermanos de Casacuberta. Més d'un miler de persones habitaren la colònia en les èpoques de ple rendiment. La seva estabilitat acabà per convertir aquell nucli industrial en un poble.

Reproduïm a continuació dues visions completament oposades de quin era el sistema de vida a les colònies industrials. Una correspon a l'any 1852 i és sobre la colònia Ramió de Salt; l'altra és del 1911 i es va publicar en un setmanari amb el títol «Los presidios de Anglés».

UNA VISIÓ IDÍLLICA

«Pero la más notable y la que acaso sea unica en su clase, es la de hilados y tegidos que se halla establecida en el Pueblo de Sall, distante media hora de Gerona, titulada establecimiento industrial de los SS. Ramió Oliveras y compañía.

Si Prudhon, Luis Blanch y comparsa, hubiesen tenido noticia de ella, habrian querido persuadirnos de que habia un punto en que estaba puesto en práctica su sueño de la vida común, con aplicación a una industria.

No es mi animo criticar esta forma, ni pretendo entrometerme a analizar su utilidad, o sus desventajas. Lo creo un ensayo, del cual hasta ahora, por el poco tiempo transcurrido desde que se estableció, los mismos que lo han dispuesto no podrán acaso apreciar todavía el valor que merezca darsele, y me limito a dar sencillamente una reseña, por los apuntes que tomé en el mismo establecimiento, que se halla a cargo de un director, de nación inglés, persona atenta y complaciente, que con mucha amabilidad me lo enseño todo, y satisfizo las preguntas que le hice, acaso impertinentes algunas de ellas.

Trabajan en esta fábrica cerca de 300 personas de ambos sexos, y de todas edades, de las cuales, a excepción de un corto número que viven fuera, todos los demás habitan dentro del mismo establecimiento, pero con la separación que corresponde a cada clase. Los solteros y solteras están en edificios separados,

distribuidos en habitaciones a tres o cuatro según la capacidad. Las camas son de propiedad, adquiriéndolas cada uno de su cuenta, y de la forma y clase que quiere: el establecimiento les dá al local de balde. A los que por ser absolutamente pobres, nada tienen cuando llegan al establecimiento, este les facilita gratis gergones de paja para los cuales aprovecha las telas en que viene enfardado el algodón. Hay habitaciones separadas e independientes para los casados, que viven enteramente solos con sus familias quedando a estos libre su voluntad para comer de su cuenta, o por la del establecimiento, en este último caso, solo pagan los padres, y los hijos que pasan de la edad de 7 años, pues que a los menores, los mantiene gratis el establecimiento.

En él se dan a los operarios tres comidas al día todas calientes: por la mañana sopa, y además a los hombres en la estación del verano, una especie de ensalada de tomate y pimienta crudo que es usual entre aquellos naturales: al medio día sopa, olla o cocido al estilo del país llamado escudella, que se compone alternativamente de carne, bacalao, arroz o fideos, y judias secas, y un plato de verdura: por la noche, otro guisado de dicha clase, y una ensalada cocida o cruda según la estación. A media mañana y a media tarde pan y vino.

En el comedor hay unas mesas redondas o veladores en los cuales se colocan de 6 en 6 sentándose en sillas muy decentes. Para cada mesa suministran un porron de vino, y en cuanto al pan, si bien se gradua por raciones, puede decirse que lo tienen a discreción, pues si alguno pide más, lo que no es común, se le suministra.

Por este alimento, se les descuenta la pequeña cantidad de dos reales diarios a las mujeres y tres a los hombres. Como los trabajos son en la semana continuos de día y

de noche, hay establecido un turno, alternando en el trabajo los unos, mientras los otros duermen, y pueden aprovechar todo su tiempo de descanso, sin tener que cuidar de la comida, teniéndola pronta a las horas determinadas. A los que salen del trabajo de la noche, se les añade alguna cosa en el almuerzo.

Los domingos no trabaja la fábrica, y los operarios tienen la facultad de pasearse por la huerta-jardín del establecimiento, que es bastante espaciosa: los muchachos tienen a su disposición unos patios o placetas donde dedicarse a los juegos que les acomoda.

Todos tienen la facultad de permanecer en el establecimiento el tiempo que les conviene, y salen a comer fuera el día que se les antoja, sin que se les descuente nada en este caso, siempre que los avisen con anticipación de un día.

Tengo motivos fundados para creer, que a esta sociedad no la ha producido su filantropía las ventajas que con la mejor intención se propuso. Lo que principalmente motivo este ensayo, según se presume, fue la dificultad de que en un pueblo pequeño encontrasen donde alojarse los 300 operarios a quienes tenía que dar ocupación: esto en cuanto al alojamiento.

La otra dificultad, que siendo continuos los trabajos de día y de noche, si los operarios en sus horas de descanso tenían que hacerse su comida, poco les quedaría para el reposo necesario; y por último admitiendo el establecimiento a todo el que se presenta con deseo de aprender, sin exigirseles nada por enseñanza, y dándoles desde luego alimento, les ha sucedido con frecuencia que luego que saben algo se marchan a otra fábrica, sin que esto por el poco valor de su primera obra, haya podido si quiera reintegrarse del importe del alimento que se suministró.

Fenech, F. de P.: Apuntes históricos de una expedición de verano. Madrid, Imp. de A. Espinosa, i Cia. (1852), 57 pp.

ELS PRESIDIS D'ANGLÈS

«Quien pasa por primera vez por la estación de Anglés y ve a su frente los edificios —fábricas que se destacan a lo largo— y las humildes, pero relimpias viviendas del obrero, creará que aquello es un refugio de vida de multitud de familias que con el fruto de su labor vive y goza.

Esta es la impresión, pero impresión que resulta falsa, después que se ha vivido en Anglés, se ha tratado a los sufridos hijos del trabajo y se ha enterado uno, de que aquellos edificios-fábricas no son tales, sino presidios modernos con la libertad reducida y el jornal mermado, al extremo que el hambre es continúa compañera de aquellos hogares honrados.

¡Fábricas en Anglés! Me decía un pobre padre con cinco hijos. ¿Para qué las queremos? Yo por amor a que ha nacido aquí mi prole, a que mi mujer es de aquí, he quedado estacionado, aguantando la tiranía del burgués, el robo del mayordomo y el servilismo del encargo.

Aquí —continuaba— hay como en los presidios cabos de vara, aquí en actos políticos hay que ser ciervo (sic) de donde uno trabaja, sino quiere quedarse sin el mezquino pedazo de pan que nos dejan llevar a nuestra familia; ganado con creces. En Anglés las fábricas son, en una palabra estética de población solamente, presidios de una vida usuraria con átomos de feudo. Eso son las fábricas de Anglés hambre para el obrero, para el pobre obrero...

Toca el pito de la fábrica mi conferenciante se despide, prometiéndome darme en otra ocasión numerosos y útiles detalles de la vida interior de los presidios de Anglés».

«Los presidios de Anglés», a La Razón, seminario Republicano de defensa Local y Comarcal del Partido Radical. Amer, 7 de gener de 1911.

LES CENTRALS ELÈCTRIQUES

30

82

El fonament bàsic de la indústria elèctrica consisteix en l'aprofitament de la força d'un salt d'aigua. En síntesi, doncs, el mateix mecanisme que possibilitava el funcionament

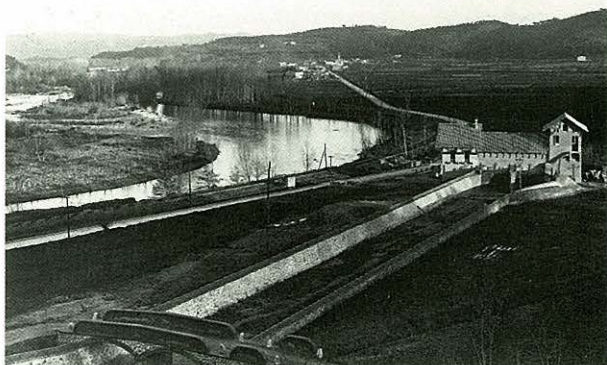
de les fargues o dels molins fariners. De fet, aprofitant el salt i la conducció d'aigua, en molts antics molins s'hi instal·là una turbina i una dinamo per a l'aprofitament hidràulic a les hores que no funcionava el molí. Amb aquest sistema, per exemple, el poble de Molló ja va tenir llum l'any 1900.

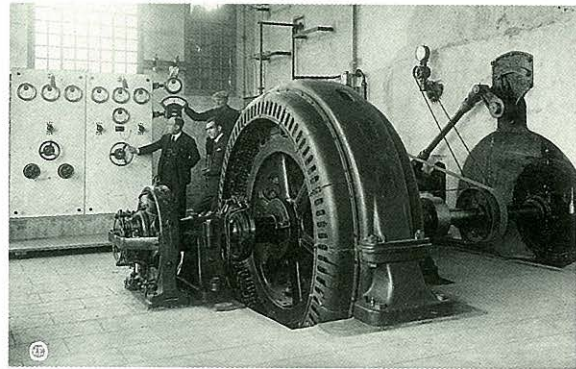
De tota manera, però, malgrat que el descobriment de la inducció electromagnètica fou realitzat l'any 1831 per Michael Faraday, aquesta força va quedar quasi abandonada fins que no va ser possible d'industrialitzar l'energia elèctrica i, bàsicament, mentre no va ser possible de trametre el fluid a distància. Fins després de la primera dècada d'aquest segle no va haver-hi 70 km de línia d'alta tensió des del Pasteral.

El funcionament d'una central no és excessivament complicat. L'aigua que ve del canal cau a la cambra de descàrrega i passa per dins de la canonada, a sota de la qual hi ha el que s'anomena tub d'aspiració, que és el que indica el salt de la central. L'electricitat que es pugui produir és en funció de l'altura d'aquest salt.

Gràcies al seu moviment rotatori, produït per l'especial configuració de les aletes interiors, la turbina transforma l'energia cinètica de l'aigua i fa

L'aparició de les centrals elèctriques va permetre que les indústries poguessin abandonar els marges del riu. A l'esquerra, la central del Molí de la Farga, prop de Sant Quirze de Besora; a sota, la central de Bescanó, en una foto de fa mig segle.

La central de Bescanó és decorada amb curioses escultures. La maquinària –a la dreta en una foto de la inauguració– no ha canviat gaire malgrat el pas del temps.

rodar, gràcies a un eix que els uneix directament o a través d'una corretja, l'alternador. Els electroimants existents a l'interior de l'alternador són els que produeixen el corrent elèctric, que passa a un transformador per poder ser distribuït als usuaris mitjançant la xarxa de distribució.

La primera ciutat de la Península a portar a terme un projecte global d'instal·lació d'enllumenat elèctric fou Girona. L'any 1883 l'enginyer Narcís Xifra i Masmitjà va col·locar una dinamo als antics

molins del Mercadal moguts per l'aigua de la sèquia Monar. Aquella dinamo va fer possible un primer assaig d'il·luminació de la Rambla i la plaça del Vi. Tres anys més tard ja estava decidit un projecte d'enllumenament general de la ciutat partint del que s'anomenà la Central del Molí.

La central del Molí és la darrera de les cinc centrals que fa funcionar el cabal de la sèquia Monar en menys de 6 km. Municipalitzada a partir de 1918, no va aturar les seves turbines fins a l'any 1973. Tot i així, cent anys després de la seva inauguració i d'acord amb la nova legislació que regula, protegeix i fomenta la posada en funcionament de minicentrals interconnectades a la xarxa general, l'ajuntament gironí ha tornat a recuperar, el

juny de 1987, la seva central pionera de l'enllumenat.

Si bé Girona va ser la capdavantera, la resta de viles de la conca del Ter van seguir l'exemple i en el tombant de segle la seva gran majoria tenien corrent elèctric subministrat per alguna de les més de vuitanta centrals existents al llarg del Ter.

Però, a més dels avantatges evidents d'il·luminar carrers i edificis, la facilitat de distribució i transport de l'electricitat va fer que les indústries estiguessin cada vegada més condicionades a instal·lar-se prop dels corrents fluvials. Aquest fet és el que ajuda a entendre el naixement de nuclis industrials en zones impensables encara no fa ni un segle.

PONTS I BARQUES

31

84

Encara que sovint els cursos d'aigua han servit per a delimitar fronteres, mai el riu no ha estat un obstacle insalvable perquè els pobladors d'una i altra riba es comunicuessin i

intercanviessin allò que els podia faltar. Ponts, passarel·les, palanques, barques, guals, han permès d'agermanar les dues margeneres del riu i els habitants d'un i altre costat.

Des de Torroella de Montgrí a Setcases 56 ponts i 10

passarel·les permeten que persones, cotxes i ferrocarrils realitzin quotidianament aquesta operació sense cap dificultat. Però no sempre ha estat així. La història dels ponts ha anat paral·lela a les de les col·lectivitats que els han fet possible: manca de recursos per bastir-los, dificultats tècniques que n'han retardat la seva construcció, lluita contra les riuades, destrucció per motius bèl·lics, etc., han fet

Fotografia de la Beba, l'última barquera del Ter, presa el desembre del 1986, pocs dies abans de la seva mort. En aquesta mateixa plana, foto antiga de la barca de sant Ponç a Girona. A la plana següent, el barquer d'Anglès, en una foto de fa pocs anys.

que la consolidació d'un pont fos sovint una feina de segles.

El pont de Torroella de Montgrí, no únicament va haver de lluitar contra els aiguats del segle XVII, que van acabar per fer-lo desaparèixer, sinó que el seu successor fou destruït durant la guerra civil i l'actual és obra dels anys de la postguerra. La mateixa sort va tenir el Pont Major de Girona. El 1939, fou volat pels republicans per frenar la persecució de les tropes rebels. Però molt abans, el 1710 (en plena guerra de Successió) l'Arxiduc Carles ja havia fet volar un dels seus arcs, operació que es tornà a repetir l'any 1719. El que coneixem avui fou construït el mateix any 1939 per presoners de la guerra civil.

I encara no mig quilòmetre aiguës amunt, fins al 1902 no es troba la primera referència a la construcció del Pont de la Barca. El nou Pont de la Barca es va fer entre 1965 i 1967, i el vell continua encara en ús.

El pont de Bonmatí anterior a l'actual va ser volat pels homes de Líster en retirada cap a França, mentre que al Pasteral l'aigua s'endugué el Pont Vell del terme d'Anglès el 15 de novembre de 1599. Fins a l'inici d'aquest segle no va ser reconstruït, i per travessar el

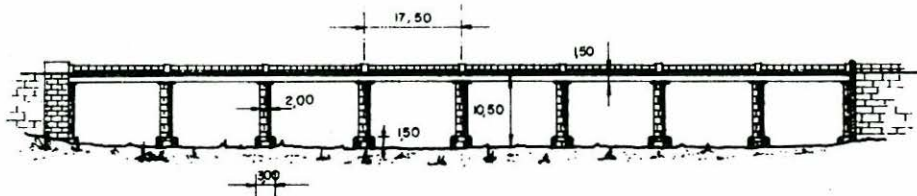
riu s'utilitzava una escala de gat que es col·locava entre penya i penya.

Amb la construcció de Susqueda, el pont de Querós va perdre la seva finalitat. Quan les aiguës ho permeten, es pot veure encara les arcades d'un pont que es començà a bastir el 1532. L'avi del bandoler Serrallonga feia recaptos per tal de poder-lo aixecar. L'aiguat de 1617 s'emportà la part central i fou reconstruït els anys 1696-1700. La darrera reparació s'efectuà després de l'aiguat de 1940. Un altre pont inservible és el de Sant Julià del Llor; una desviació del riu l'ha convertit en un decorat esperpèntic en mig d'un camp.

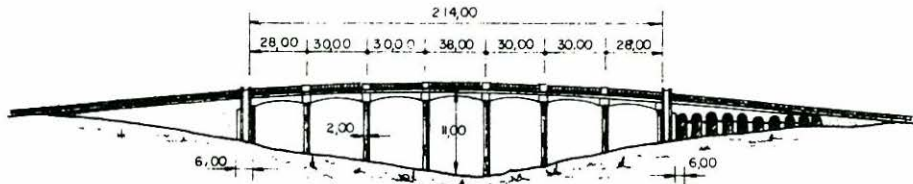
Aiguës amunt de Sau són 53 els ponts i passarel·les que travessen el Ter. Els més remarcables són el de

Camprodon, bastit durant el segle XVI, i el de Sant Joan de les Abadesses. Aquest últim fou reedificat al segle XV, en estil gòtic sobre la base de l'anterior pont romànic. El seu arc de 33 metres de llum el converteixen en el més ample dels ponts medievals de la península. De tota manera, els homes han tingut un aliat modest, però fidel, a l'hora de travessar el riu en els indrets on no hi havia pont. Les barques de pas, o simplement barques, han transportat d'una riba a l'altra viatgers, mercaderies i bestiar des de l'Edat Mitjana. La del Pas de Gualta, a Torroella, la de Pedret, la de Sant Ponç, substituïda pel pont de la Barca, i les barques de Bescanó, Anglès i Sant Julià del Llor realitzaven un curt trajecte, però un gran servei. L'any 1987 ha mort la Beba, la darrera barquera del Ter.

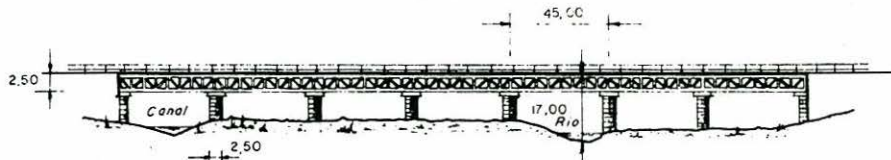

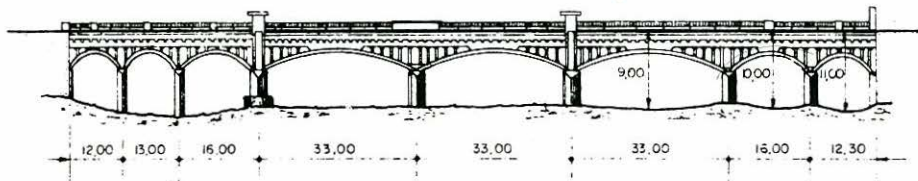
1. PONT DE TORROELLA DE MONTGRÍ

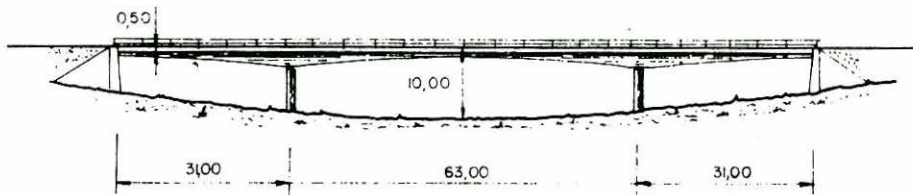
2. PONT DE LA CARRETERA DE VERGES

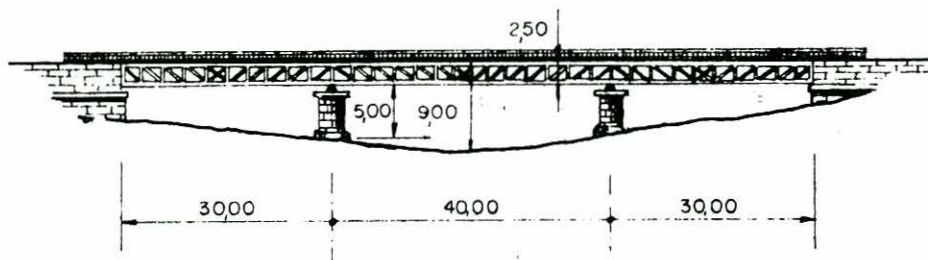
3. PONT DEL FERROCARRIL A FLAÇA

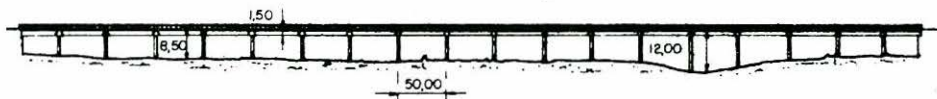
4. PONT DE SARRIÀ DE TER

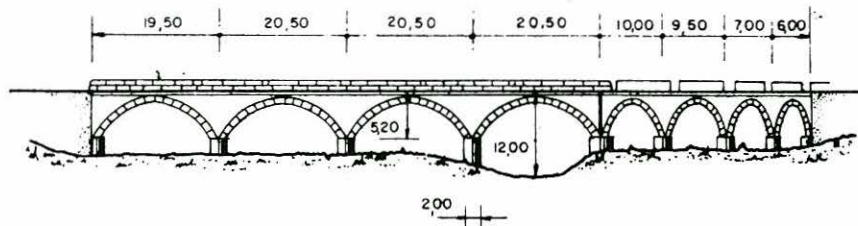
5. PONT NOU DE LA BARCA

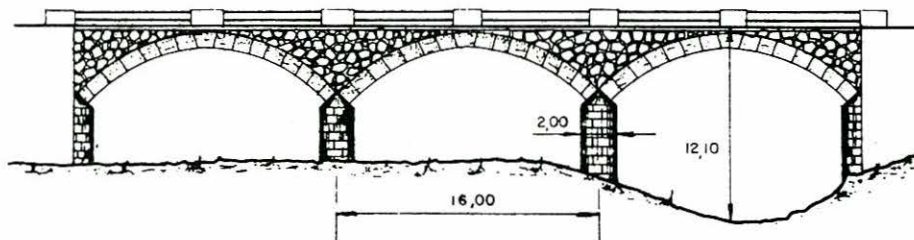
6. PONT VELL DE LA BARCA

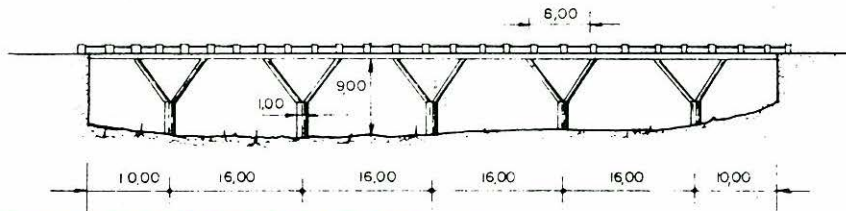
7. PONT AUTOPISTA GIRONA-BARCELONA

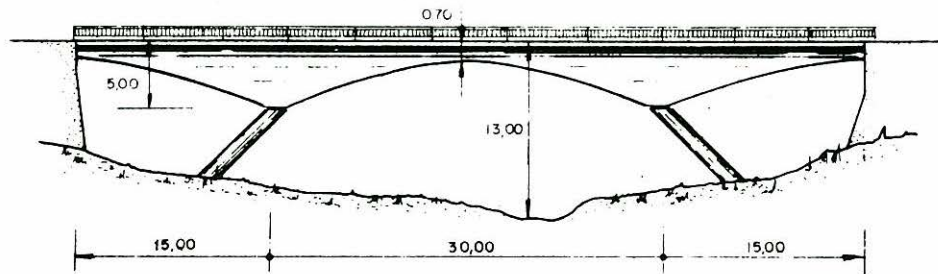
8. PONT DE BONMATÍ

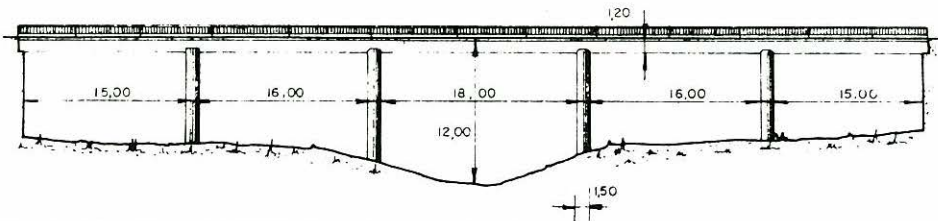
9. PONT DEL PASTERAL

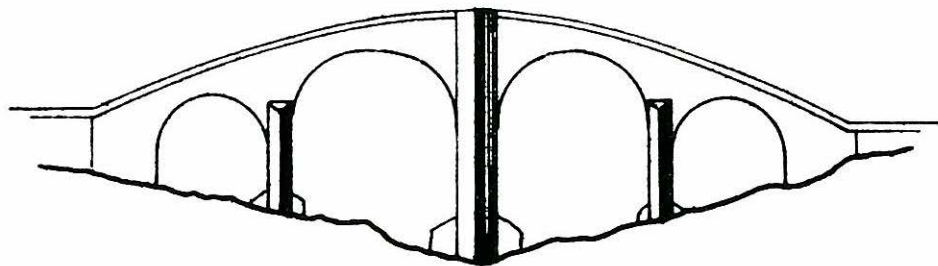
10. PONT HIDROELÈCTRICA DE CATALUNYA

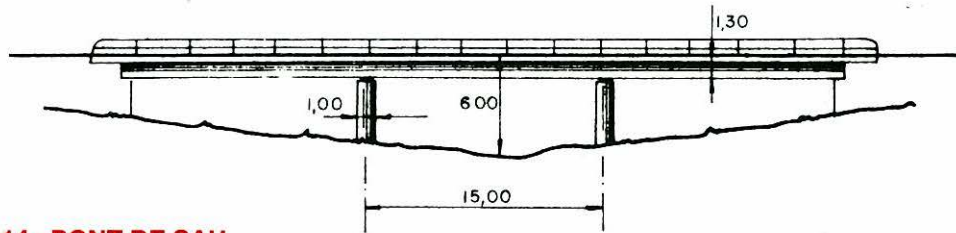
11. PONT HIDROELÈCTRICA DE CATALUNYA

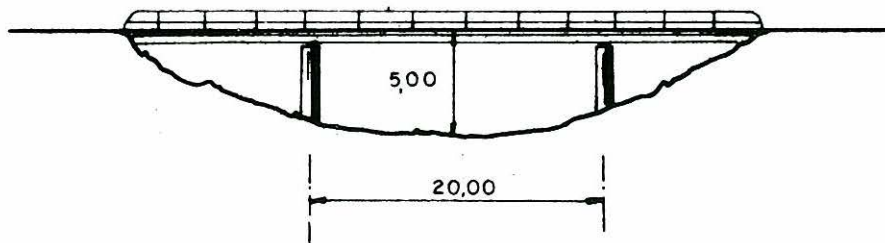
12. PONT HIDROELÈCTRICA DE CATALUNYA

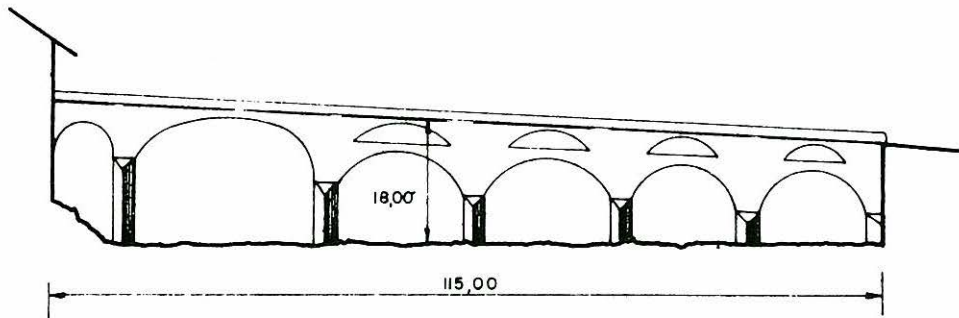
13. PONT MEDIEVAL-QUERÓS

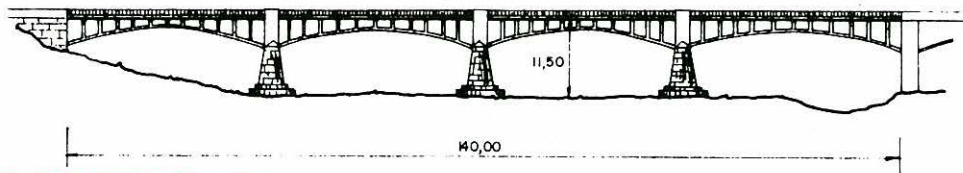
14. PONT DE SAU

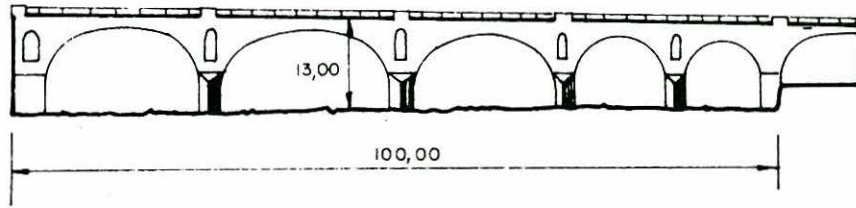
15. PONT INDÚSTRIA SALOU

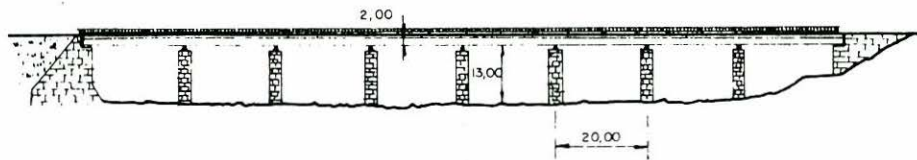
16. PONT ANTIC DE RODA

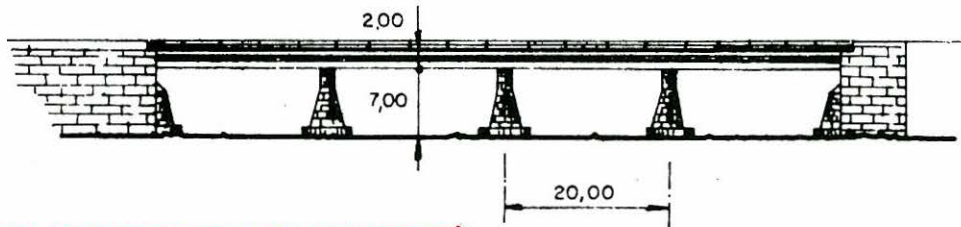
17. PONT MIRÓ DE RODA

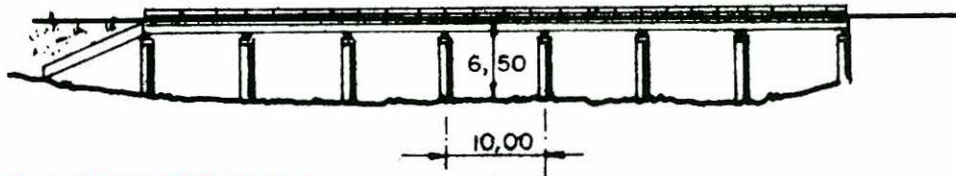
18. PONT DE MANLLEU

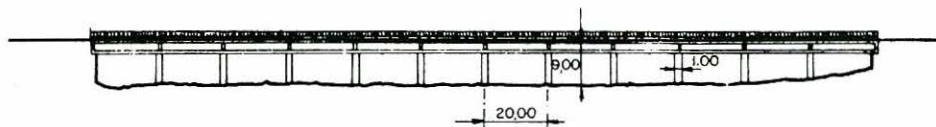
19. PONT DEL FERROCARRIL, MANLLEU

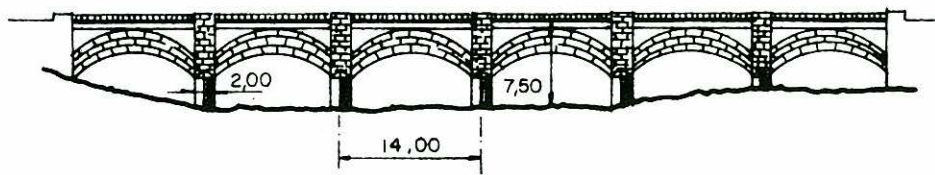
20. PONT DE MANLLEU A VOLTREGÀ

21. PONT DE COROMINA

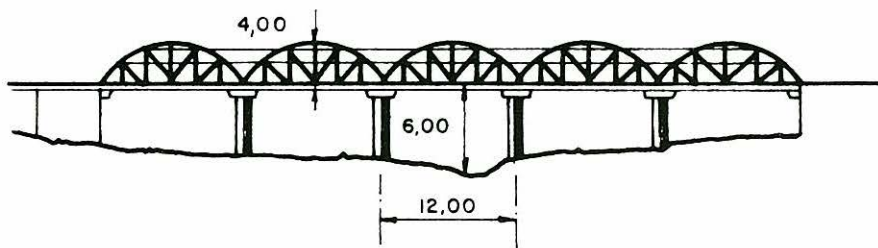
22. PONT DE CONANGLELL

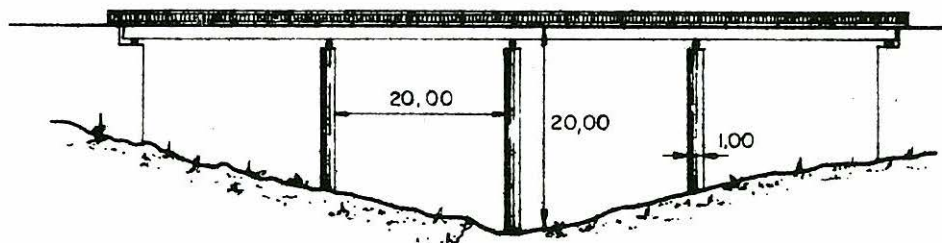
23. PONT DELS PELOTS

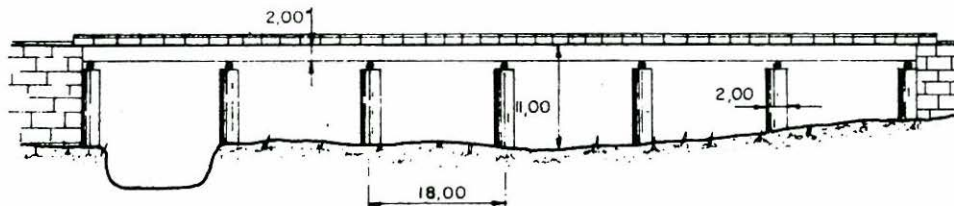
24. PONT DE BORGONYÀ

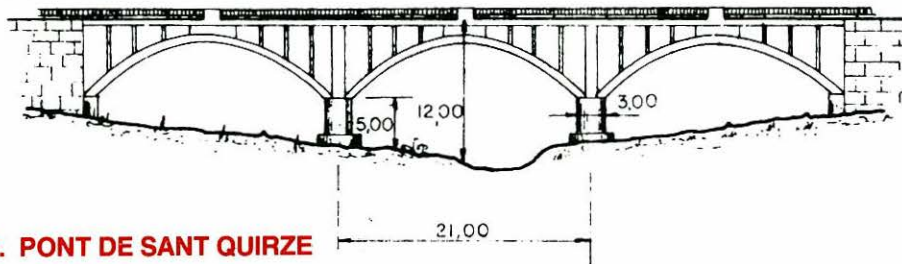
25. PONT DE CEDERA

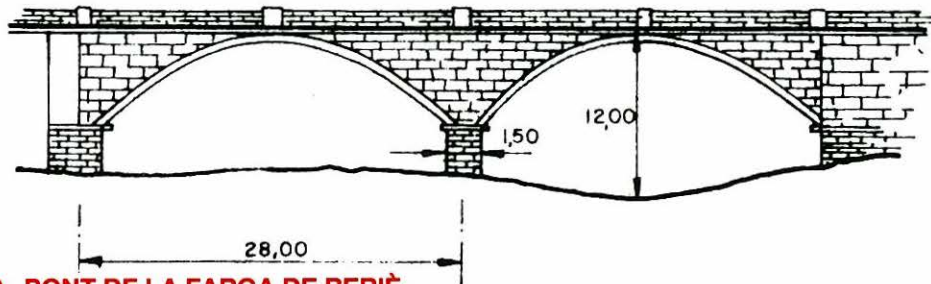
26. PONT DEL FERROCARRIL BARCELONA-PUIGCERDÀ

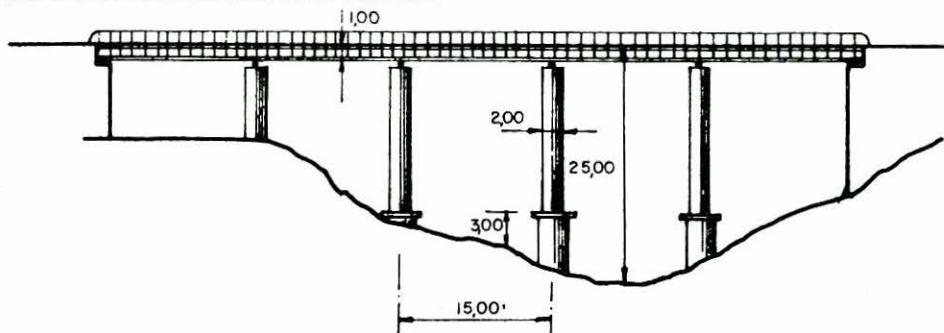
27. PONT DEL FERROCARRIL BARCELONA-PUIGCERDÀ

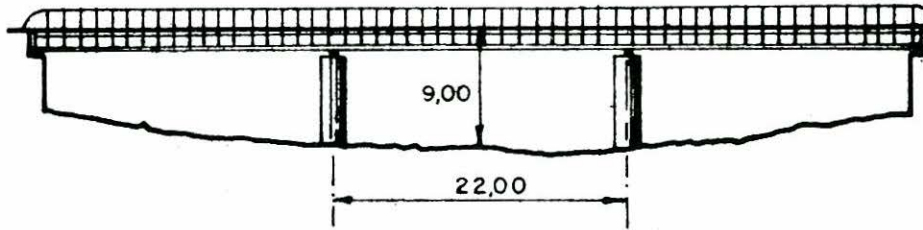
28. PONT DE SANT QUIRZE

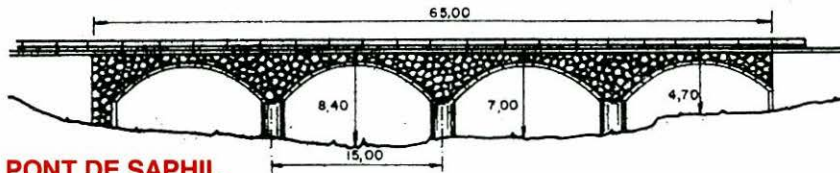
29. PONT DE LA FARGA DE BEBIÈ

30. PONT FERROCARRIL BARCELONA-PUIGCERDÀ

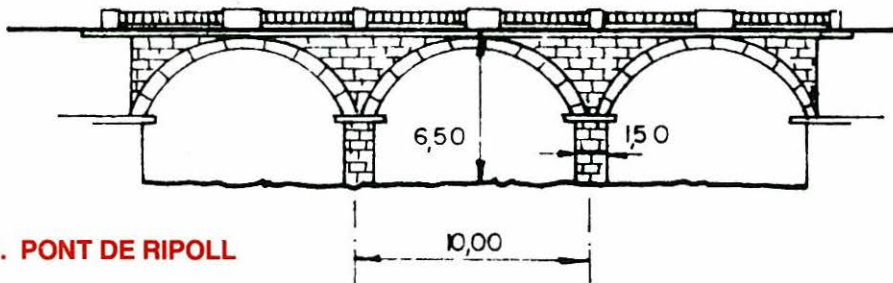
31. PONT FERROCARRIL BARCELONA-PUIGCERDÀ

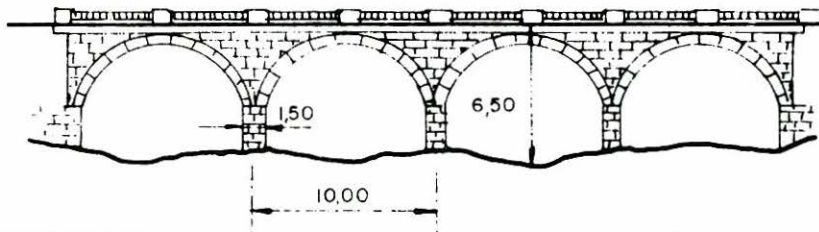
32. PONT DE SAPHIL

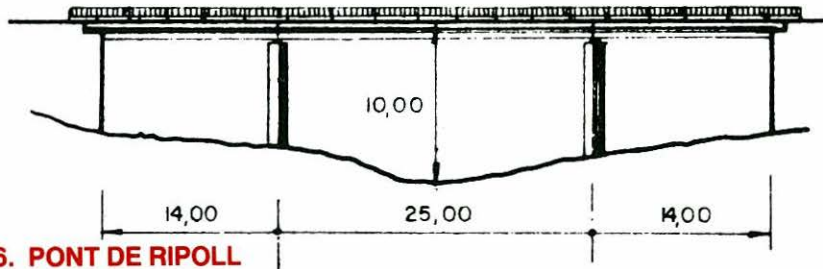
33. PONT DEL FERROCARRIL, RIPOLL

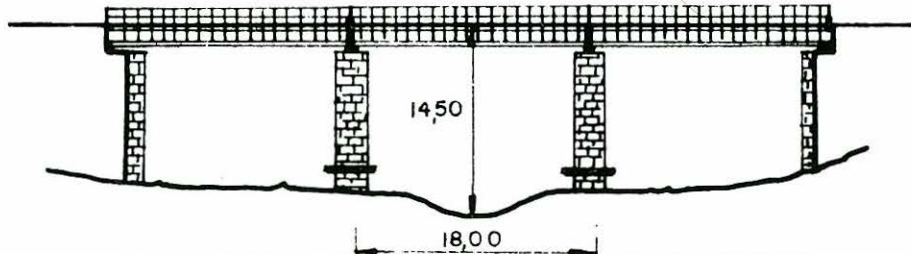
34. PONT DE RIPOLL

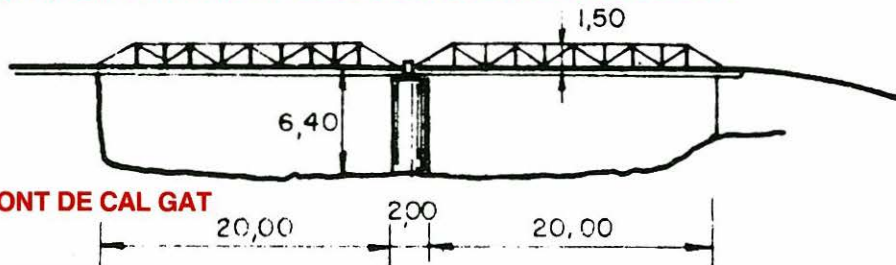
35. PONT DE RIPOLL

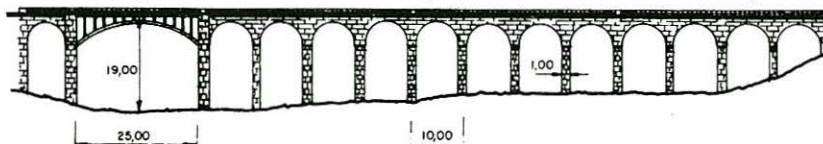
36. PONT DE RIPOLL

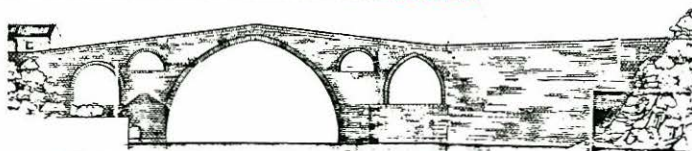
37. PONT FERROCARRIL RIPOLL-ST. JOAN DE LES ABADESSES

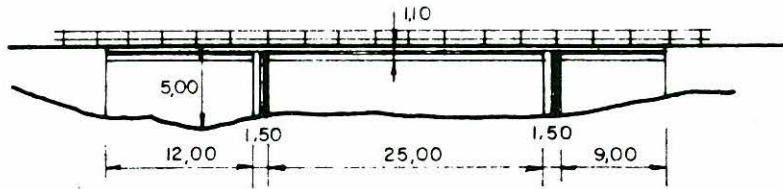
38. PONT DE CAL GAT

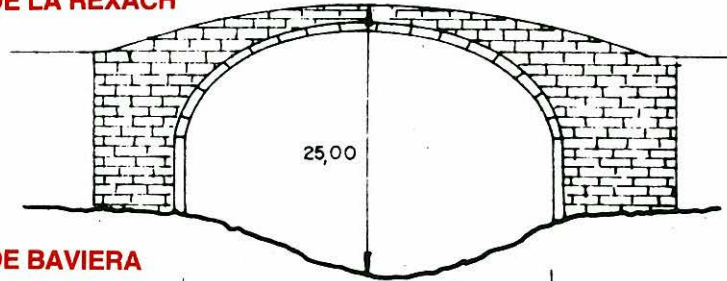
39. PONT DE SANT JOAN DE LES ABADESSES

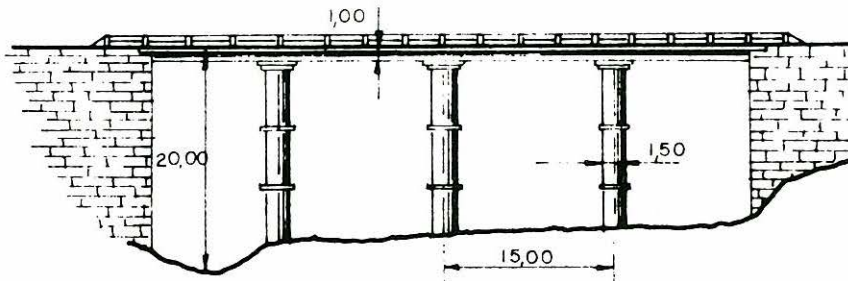
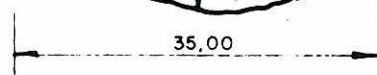
40. PONT VELL DE ST. JOAN DE LES ABADESSES

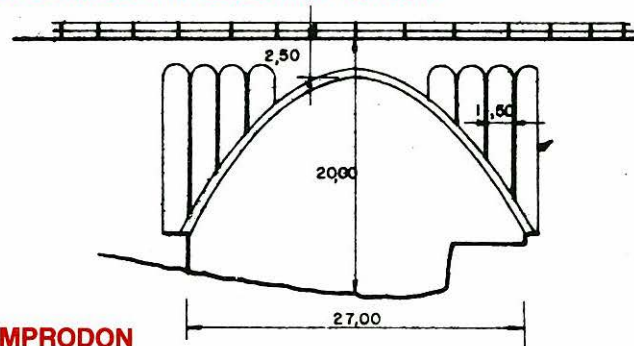
41. PONT DE LA REXACH

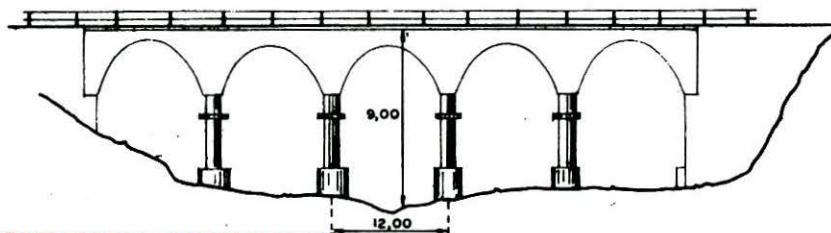
42. PONT DE BAVIERA

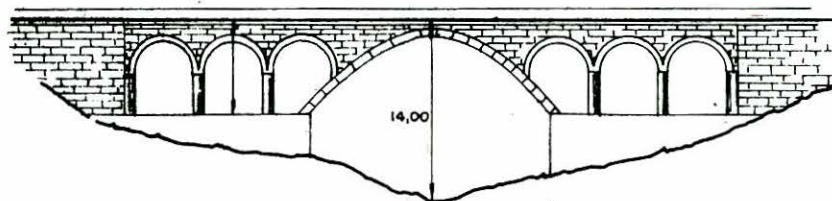
43. PONT CARRETERA GENERAL RIPOLL-CAMPRODON

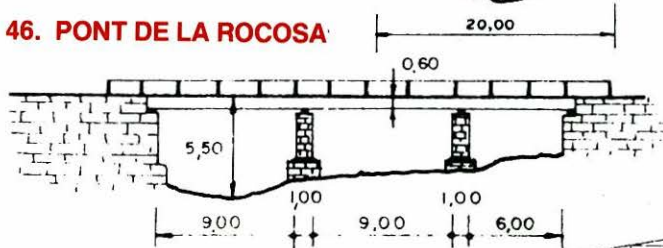
44. PONT RIPOLL CAMPRODON

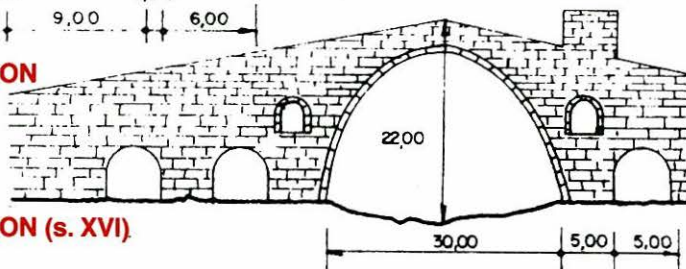
45. PONT RIPOLL CAMPRODON

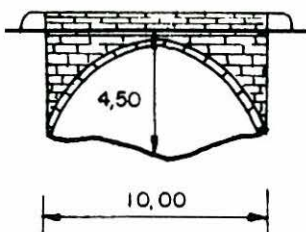
46. PONT DE LA ROCOSA

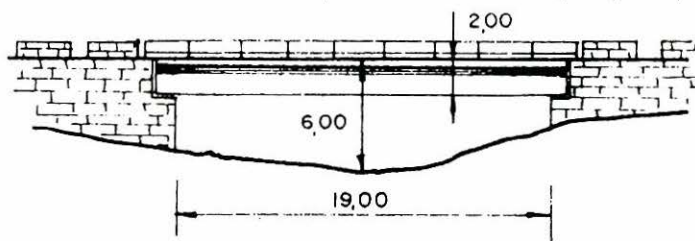
47. PONT DE CAMPRODON

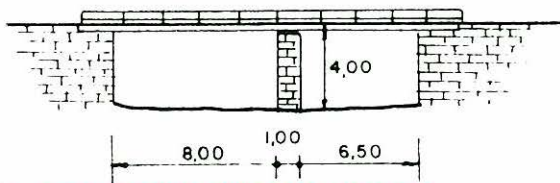
48. PONT DE CAMPRODON (s. XVI)

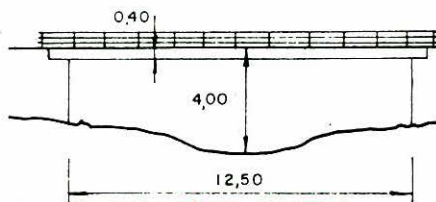
49. PONT DE LLANARS

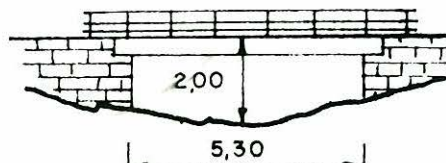
50. PONT DE LA ROCA

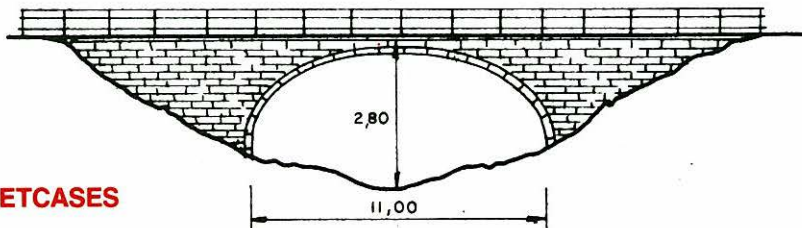
51. PONT DE VILALLONGA DE TER

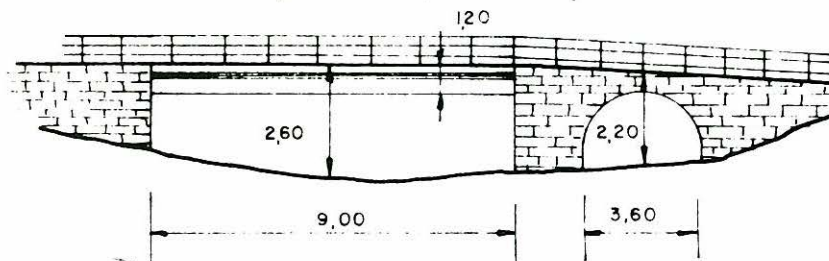
52. PONT CAMI BRUGUERA

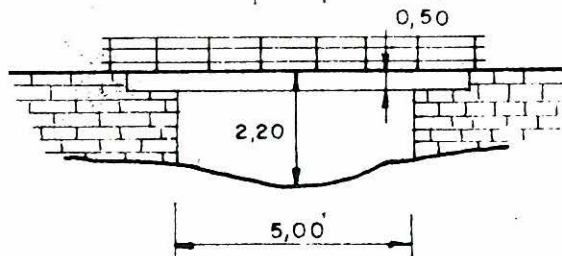
53. PASSAREL·LA DE COTXES I VIANANTS ENTRE VILALLONGA I SETCASES

54. PONT DE SETCASES

55. PONT DE SETCASES

56. PONT CAMÍ D'ULLDETER

POLÍTICA, TURISME I EXCURSIONISME

32

Per a la burgesia barcelonina del final del segle passat, el camp, la muntanya, era una espècie de paradís. Aquests indrets encara conservaven intactes tota una sèrie de valors que a la capital començaven a trontollar. Enfront dels inicis de convulsió social que es generalitzaven durant aquests anys a Barcelona, la tranquil·litat del camp representava una mena de fugida temporal, d'aïllament, de retorn a la terra verge.

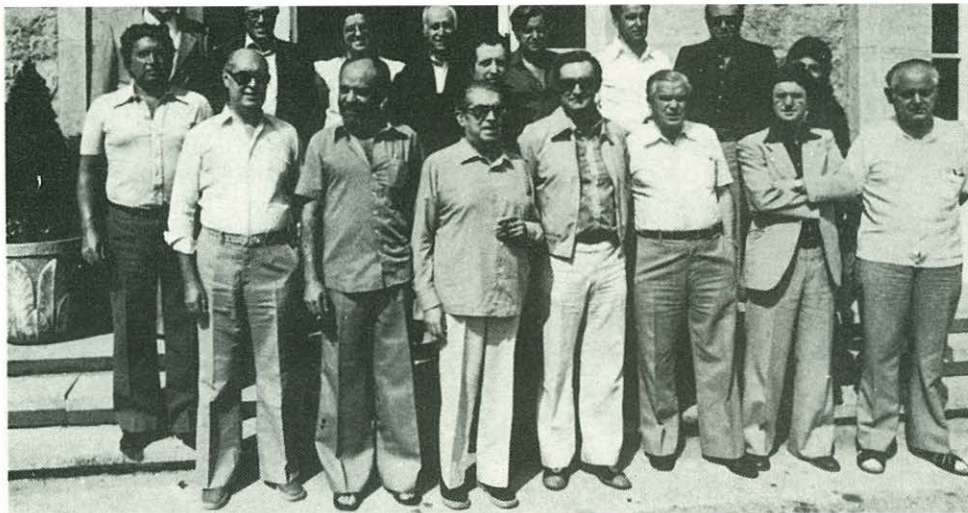
És aquesta nova concepció de

la realitat la que contribueix a explicar-nos que, ja a l'any 1897, fossin 125 les famílies que passaren l'estiu a Camprodon. Fou aquesta colònia d'estiuejants la que es delectà descobrint indrets recòndits del Pirineu, i cercant fonts i paratges molt diferents dels que estaven acostumats a veure en el seu lloc d'origen. I fou també aquesta colònia la que importà nous gustos arquitectònics —les torretes de Camprodon en són un exemple— que pretenien d'influir sobre el que ells consideraven dubtós criteri estètic dels habitants de la zona. Cèsar August Torres va escriure, l'any 1902, referint-se a Setcases que «*els carrers són estrets, y torts y les cases mal arrengrades (...) Son campanar, emblanquit darrerament desentona d'una manera extraordinària sobre'l to fosch de les demes edificacions*».

Festa republicana, a l'illa d'avall, a Jafre, l'any 1933. Al mig, el regidor de l'ajuntament de Girona, Dalmau Casademont. A la seva dreta, Josep Puig Pujades, comissari de la Generalitat a Girona. El segon a la seva esquerra és Miquel Santaló, alcalde de Girona i diputat a Corts.

Al parador de Sau es va reunir l'any 1978 la comissió que va redactar el projecte d'estatut de Catalunya.

La colònia d'estiuejants, amb C.A. Torres al davant, es convertí també en la promotora del primer xalet refugi d'Ull de Ter, que el Centre Excursionista de Catalunya inaugurà el 25 de juliol de 1909. Malgrat la seva bellesa plàstica, la inadequació dels materials emprats va fer que s'enrunés al cap de pocs anys. El 1953, però, es col·locà la primera pedra d'un nou xalet, que s'inaugurà el juny de 1959.

Ara fa escassament deu anys, una nova oferta turística s'afegí a les possibilitats geogràfiques de la zona. L'obertura de l'estació d'esquí de Vallter va fer néixer noves perspectives per als pobles de la conca alta del Ter, però des del començament ha tingut problemes constants de manca de neu.

Aigües avall, el riu ofereix encara noves possibilitats

Pedret va ser en altre temps un paisatge idíl·lic que convidava a escriure postals romàntiques.

turístiques. Probablement no fa ni trenta anys cap dels habitants d'Osona no hauria pensat que podria pertànyer a un club nàutic que tingués el

seu llac enmig de les Guilleries. El gran pantà va fer possible que, d'ençà de 1967, el Club Nàutic Vic-Sau hi organitzés curses de natació i campionats d'esquí nàutic.

99

Invidiable Anita: Me alegro mucho recibir tu nueva postal y mucho...

Sau fou també el lloc que s'elegí per edificar-hi un parador «nacional» —inaugurat el 25 de maig de 1972— que deu la seva anomenada al fet que fos escollit, l'any 1978, perquè la *Comissió dels Vint* hi redactés entre els dies 12 i 15 de setembre l'esborrany de l'estatut de Catalunya que porta el seu nom.

Més properes a la gent del país eren les platges —com la de Pedret o Colomers— del riu. Aprofitant l'embassament de la resclosa, els dies de festa l'aigua s'omplia de barques en una època en què al riu encara s'hi veien peixos i l'aigua salada quedava molt llunyana.

EL TER I LES ARTS

33

100

És en la poesia on el Ter ha vist lloades en més ocasions les seves belleses i qualitats. Els poetes de la Renaixença hi trobaren una de les seves fonts d'inspiració, i fins i tot Jacint Verdaguer hi dedicà la seva atenció (*Lo Ter i lo Freser*).

A les comarques gironines, i entroncant amb l'escola dels poetes fluvials de la segona meitat del segle passat, prenen el nom del Ter Andreu Pastells i Taberner, el torroellenc Albert de Quintana i el gironí Joaquim Riera i Bertran.

Andreu Pastells, lo Flubioler del Ter, és el representant més conegut d'aquesta escola

fluvial. Publicà el seu primer refilet l'any 1868 i intentà de fer un tipus de poesia senzill, pensada per arribar a les classes populars.

Tres lletres fan lo teu nom
tres raits son origen són
i dels tres ja sap tothom
que és lo número millor.
(...)

Trenta horetas són ton curs
ni ràpid ni sossegat;
saps de vila i de ciutat
del pastor i del campesí.

La celebració dels Jocs Florals de Girona van ser un bon pretext per continuar conreant un tipus de poesia semblant. Més interessant, però, és la poesia que dedicà al Ter, l'any

El Ter ha estat motiu d'inspiració d'escriptors, pintors i escultors. En aquesta plana, a dalt, pintura de J. Roca Delpech; a sota, Andreu Pastells, poeta més conegut com "lo flubioler del Ter". A la plana següent, "Eugènia", obra de l'escultor Piculives, feta amb un rierenc del Ter.

1956, l'empordanès Josep Barceló i Matas i que recull admirablement l'evolució del caràcter industrial que ha tingut el riu.

Els rodets i les rodes són eines ja passades i el carcabà i tremuges que usava en els molins.

Són ara les turbines les que manté enfeinades quan hi salten ses aigües en ràpid remolí.

També la novel·la ha centrat la seva trama argumental en el Ter. El 21 d'abril de 1983, amb motiu de l'emissió radiofònica de l'obra *Susqueda*, de Miquel Fañanàs, que narra un imaginari esfondrament de la presa homònima, el pànic s'apoderà de molts veïns dels

Quan no existia l'església de Sant Pau de Segúries

Llarguíssima pel Ter és la baixada però per davallar un riu és llest, troba en cada baixant una marrada, mes si plau lo camí, s'acaba prest.

Per la balma passant de les Donzelles no escolta el càntic dolç amb què responen les aloges belles als tords i rossinyols.

Les fades eren d'eixa vall mestresses, tan sols d'elles i d'ells s'oïa el cant; encara no hi cantaven abadeses en lo vell monestir de Sant Joan.

No hi havia a Segúries temple [encara, ni a Camprodon castells; res hi vivia de lo que viu ara sinó les flors i aucells.

VERDAGUER, Jacint: Fragment de *Lo Ter i lo Freser*.

pobles situats entre la Cellera i Girona, que fugiren a refugiar-se a les muntanyes properes.

La premsa gironina també ha incorporat en alguna ocasió el nom del riu a la seva capçalera. Aquest és el cas del periòdic *Lo Rossinyol del Ter*, que sortí al carrer durant els anys 1880-1881. Però no únicament en el món

de la lletra impresa el Ter ha ocupat un espai. Pintors com Urgell, Rusiñol, Pons-Martí, Roca Delpech, etc., l'han escollit per fer-lo protagonista de les seves teles. A la columna que Fita aixecà a Pedret, el Ter hi és present a l'hora d'assenyalar els principals esdeveniments de la història gironina. Altres escultors, com Piculives, han utilitzat per als seus treballs els rierencs que els proporciona el riu.

Sardanes com *Vora el riu Ter*, de Josep Garriga, la *Fada del Ter*, d'Artur Rimbau, o obres de cant coral com *Les nines del Ter*, d'Anselm Clavé, són una prova de la seva presència en els pentagrames.

Les fotografies de Fagnoli immortalitzaren el Ter desenes de vegades, i Antoni Varés no únicament filmà la platja de Pedret, sinó que l'any 1953 utilitzà el nostre riu per a rodar-hi *Salakophades*, una pel·lícula d'aventures africanes.

LA CAMPANYA "SALVEM EL TER"

34

102

El 7 d'agost del 1976, més de dues mil persones es van manifestar a Torroella per la mort de milers de peixos causada per l'elevada contaminació del riu.

«A primers de juliol va començar la tragèdia. Tot primer les aigües del Ter presentaven un aspecte lletós que a poc a poc anava canviant fins a tornar-se vermell; després els peixos s'apilonaven a banda i banda del riu amb un comportament estrany, treien el cap de l'aigua, i entraven en els canals de regadiu buscant l'aigua neta; finalment, els pagesos comprovaven sorpresos com una capa finíssima d'una substància estranya cobria els camps després de regar-los. Poc després la tragèdia s'havia consumat».

Amb aquest article, la revista *Presència* del 21 d'agost del 1976 descriu el que va ser el detonant de la campanya «Salvem el Ter». Era l'estiu de

la transició, encara faltava un any per a les primeres eleccions democràtiques postfranquistes, i al nostre país es respiraven aires nous.

Hi havia un clima de conscienciació important i una demanda de llibertat, de noves cares a l'Administració i, en definitiva, que s'acabés la transició i es normalitzés un sistema polític democràtic.

La mort de milers de peixos, la destrucció de camps, l'anorreament de poblacions d'aus va ser el revulsiu que va portar el Casal del Montgrí a demanar permís per a fer una manifestació. El dia 7 d'agost de 1976, a les nou del vespre més de 2.000 persones es varen concentrar a l'entrada de Torroella per protestar. Les

forces policials no varen intervenir, malgrat que durant tota la tarda havien ocupat el centre de la vila. La manifestació anava encapçalada per una pancarta que deia «Salvem el TER» que portaven els membres de la Comissió Provisional de Defensa del Ter. Cap a les deu del vespre, més de 4.000 persones ocuparen la plaça de la Vila, amb diverses pancartes amb textos com ara: «Oh planta delicada, si no et rego et mors, si et rego et mato», «Volem el riu com a bé comú i no com a benefici d'uns quants», «Hi ha moltes abelles que de tant XUCLAR maten flors», «Volem fets, no paraules», «Prou contaminació», «Malgrat els interessos creats, guanyem Ter i les llibertats» o «No, a les empreses especuladores» i cridant «Xuclà dimiteix, el poble t'ho exigeix». De fet la manifestació va acabar amb la presentació a l'alcalde de Torroella d'aleshores d'un escrit exigint responsabilitats.

L'acte va servir perquè moltes de les forces polítiques exigissin, amb el Ter com a pretext, les llibertats públiques. Van donar-hi suport més de 50 entitats del Baix Empordà, la Unió de Pagesos, l'Associació de Veïns de Salt, pobles com Colomers, Cervià de Ter o Torroella, el P.S.C. (c), el P.S.C.

(r) i molts partits d'extrema esquerra que aleshores eren encara clandestins.

El clam popular es va canalitzar contra el president de la Diputació per estar al mateix temps vinculat al Consell d'Administració de la paperera de Sarrià, presumpta responsable de la mortaldat. I més tard, contra tota l'Administració franquista —el dictador era mort, però era l'època del «atado y bien atado»— per la seva passivitat, ambigüitat i silenci.

Mai no es van aclarir els fets, però sí que la Campanya va tenir els seus fruits. D'una banda, i en paraules de Xavier Garcia en el llibre *El*

combat ecologista a Catalunya la manifestació «va marcar l'inici històric del moviment ecologista com a tal», i de l'altra va servir perquè posteriorment, ja a la dècada del 80, les administracions públiques prenguessin iniciatives sobre el tema.

Actualment, el moviment ecologista està molt desfigurat, els ajuntaments, diputacions, Generalitat i govern central semblen interessats pel tema: s'ha construït la depuradora de Girona, aviat hi haurà la de Banyoles, etc... Malgrat tot, el curs baix del riu és encara una claveguera i els objectius de la campanya «Salvem el Ter» no han estat assolits.

103

CONTAMINACIÓ

35

104

Al llarg de la guia, hem anat descrivint aspectes naturals del riu i actuacions humanes prop del riu. Hem vist regulacions del cabal, desviaments, protecció de marges, explotacions agrícoles i forestals, assentaments urbans, etc... contraposats a arbredes, poblacions faunístiques, o paisatges abellidors. Ara és el moment d'avaluar l'impacte que l'activitat humana ha provocat sobre el Ter.

Des que l'home va dedicar-se a l'agricultura i fins a la revolució industrial els riberencs del Ter es van limitar a guanyar terres per al riu, a construir petites derivacions del curs per poder

regar i, en pocs casos, a fer sèquies de més envergadura per fer moure molins. Va ser un període d'elevat impacte modelador del paisatge, però de baixa destrucció. Amb la implantació de les grans indústries que aprofitaven la força motriu de l'aigua, la interacció ja va ser més gran. Això no obstant, el riu encara presentava un aspecte i una qualitat ambiental molt apreciable. Ha estat a partir de la guerra civil 1936-39 i sobretot dels anys 50 als 80 quan s'ha produït el gran canvi qualitatiu i quantitatiu en el riu. Un canvi cap a pitjor.

L'aspecte més greu és el de la contaminació de l'aigua i la de la manca de cabal en el curs mitjà/baix. L'home ha aprofitat el fet que les aigües del riu sempre estan a un nivell més baix que els terrenys circumdants per emprar-lo

Sembla que la degradació que el riu ha viscut els darrers anys va deixant pas a un Ter que torni a ser font de vida.

com a claveguera de baix cost. Tots els residus domèstics i industrials de la conca han anat a raure al Ter sense cap tipus de depuració: a Ripoll directament, a Vic a través del Gurri, a Anglès, Bescanó, Salt i Girona directament o per mitjà de sèquies, a la resta de pobles fins a la desembocadura, directament. Quan la quantitat de residus és petita el mateix riu ja depura, però quan aquestes aportacions atenyen els volums actuals i en els residus hi ha productes químics tòxics, la capacitat d'autoneteja esdevé insuficient o nul·la. Els punts negres de contaminació són: Ripoll, el Gurri, l'Onyar, la paperera de Sarrià i el Terri.

Hi ha el problema del cabal, que incideix en l'anterior. Amb la portada d'aigües a Barcelona, la quantitat d'aigua que passa pel Ter és molt reduïda, sobretot en èpoques d'estiatge, per la qual cosa s'agreuja l'aspecte de la qualitat de les aigües.

El consum de peixos del riu

Abans de la seva contaminació, el consum de peix de riu era una pràctica ben habitual, tal i com ho demostra aquesta denúncia presentada a Salt el 20 d'agost de 1922.

«Dada cuenta de la denuncia presentada por el Recaudador del arbitrio municipal D. Domingo Bosch, contra el vecino de esta D. Pedro Vila Palomer, quien tenía a la venta publica, a las doce horas del día dieciocho de los que rigen, una banata de *pescado de rio*, en la calle de Sn. José en las inmediaciones de casa «Felicia», negándose a satisfacer el arbitrio municipal establecido al efecto. Por lo que el Ayuntamiento acuerda por unanimidad imponer al denunciado la multa municipal de dos pesetas que habrá de satisfacer dentro del plazo de diez días».

Arxiu Municipal de Salt. I.1.1.1. Actes ple, Lligall 6.

L'home ha realitzat més agressions encara: denudant els marges, sobreexplotant els boscos de ribera, fent extraccions d'àrids que es converteixen en abocadors un cop abandonades, produint intrusions salines en els aqüífers costaners del Ter, exterminant espècies animals per excessiva cacera, etc.

De fet, però, si bé el panorama no permet excessius optimismes, és veritat que en els darrers anys les administracions (local, autonòmica i central) han emprès iniciatives per tal

d'arranjar la situació. La Junta de Sanejament del departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat ha endegat un pla de sanejament. Les depuradores de Vic i de Salt-Girona-Sarrià comencen a funcionar. Es replanten els marges, es repoblen els animals que s'havien extingit en la zona, en alguns punts es prohibeix la cacera, etc., en definitiva hi ha una sensibilitat de l'Administració pel problema. Però s'està molt lluny de disposar d'un riu com el que havien tingut els nostres avantpassats.

Bibliografia

Alberch, R. i altres: L'enllumenat elèctric a Girona. 1883-1930. *Girona. Ajuntament, 1981*

Alberch, R. i altres: Girona: rius, ponts, aiguats. *Girona. Ajuntament, 1982*

Alberch, R.; Aragó, N.J.: 75 anys de Girona. *Girona, Caixa de Pensions, 1984*

Bolós, J.; Nuet, J.: Els molins fariners. *Barcelona, Ed. Ketres, 1983*

Botet i Sisó, J.: Província de Gerona, dins *Carreras Candi: Geografia General de Catalunya. Ed. Albert Martín, s.a.*

Camps i Arboix, J.: El Ter. *Barcelona. Ed. Destino, 1976*

Carbonell, E.; Pons, E.: Els orígens de l'home a l'Empordà. *Figueres. Carles Vallés Ed., 1986*

Cutrina i Sorinas, G.: Les arts tèxtils a Ripoll i a la comarca. *Girona. Diputació, 1986*

Graells, E.: La indústria dels claus a Ripoll. Contribució a l'estudi de la farga catalana. *Barcelona, S. Vives Casajuana, 1972*

Molera, P.: La Farga. *Barcelona, Ed. Dopesa, 1980*

Nadal, J.: La industrialització al Gironès: l'exemple de Salt. *Recerques, 6. Barcelona, 1976*

Pella i Forgas, J.: Història del Ampurdan. *Barcelona, L. Tasso Ed. 1883*

Rebollo, A.: La presa bóveda de Susqueda. *Madrid. Inst. E. Torroja, 1972*

Reparaz, G. (fill): La Plana de Vic. *Barcelona, Ed. Eumo, 1982*

Surroca, J.: El conreu de l'arròs a l'Empordà. *Universitat de*

Barcelona. Tesi de Llicenciatura (inèdita)

Terrades, I.: Les característiques de les colònies industrials catalanes. *Revista de Catalunya, 5. Barcelona, 1987*

Torras, C.A.: Pirineu Català. Comarca de Camprodon. *Barcelona, Tip. L'Avenç, 1902*

Autors diversos: El Paleolític a les comarques gironines. *Girona, Diputació, 1976*

Agraïments

El llarg recorregut del Ter i la diversitat de temes tractats han fet que molta gent ens donés un cop de mà en un o altre moment del nostre treball. La impressió del seu nom en aquest llibre no els compensa les molèsties que els hem ocasionat. Agraïm, per tant, la col·laboració d'Eudald Graells, Toni Pallès, Ramon Alberch, Pep Matas, Isidre Prades, N.J. Aragó, Pere Freixas, Joan Surroca, Enric Torrent, Miquel Bofill, Isabel Salamaña, Narcís Castells, Julià Maroto, Griselda Juliol, Andreu Bover, A. Pladevall, J.L. Cortés Otero, Sr. Sanmiguel, Sr. Sogo, Sr. Prat i L. de la Vega. La Núria Prats i en Josep Maria Casas han fet molt més que acompanyar-nos aigües amunt i avall i la Mercè Vidal ha contribuït que d'uns manuscrits impresentables en sortís un llibre. En Santi Font va posar el seu ultra-llueger a la nostra disposició per poder realitzar la foto de la portada i de les planes 6-7 i 27.

Procedència de les fotografies i il·lustracions

Les fotos de les planes 13, 32, 33, 36, 37 (dreta), 69, 82 (dreta) i 83 han estat cedides per l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Girona. El plànol de dalt de la plana 28 i les fotografies de les planes 76 i 77 han estat cedides per l'Arxiu d'Imatges de l'Ajuntament de Salt. La foto de la plana 62 i l'auca de la plana 63, per l'Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí. Les fotografies de les planes 56 i 57 pel Centre d'Arqueologia de la Diputació de Girona. Les de les planes 84 (dalt) i 99 (sota), per Albina Varés. La de la plana 38, per J. Carrera. La de la plana 49, per J. Palou, de Salt. La de la plana 98, pels germans Alabau, de Jafre. La de la plana 100, per Joaquim Puigvert, de Vilobí. La de la plana 85, pel restaurant La Barca, d'Anglès.

Les fotos de les planes 102, 103 i 104 provenen de l'arxiu de la revista Presència. La de la plana 99, de l'Arxiu d'Imatges de la Diputació de Girona. La de la plana 34 és reproduïda del llibre «Sau», de Ramon Vinyeta. Els gràfics de la plana 75 són reproduïts del llibre «La Farga», de Pere Molera. El de la plana 73, del llibre «Els molins fariners», de J. Bolós i J. Nuet. Els de les planes 86 a 97 d'un estudi de la Comissaria d'Aigües del Pirineu Oriental, llevat del pont número 40, que és un gravat cedit per l'Arxiu Municipal de Sant Joan de les Abadesses. El dibuix de la plana 51 és reproduït del llibre «La vegetació dels Països Catalans», de Ramon Folch.

El plànol de la plana 4 ha estat realitzat per Enric Marqués i el desplegable que acompanya aquest llibre, per Albert Rossell, igual que el gràfic de les planes 6 i 7.

Totes les fotografies han estat realitzades expressament per aquest llibre per Josep Maria Oliveras.

Sèrie guies:

Títols publicats

1. Els jueus a les terres gironines

Per Ramon Alberch i Narcís-Jordi Aragó

Número 1 de la col·lecció

2. Rutes d'art sacre (1939-1985)

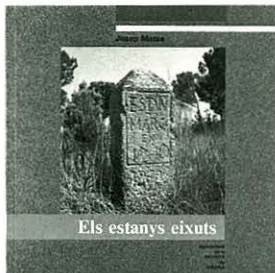
Per Josep Maria Marquès

Número 3 de la col·lecció

3. Les havaneres, el cant d'un mar

Per Xavier Febrés

Número 5 de la col·lecció

4. Els estanys eixuts

Per Josep Matas

Número 7 de la col·lecció

5. El món del suro

Per Santiago Hernández i Bagué

Número 9 de la col·lecció

6. El Ter

Per J. Boadas, J.M. Oliveras i X. Sunyer

Número 12 de la col·lecció

Propers títols:

7. Trens i carrilets

Per Josep Clara

Número 13 de la col·lecció

8. Canvistes i banquers

Per Narcís Castells

Número 15 de la col·lecció

Sèrie Monografies locals:

Títols publicats

1. Cornellà de Terri

Per Jaume Portella

Número 2 de la col·lecció

2. La processó de Verges

Per Jordi Roca

Número 6 de la col·lecció

3. Anglès

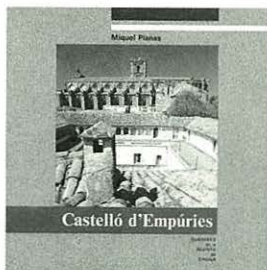
Per Pau Lanao

Número 6 de la col·lecció

4. Sant Feliu de Guíxols

Per Àngel Jimènez

Número 8 de la col·lecció

5. Llagostera

Per Dolors Grau

Número 10 de la col·lecció

6. Castelló d'Empúries

Per Miquel Planas

Número 11 de la col·lecció

Propers títols:

7. Tossa

Per Jaume Lleonart i Maria del Pilar Mundet

Número 14 de la col·lecció

8. Palamós

Per Rosa Maria Medir i Carles Sapena

Número 16 de la col·lecció

9. Les Planes d'Hostoles

Per Joana Campistol i Núria Serra

Quaderns de la Revista de Girona

Quaderns de la Revista de Girona és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines.

S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: Guies, en vermell, i Monografies locals, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present dels pobles gironins.

El corrent d'un riu corre paral·lel amb els progressos que realitzen les comunitats que travessa. En aquest llibre, no únicament s'explica quina ha estat l'evolució del Ter, sinó quin ha estat l'aprofitament que s'ha donat a les seves aigües al llarg dels segles.

Joan Boadas i Raset (Riudellots de la Selva, 1957), s'ha especialitzat en l'estudi de la primera meitat del segle XVIII. En el camp professional ha inventariat la biblioteca de J. Pella i Forgas i els arxius municipals de Caldes de Malavella, Aiguaviva i Salt.

Josep Maria Oliveras i Puig (Salt, 1956), fotògraf professional, ha realitzat reportatges i treballs d'investigació iconogràfica. Ha publicat amb Josep Clara «Elements per a una història de Salt» (Revista de Girona, 1979) i el recull «Salt: Imatges d'Època» (Ajuntament de Salt-Caixa de Barcelona).

Xavier Sunyer i Bover (Salt, 1958), zoòleg i naturalista, ha treballat especialment en temes de gestió del patrimoni natural de les comarques gironines i de pedagogia de la natura. Des de la Comissió de Ciències Naturals de la Societat d'Estudis i Recerca de Salt (S.E.R.S.) treballa en la recuperació del riu Ter a Salt.

GUIES

DIPUTACIÓ
de
GIRONA

CAIXA D'ESTALVIS
PROVINCIAL
DE GIRONA